

BALLAI LÁSZLÓ

Rettenetes csend

ALFÖLDI NYOMDA ZRT. MÉLIUSZ MŰHELYE
DEBRECEN, 2007

A CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY TISZTELETÉRE MEGHIRDETETT REGÉNYPÁLYÁZAT I. DÍJAS ALKOTÁSA

A BORÍTÓ HERPAY KATALIN DÉRI MÚZEUM IRODALMI GYŰJTEMÉNYÉBEN ELHELYEZETT
ÁLDOTT MAGÁNOSSÁG JÖVEL! CÍMŰ SELYEMKÉPE FELHASZNÁLÁSÁVAL KÉSZÜLT
A MÚZEUM SZÍVES HOZZÁJÁRULÁSÁVAL

FELELŐS SZERKESZTŐ: ZENTAI CSILLA

TIPOGRÁFIA: KIRÁLY ISTVÁN

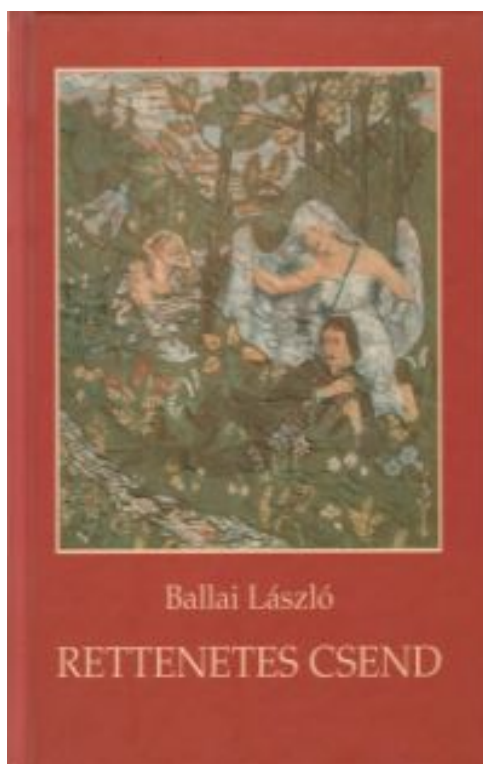
BORÍTÓFOTÓ: LUKÁCS TIHAMÉR

A KÖNYV DEBRECEN MEGYEI JOGÚ VÁROS ÖNKORMÁNYZATA TÁMOGATÁSÁVAL JELENT MEG

ISBN 978 963 8216 42 7

KIADJA: AZ ALFÖLDI NYOMDA ZRT. MÉLIUSZ MŰHELYE
FELELŐS KIADÓ: A KÖNYVKIADÓ VEZETŐJE

A KIADVÁNY A DEBRECENI KÖNYVNYOMTATÁS
TÖBB MINT NÉGY ÉVSZÁZADOS HAGYOMÁNYAIT ŐRZŐ
ALFÖLDI NYOMDA ZRT.-BEN KÉSZÜLT A 2007. ÉVBEN
FELELŐS VEZETŐ: GYÖRGY GÉZA VEZÉRIGAZGATÓ
A NYOMDAI MEGRENDELÉS TÖRZSSZÁMA: 9471.49.01

Ballai László: Rettenetes csend

Ballai László 1963-ban született Budapesten. Olvasmányai és közgazdász pályatapasztalatai mellett a nagyvilág számos országában tett utazásai kínálnak számára folyamatos irodalmi forrásanyagot. Első könyve, a 2000-ben kiadott *A mezítelen marketing* megjelenése óta folyamatosan publikálja novelláit. 2003-ban *A kitagadott*, 2006-ban a *Tajvan* című regénnyel jelentkezett. *Rettenetes csend* című alkotása első díjat nyert Debrecen város Csokonai-regénypályázatán.

A *Rettenetes csend* Debrecen mindmáig legtehetségesebb szülőtte, a világirodalmi rangú poéta, Csokonai Vitéz Mihály szenvedésgazdag sorsát, bonyolult belső világát tárja elénk. Otthontalan életének utolsó évéből – amikor már „szüntelen közel volt hozzá a halál” – tekint vissza a kollégiumi időkre, a tinódis vándordalnok utakra, a Lilla-szerelemre. A költő életpályáját, művészete fejlődését, modern világszemléletét Ballai László kortárs irodalmi forrásokat idézve, anekdotákkal gazdagítva mutatja be, és kiterjedten aknázza ki Csokonai csodálatos leveleit is. A könyv megerősíti meggyőződésünket: Csokonai Vitéz Mihály örökké méltó lesz arra, hogy műveit tanulmányozzuk, olvasása „nem hagyandja jutalom nélkül kedvelőit”.

Édesapámnak

I.

Lenni, vagy nem lenni? Kérdések kérdése! Mélységek mélyére vezeti az embert. Aki hallja, beleremeg. Minden hiten lévő fő- és alpapok. Méltóságok, nemesek, közép és alsóbb renden lévők. Pallérozott és természeti asszonyok. Gazdagok és szegények. Tudósok, tudatlanok, vallásosak, buzgók és szabad gondolkodásúak. Erősítést, vigasztalást, megnyugtatót, gyönyörködést, vagy csak csupa időtöltést kívánók. Poéták, poézist szeretők, vagy ehhez nem értők.

Lehetetlen, hogy egyszer életünkben e minden gondolkodású és érzésű személyek a nagy célról ne halljanak valamit. A nyomorult emberiség mindenütt feltalálható vigaszáról. Mást, mint aminő a templomban csendül. Egészen ellenkezőt, mint ami a piacon vagy a fiskális körül döng. Amelynek célja nem adomány, haszon, díj és tized. Önnön életünk megtalálására sarkall. Mit tettünk eddig? Mi következhet ezután? Mi az erkölcsiség fő princípiuma? – A lélek halhatatlansága! Egy poétának mily szép, bő, érzékeny, indulattal teljes, képzelődést izgató, melegítő és kifeszítő, nagy nemes és forró matéria. Virtusa felemelkedhetik! Az értelem és az érzés, a természet és a vallás erősítik meg a halandó nyelven a halhatatlanságról éneklőt. És minden halandó társa örömmel fogadja az emberiség merész szószólóját. Persze nem azok, akik a Rhédey méltóságos úr temetésén megjelentek. A fényes gyülekezet. Már unták a sok beszédet. Legfőképp az előttem szóló két professzort a templomban. A méltóságos úr azonban engem vont felelősségre a temetés estéjén! Lehordott, mint egy haszontalan deákot. Mint Szilágyi professzor, Debrecenben, amiért az erdőben együtt pipáztam a tanítványaimmal. Persze, a reggeli temetés ügyében nem az aggasztotta a kamarást, hogy én is együtt dideregtem a temetési gyülekezettel. Jaj, az a dermesztő szél. Amint átfútt a templom résein. Ki látott még ilyen áprilist? Ilyenkor már a Szent György napi ünnepre készülődnek. Mindenkit a tavasz érzete zsongít. A pacsirta és a pinty dala zengedez. A hyacintok illatával töltekezik a vidék. A juhászok kihajtáshoz készítik a nyáját. A parasztok javában veteményeznek. A fiatalok és a vének lázasan keresik a kígyókat. Ki ne tudná, hogy az április huszonötödike előtt fogottaknak megporhanyítva csodatévő ereje van? Ki tudja, hogy Teiresias, a jós, ifjúkorában kígyóra lépett, és hét évre nővé változott? De ebben a dermedetben, nem hogy kígyóra, de még ibolyára is alig lehetett találni.

„Azt szavalja az úr, hogy a még létező látja, mindig is kell lennie, s ha nem lesz, csapás volt az élet, melyre, ha múltnia kell, ugyan mi szükség volt élni?” – mondta egy áll. Nyakkendőhullámokból kiemelkedő konok bőrcsúcs. Milyen erupció alakítja ki az ilyen képletet? Vagy már az Alkotó, hegyek, óceánok után elfáradva nem figyelt oda, mit csinál? Vagy az égben is van fársáng, és ez csupán egy elszökött maskara? – „Meg, hogy az elveszendő, ezer baj, bú, betegség között csak remél, mint egy számkivetett és mint egy üldözött. Vágyakozik dicsőbb rendelése felé, míg forró láz dobálja, hányja. Hallja, kiről szól ez? Az én feleségemről? Drága Teréziámról? És mit merészel megkérdezni: van-e méltóbb ország, és abba ki megy belé? Mert az Úr látja, hogy a gonoszok tündöklő napjai forognak. Akik szabadon gázolnak az ártatlan vérben. A szüzek erkölcsét is megnyerik. A szegényt megkéselik a törvény útján. S a rongyos árva kenyerét benyelik, az álnokság hálóját hintik el, a törvény kötelét csúfolva szagatják, mégis a boldogság mosolyog le rájuk, szívük víg és nyugodt, orcájuk virít. Hogy jön ez ide? Mit nem merészel az úr? Nem mérte fel, hol van, milyen társaságban? Mit illik és mit sem? Tisztes vendégeim a hátam mögött bizony kinevetnek ezek után. Tudja, hogy az az író, a maga pártfogója, Kazinczy is igen lekritizálta az urat? Pedig ő nemesember.”

Szólni sem tudtam. És nem csak a fulladás miatt, amit észre sem vett a főúr. Vagy észrevételezni sem akart. Az etikettbe nem illeszkedik a köhögés. Amint a betegség, a lázverejték és mindaz nem, ami a halálhoz vezet. De a halál igen. Sőt, a főúri illem

szempontjából szinte egyenesen kívánatos. Mi lenne ebből az országból fényűző temetések nélkül? Mi lenne az egyházakból, fiaikból és az ágrólszakadt versifikátorokból e solemnitások nélkül? Mégis, amit én néhai méltóságos kohányi Kátsándy Terézia asszony, császári és királyi aranykulcsos kishédei Rhédey Lajos házastársának eltemettetésére írtam, az nem valami alkalmi verzeset. Az maga a poézis. És miközben majdnem elájulva hallgattam a gróf illemleckéjét, s a rosszul idézett szövegrészeket, büszkeség töltött el. Hiszen ez a magát költőnek tartó mágnás ficsúr unatkozott a saját felesége temetésén! Ezért vehette észre, hogy a vele hasonzorúek is izegnek-mozognak. Kínjában figyelni kezdett hát a halotti beszédre, és megjegyezte mindazt, ami hiúságában sérthette. De a közönyös gyászhuszárok mellől a jégszívű gyászolók fölé legnagyobb hevülettel hintett szavaim nem érintették meg az aranykulcsos urat:

Ímé, míg magamat embernek számláltam
Az emberiségnek becsét nem vizsgáltam:
És most, hogy elhagytam az emberi nemet,
Négy milliárd ember tölté be szívemet.

Most Lilla alakja villan fel. De tényleg ő? Haja nem vuklikban csügg körbe, mint máskor, hanem magos zsiráfésűre csavarva, mint az asszonyoké. Ez az a könnyű mousseline ruha rajta, amelyet úgy szeret. Mellye alatt húzva, az ujján steppelve, a kar gömbölydedségére apró rózsaszín fodrocskák hullanak alá. Mint megannyi rózsa, vagy csókra nyílt női ajak. Lilla! Mégsem merem megszólítani. Nem tudhatom, milyen kedvvel van hozzám. Egy baroque kastélyba jutok, ahol színelőadást tartanak. Mozart Boszorkánysípját adják. Papagénón hatalmasakat kacag a közönség. Hirtelen észreveszem, hogy engem figyelnek. Reám irányul a színpadi fény. Néhányan felnevetnek. Csizmát cserélek. Ügyetlenkedem. Szólni akarnék, hogy irányozzák máshová a fényt. Ajkamon lakat függ. Idétlenül hümmögök. Egyre többen kacagnak. El, el a szcénáról! A csizma azonban új, alig tudom lábamra erőltetni. „Nézd csak, a madárember csizmába szorult!” – mondja valaki. A közönség felnyerít. „Kalickát néki!” Nem törődöm velük. Elhatározom, hogy mindenképpen dülőre viszem a dolgot Lillával. Mire felhúzom azt az átkozott csizmát, eltűnik a színház, a nyerítő nézők – és Lilla. Fábián Juliannába botlom, aki nagy örömmel köszönt, és körbekalauzol a palotában. Az ő kalapos üzlete, nem is beszélve a férje csizmadia műhelyéről, az európai divat középpontjába került. Ebből engedhetik meg magoknak ezt a szerény palotát. Ehhez a lépcsőhöz a márványt egyenesen Carrarából szállították. Canova műhelyének legkitündöklőbbjei faragták. A forduló falfülkéjében enyelgő torzó magától a nagy művésztől való. Iramodnék már szerelmesem után. De nem tehetem. Most, a bálterem ajtajában egy Tang-korabeli porcelán előtt kell megállni. Rendkívül ritka lelet. Főképp kerámia és kőtárgyak maradtak fenn ebből a korból. Miért? Hát ekkor találták fel a porcelánt. Egyezer évvel korábban, mint Európában. Ám a porcelán törik. Az agyag kevésbé. A kő egyáltalán nem. Ezért. Csodálatos korszak a kínai Tang. A barbarusokat visszaszorítják. A Selyem-úton ismét virágzik a kereskedelem. Csang-annak több lakója van, mint az ókori Rómának. Virágzik a költészet, a festészet, a zene. Sok az idegen. Áruik, művészetük, vallásaik nélkül lassan elképzelhetetlen a hazai kultúra. Igazi világpolgár város. Belépünk a bálterembe. Ez a Hercules-szála. Európa legnagyobb bálterme. Ebben a Dorottya összes szereplői tízszer elférnének, még akkor sem volna tele. Négy sarkában a hatalmas kolosszusok tartják a mennyezetet. Az Atlas terhét átvállaló Hercules. Jó lenne, ha a mi terheinket is átvállalná valaki néha napján. Követem az intarziás parketta átlóját. Lábammal meglendítem magam. Mint jégen siklom a tükörsima padlaton. Alig tudok megkapaszkodni a brokátfüggönyben, hogy el ne essek. Milyen kellemetlen. Most már Fábián Juliannának is meglesz a vélekedése rólam. „Képzeljék, a vásári hintával téveszti össze a függönyt” – mondja majd az elegáns vacsoravendégeknek. „Micsoda bunyik” – felel reá mindjárt valaki. Nem merek hátrafordulni. Odakint sűrűn esik a hó. Lilla most száll fel egy

szánra. A hajtó gondosan bundába takarja. Feltépem az ablakot. Zuhanok, zuhanok. Nem is gondoltam volna, milyen magosról ugrom alá. A hajtó a lovak közé csördít. Még éppen fel tudok hágni a szán hátsó keresztúdjára. Sem a kocsis, sem a kedves nem vesz észre. Nem nagyon találok fogódzót. Mindegy, Lilla közelében mi baj érhet? A szán most megdől, én pedig lecsúszom róla. Kétszer meghemperedem a hóban. Mire felkászálódok, a szán már messze jár. Egész testemben didergek.

Lilla elillant. Talán örökre. Vagy csak álom volt, mint az élet? Lát és habzik az ész, a szív fél és óhajt. És Rhédey nagyúr? Ő mit óhajt? Szél cibálja az ablakot éjnek évadján. Vagy a fagyosszentek keze. Nem. Nem is maradék ételért könyörgő nyomorék veterán. Csak Lónyai Menyhárt úr szegény házi praeceptor. Frimont generális követségében jár – úri társaságból a tanító a legjobb fellejtár. A méltóságos gróf úr, aranysarkantyús vitéz, császári és királyi kamarás felesége megholt. A temetési búcsúztató megírására és felmondására szólítanak fel. Magához rendel a nagyúr, mint lokáját, fellejtárját vagy a szabóját. Mindenkinek fontos feladata van a háztartásban a temetés körül. Mert ez a főkamrás úr nem Admetos. Akinek egy Hercules ragadja ki a feleségét, Alcestist a halál karmai közül. A világ legjobb asszonyát. Minden asszony a világ legjobbika, amikor belésszerelmesedünk. Ám előbb vagy utóbb az önérdék fenköve éles törre vékonyítja a női szívet. E spádával a férfit szaggatja kedvvel, védtelen pontjain. A legádázabb ellent is lesújtó bajnok sokáig nem is érti, mi baja, ki bántja. Mígnem a fejéhez vágják, hogy a hozomány sokkal nagyobb volt, mint az ő egész vagyona. Minden ezredik vagy csak tízezredik asszony Alcestis. A férjét, Admetost Apollo isten különleges kegyben részeltette. Segítsége nélkül nem foghatott volna egyszerre medvét és oroszlánt a kocsijába Admetos. Márpedig Alcestis apja, Pelias e feltételt szabta leendő vejének. Apollo azonban nagyon hálás volt Admetosnak, amiért emberül bánt vele, midőn a Python megölése miatt nála kellett szolgálnia. Azt is kieszközölte számára, hogy megmenekülhet a haláltól, ha utolsó órájában valaki más száll helyette a Hadesba. Érezvén az idő közeledtét, Admetos felkereste országa legnyomorultabb lakóit. Hanem egy koldus sem vállalta át condrai helyébe a halált. Admetost a barátai kinevették. Végül idős szüleihez fordult. Pherisperai és Clymene azonban koruk és nyavalyáik ellenére sem cseréltek vele. Csupán Alcestis szánta el magát a halálra, holott ő volt az egyetlen, akitől férje nem kérte és nem is akarta elfogadni ez áldozatot. Hiába könyörgött feleségének, az konokul felfeküdt saját halotti ágyára. Ekkor érkezett vendégségbe Hercules. Admetos szívélyesen fogadta, dúsan megvendégelte, majd engedelmet kérte, hogy magára hagyhassa egy időre. Megholt felesége ravatalánál omolt csak össze. Hercules, hogy ne legyen magában, behívta a szolgákat. Megetette, megittatta, majd elküldötte őket, keressék elő a királyt. A szolgák nyelve megoldódott a bortól, Hercules tőlük tudta meg, amit vendége iránti tiszteletből nem közölt vele Admetos. Elszégyellte magát, amiért ily vígan élte világát e szomorú házban, és barátja megsegülésére sietett. Elrejtőzött a sír mögött, majd az Alcestis lelkére leselkedő Thanatosra vetette magát. Ádáz tusában lebirta, majd szavát vette, hogy visszaadja az asszony életét. A halálisten megtartotta ígéretét. Ha volt boldog ember ezen a világon, azt Admetosnak hívták. Ha a boldogság megnevezhető – Alcestis az.

Rhédeyné vajon Alcestise lett volna az aranysarkantyús lovagnak? Mert e jó és kedves asszonyt mindenki szerette. Lehet, hogy nem is néki kellene a sírboltban dermedeznie? Talán az ő sugallatára tett férje az ezernyelcsúszkés diétán tízezer forintot a hadi akadémiára. Lehet, nem is katonai, de igazi oskola alapítására buzdította férjét. Csak hát egy magyar nemesnek létezhet-e cél, mely nem a hadviselést szolgálja? Még ha maga gyáva lenne is csatába menni. Miatta kértek éppen engem a búcsúztató írására? Engem, az úri háztól s úri emberektől irtózó s elbűjni szerető Diogenest, Sonderlinget és Lucifugát. S nem Kazinczyt, aki pedig maga is forgolódt az elhunyt körül leánykorában? Vagy épp azért? S miért nem a főkamrás fogott pennát? Pedig költőnek tudja magát. Ráéró idejében verselget, asztaltársasága pedig lelkesedik reá. Mégis, ilyen alkalomra hivatásos versificator szükséges. A gyászmentéjét sem maga szabja a nagyúr. Meg tán a szörnyű fájdalomtól alig szólalhatna. Nagy tisztesség. Terézia asszony olvashatta a grófnak címzett leveletem, melyben

támogatását kérem. A mellékelt versek, lehet, megragadták. A férfiak írják, a nők pedig olvassák a verseket. Mondhatta az asszony, csak támogassák a költőt. A kamarás akkor elengedte fülei mellett az élő szavát. Most – későn – mégis kedvezni igyekszik néki. Akárki volt is Kácsándy Terézia – megholt. Több lehetősége már nem lesz, hogy rontson vagy javítson az életen. Mindenki felett továbblép az idő.

Rhédeynét máshogy fogom elbúcsúztatni, mint valamikor a címiseket és cívisnéket. De hogyan? A jeges szél átfútt a rosszul helyreállított ház résein. A tanító azt mondja, ha reggelre kész tudnék lenni, felvinne Váradra a generális úr. Mégis kedvesebbnek kellene lennem vele. Magam is hányszor jártam legációba annak idején. A legszebb éveim voltak azok. Nem csak, mert jól tartottak; gömbölyödő fejérszemélyek és szívélyes házigazdák egymással versengtek, hogy vegyek még az ételből, kortyintsak a borból. Hanem, mert még mindennek előtte voltam. Miután már Széchényi gróf Nemzeti Könyvtárába is ajánlkozhattam állásra, most holmi alkalmi versifikálásra zörgetnek fel? Hát persze, ki mást? És micsoda poézis lesz! Egybefoglalom benne, amit a Szomorú halotti versekben, s korábban az Álomban és a Broughton religiói lexikonában filozófiailag elértem. De még egy pohár borral sem tudom megkínálni a küldöncöt. E jeges veremben nincs meleg kandalló, mely előtt helyet kínálhatok néki. Az üzenetre rögtön várják a választ. Mi legyen az? Hogyan is gondolták a nagyurak? Nem, reggelre nem készülhetek el. Megígérem, tizedikén magam megyek.

Április tizenegyedikén végre Váradon. Az éjjeli utazás, álmatlanság, rend nélkül való koszt, hideg, nedves levegő elgyengített. Csak rendes ebéd és egy kis rövid álom által reficiálódhattam. Másnap Rhédey személyes udvarlására mentem. Nagy sürgölődésbe csöppentem a palotában. Mindenki az elhunyról s a temetésről beszélt, de igazi bánatot csak Terézia asszony komornáján láttam. Legalább is úgy gondoltam, közeli perszónálja lehetett az a még fiatal asszony, aki néha csak maga elébe meredve könnyek gyöngyeit pergette. A kamarás úr, mint kormányos a hajón – mely sekélyecske zátonyra futott – tökéletesen uralta a helyzetet. A felöltönyt utolsó próbára hozó szabónak, a gyászhintó drapériáját bemutató gazdasszonynak, a pipáját behozó lokájnak azt mondták keskeny ajkai:

„Rendben van.”

Amikor azonban számlát akart benyújtani a fuvaros vagy a fűszerszám kereskedő, kihegyesedő szemöldjei azt kérdezték:

„Hogyan?”

Hosszas várakozás után bocsáthattak csak a főúr elébe.

„Hát ideért?” – az arc mozdulatlan maradt, talán csak a felsőajak jobbán lévő szemölcs rezdült kissé. Rögtön szabadkoznom kellett:

„Nem tudtam rögvést indulni. A verseken dolgoztam, nagyságos uram.”

„Rendben van.”

Rendben? De hát mi a rend? Boldog halak, kígyók, férgek és bogarak, a természet szülőttei élhetnek csupán rendben. Édesanyjokat ők soha el nem hagyják. De az ember az erkölcs, e száraz dajka s az ész, e mostoha hideg intései után kóvályog. A nyert jót megveti, s képzeltekben bízik. Az állatnak szőrt és tollat ad édesanyja, mindennap terített asztal várja, hajléka az erdők boltja. De az ember mezítelen jön e világra – s azonnal szüksége van atyafiakra, rokonra, bölcsőre, fedélre. Étele, itala, ruhája izzadságba kerül. Fürtjei még fiatalon őszbe csavarodnak. Hisz nem kisebb áldozatra kényszerül, mint hogy szabadságát feladja.

Másnap magánosan dolgozgattam a búcsúztatáson. De sietnem kellett. Hisz a koporsóba tételen megint jelen kellett lennem. Ó, egek! Az a szép fejér asszony. Mintha egy liliomsziromra, egy hyacintra szögeznének fedelet. De vajon jobb-e fiatalon virágként, mint vénen elfonnyadva verembe tétetni? Az élet sem tudja reá a választ. Ifjú vagy öreg halálát látni egyaránt megindít. S mind több temetésen vagyunk túl, annál inkább. Délelőtt az udvarban megjelentem, s fekete ruhám alkalmatlan volta miatt tekintetes Domokos Lőrinc úr ebédjére nem tarthattam a társasággal. Estve az udvarba mentem, ott vacsoráltam, azután a nagyságos úr és tekintetes Bek Pál úr előtt a versek nagyobb részét felolvastam. A zárt ajkak

annyit mondtak:

„Rendben van.”

Így hát a legnagyobb értetlenséggel vettem, hogy a temetés végén reám rontott haragvón a nagyúr. Köszönetet persze ilyenkor alig vár az ember. De kutyába vételt még kevésbé. Alig győztem bocsánatát kérni, miközben okát sem igen értettem. Borzongásomat alig tudtam palástolni. Az ajtón kilépve a láz megrogyasztotta térdem. És még illendőségből ott kellett maradnom vacsorára. Mintha kisebbített Cerberusokat táltak volna elébem. Minden falat külön beleharapott a torkomba. Remegő léptekkel támolyogtam lefelé a palota fényes lépcsőin. A lokájok mint faszobrok álltak ott. Senki soha így nem hagyott cserben. Nagy Gábor egyszer, talán... Éreztem, hogy abban a hatalmas szalában, a sokszáz nemes, a többtucat lokáj jelenlétében teljesen egymagam vagyok. És ez erőt adott. Rogyadozó lábaim megacélosodtak, horpadt tüdőm elég levegőhöz jutott, hogy elhagyjam a házat, és még a grófi lak utcájában se vágódjam el. Csontos kéz markolta tüdőhólyagjaim. És nem volt velem az apám. Pedig, hogy tudott ápolni gyermekkoromban!

„Fiam, te csak melegíts vizet, és hozd ide egy dézsába – mondta édesanyámnak. – De békát ne tégy bele, betegnek lesz. Azazhogy nem is betegnek, hanem Miskának, aki beteget játszik. Nem kapsz levegőt, ebadta? Nosza, nékem sem kell.”

Azzal apám befogta a saját orrát.

„József, az Istenért, mit csinálsz? – kérdezte ijedten édesanyám. – Megfulladtok mind a ketten.”

„Én nem, csak ő. Csak az orromat fogtam be, nem a számat.”

Erre felkacagtam. A nevetés hörgésbe torkolt. Köhögtem, köhögtem, amíg egészen meg nem könnyebbültem.

„Na, most már tényleg jöhet az a víz, mert lassan nem lesz kit gyógyítani” – mondta apám.

Plurima mortis imago! – számtalan ábrázatja halálnak. Ó Virgil körülötted hány formában süvöltözött a halál, míg Maecenasod ki nem ragadott a torkából? Vagy csak alattomban kerülgetett, mint szegény Palinurust, a legigazibb rómaid?

Hirtelen felültem az idegen ágyban. Széles, kerek, tiszta arcot láttam, amely egy kissé mindig mosolyogni tetszik. Mint a cinteremből jövő anyókáké, akik könnyüket szárítgatják, de gyászukon átüt a derű, hogy a megholt már nem szenved többé, mint ideleinn.

„Kicsoda kegyelmed?” – kérdeztem.

„Isten szolgája, uram.”

„És hol vagyok én most?”

„Váradon.”

„Nékem már Debrecenben kellene lennem.”

„Az Úr akaratján függesztődünk.”

„Legalább hívja ide Sándorfi doktort.”

„Tegnap itt járt.”

„Tegnap? Már harmadnapja fekszem?”

„Holnap eljön ismét. Azt mondta, feküdjön nyugodtan az úr. Egyék egy kis levest. Tegnap kaptunk egy tyúkocskát, azt megfőzte a háziasszonyom. Az Úr mindig tudja, mikor segítjen.”

„Egy falat sem menne le a torkomon.”

„Hogy is akarna kegyelmed Debrecenbe menni? Egyék hát.”

Valamit mondott még, de azt már nem hallhattam. Rettenetes csend lett. Sűrű homály gombolygott felettem, váratlan szélvész zúgott, ordított fülemben. Admetos oroszlános, medvés szekere messze ragadtatott, feljebb, mint amiről Illyés próféta valaha is álmodozhatott.

II.

Amikor ezernyolcszáznegy március huszonötödikén megérkeztem Debrecenbe, első dolgom volt Csokonai Vitéz Mihályt felkeresni. Én a professzor úrhoz hasonló tanítót nem ismertem. Nem volt neki sem törvényre, sem börtönre, sem virgácsra, de még csak haragra vagy csak hangos szóra is szüksége. Mert a tekintetes úr jókedvvel foglalkozott velünk és hasonlíthatatlan modorral. Mi, a tanítványok örömmel hallgattuk, s tanultunk. Sem botrány, sem büntetés a Csokonai úr professzorsága alatt Csurgón nem történt.

Öt évvel ezelőtt, egy májusi napon hirtelen kerekedett szél tépte, cibálta meg a csurgói iskola kertjében sétáló Kovács István segédtanítót és a társaságában lévő személyt. Az új professzor rendes magasságú ember volt, ám keskeny vállakkal, melyeknek óriási fej terhét kellett hordaniuk. A szemlélődőt annyira magnetizálta hatalmas szemeivel, hogy az arc hibáit, a himlőhelyeket s a lehorgadó orrot csak később lehetett észrevenni. Vállai vaskos, szinte már nőiesen gömbölyded karokban folytatódtak, melyekkel beszéd közben olykor hevesen hadonászott. Magyar ruhát hordott, nem németes kaputrokkot, mint a tanárok közül egyre többen.

– Mintha áprilist íránk. Szent György ilyen bolondos, pedig hol vagyunk már attól? – mondta Kovács István.

– Egyszer csak szél támad – szólt az új professzor, szűk mellét meghazudtolóan erőteljes hangon –, mikor előtte minden nyugodt volt. Jön egy pillanat, és hatalmas suhogás hangzik. A fák sírva meggörnyednek. Az öregebbje ágait veszejt, vagy kettéhasad. Olyik gyökerestül kifordul. Gondolkozott már azon, miből keletkezik a szél?

– Nem, nem gondolkoztam. Még sok tennivaló áll előttünk.

– Előttünk? Megcsinálta már uraságod az oktatás szisztémáját?

– Meg van az csinálva. Az első osztályban *deklinációt* tanítunk, a másodikban *konjugációt*, a harmadikban *szintakszist*.

– Ami a latint illeti. És a magyar poézist?

– Magyar poézis? Nem kell az senkinek.

– Majd fog kelleni, ha megtanítjuk.

– Milyen könyvből lehet azt tanítani?

– Abból, amelyet én írok meg, az oktatás szisztémájával együtt.

– Eddig is boldogultunk a kollégiumi *fundamentumokon*. Miért írna könyveket meg szisztémákat kegyelmed?

– Mert én Csokonai Vitéz Mihály vagyok.

Ez tehát nem Lósy Pál. Hát akkor hogyan csöppent ide? Hónapokkal később Csokonai professzor maga mondta el nekem az osztályteremben, mogyorópucolás közben. Már vagy egy jó esztendeje – a komáromi csapás után – bevette magát a rengeteg Somogyba, midőn egyik vendéglátója, gimnáziumunk alapítója, Sárközy István főszolgabíró, szóba hozta az iskola gondját. Festetics György gróf, hűbérurunk, vonakodva adta meg beleegyezését. Elég gond és költség van a Georgiconnal is. A főszolgabíró azonban több megyei *nobilitást* is maga mellé sorakoztatott, így Festetics jószágkormányzóját, Nagyváthy Jánost is. (Akkoriban deákként nemigen érttem az effajta huzavonát. Ma, mint hites ügyvéd, Somogy megye táblabírája, már csodálkozom, hogy milyen gyorsan sikerült keresztülvinni a dolgot – alig néhány hónap alatt.) A gróf, mikor beadta a derekát – és megnyitotta a pénztárcáját –, azt a feltételt szabta, hogy famózus személyt hívjanak meg professzornak. Ez az alkalmas valaki nem más volt, mint Lósy Pál. Na hiszen, a Bagolybáró. Amikor erről a személyről mesélni kezdett a professzor úr, Sárközy István jobbra-balra dőlt a nevetéstől, s a legjobb palack borai közül hozatott fel a folytatáshoz. Esmérte ő azt az elbizakodott alakot Debrecenből. Nagyra volt vele, hogy a Wartensleben grófék nevelője. Képes volt a Kollégium *sedesétől* kérvényezni, hogy vele különlegesen bánjanak. Vele, a kinevezett Bagolybáróval. A felsőbb osztályos deákok ősszel

ugyanis végigmustrálták az elsőéveseket, a „baglyokat”. A legfennhéjázóbbat közülük azután rábeszítették, hogy kérvényezze a „bagolybáróságot”. Ha megkapja – bolondították –, már elsőéves korában kiváltságai lesznek, gyakrabban eltávozhat a Kollégiumból mint a többiek, tíz legénnyel előbb választhat legációs helyet, s biztosra veheti, hogy majd ötödéves korában *seniort* csinálnak belőle. Persze, az aspiránsok többnyire gyanút fogtak, de Lósyval – aki ráadásul még Császári előnevét is kihangsúlyozva külön nevetség tárgyává lett – sikerült megíratni a kérvényt. A karácsonyi legációs választáson azután a krónikás – mely ki lehetett volna más, mint Csokonai Vitéz Mihály – nagy ováció közepette átadta a megverselt bagolybárói oklevelet, madzagon lógó suvikszpecséttel, de úgy, hogy a kezét mindjárt vele összemaszatolja az újdonsült báró. Ettől kezdve egy éven át, a következő Bagolybáró-kinevezésig, köznevetség tárgya lett a fickó. Így hát Császári, minthogy a deákság magából kivetette, még erőteljesebben haladt abba az irányba, amely felé hajlamai is vitték, s feljebbvalóihoz törleszkedett, kik közül persze legjobban Szilágyi Gábor professzor kegyeibe sikerült beférkőznie. Nem is igen fog az majd Jénából egy ilyen kis helyre, mint a csurgói gimnázium visszasietni. A főszolgabíró még huhogott is tetszésében. Azután a nevetés elültével Sárközy Istvánnak az az ötlete támadt, hogy ha már így állnak a dolgok a Bagolybáróval, Csokonainak kellene kézbe vennie az oskolát. De csak úgy ideiglenesen nem, szabódott a professzor úr. Máshogyan nem is lehet most, mert a gróf eldöntötte a Lósy személyét, de ha az tényleg ilyen világcsavargó, sokára jön csak haza, Mihály bebizonyíthatja az egyházmegyei gondnokságnak, mint felügyeleti szervezetnek, a maga rátermettségét, azok pedig odahathatnak Festetics úrra, hogy őt véglegesítse a Bagolybáró helyett. Mindenféle részeges rektorok kezében már teljesen lezüllik az iskola, hónapokkal ezelőtt dobták ki az utolsót, bizonyos Benedek Istvánt, azolta a Kovács segédtanítót a gondnok úr testvére, Csépán János alsoki lelkész segíti ki, de hát ő sem lehet ott folyvást. Ne hagyja Somogyot teljesen kultúra nélkül, aki maga is büszke arra, hogy innen származott el, s ősapja e vidéken kardjával vívta ki magának az *armálist*! Meg aztán a főszolgabíró úr édes gyermekei is e gimnáziumba járnak, megnyugodna és örülne, ha Csokonai kezei alá kerülnének. Erre már semmi ellenvetést nem tehetett a professzor úr, hogy annak az embernek, aki az utóbbi esztendőben oly sokszor szíves vendéglátója volt, és az atyafiságában szintúgy kézzől kézre adatta, maga is végre komoly szolgálatára legyen.

– Erre parancsoljon az emeltre – mondta a segédtanító. – Éppen most fejezték be.

Ezt bizony érezni lehetett a friss malterzagból. A legtöbb terem üres is volt. A berendezettekben sem igen akadt oktatási felszerelés. Nehéz lesz itt hatóságoknak rátermettséget bizonyítani! A megyei nobiletasok csak a tárgyat látják, na nem az eszme, a szellem, a tudományos alkotás, a mívesség tárgyát, hanem amibe beleülhetnek, amit megfoghatnak, amit megehetnek. Márpedig itt szék sincs. És a vizsgákon az ilyesmiket fogja mindenki figyelni. Kinézett az egyik ablakon. Pillantásunk ekkor találkozott először.

– Egyáltalán, hol vannak a deákok? – kérdezte Kovácsot Csokonai úr.

– Épp ott láthat a tekintetes úr egyet a kertben – válaszolt a segédtanító. – A Gaál Lacit. Szünetet engedélyeztem nekik, amíg megmutatom a professzor úrnak a gimnáziumot.

– De miért nem foglalta le őket valamilyen feladattal? Olyannal, amely uraságotat is érdeklí. Ezeket estig is alig fogja újból összeszedni.

– Hogy a tekintetes úr mire nem gondol!

Sárközy István valóban javasolta Festetics grófnak, hogy Csokonait kérjék meg ideiglenesen a tanításra. Az egyházmegyei gondnokság ülésén azonban Szentgyörgyi esperes úgy vélekedett, hogy Csokonai nem való professzornak, mert amint Debrecenben tanuló fiától, Istvántól hallotta, a poétai osztályt is elvették tőle, és még Szokolainak is jó barátja, pedig az korhely alak. Csokonai úrhoz hamarabb eljutott a hír, semmint azt a főszolgabíró közölhette volna vele. Na, arról szó sem lehet, hogy holmi helyettes professzori állásért vele ilyen *canossát* járassanak. Ugyan, nem pápa az, csak holmi pápista, érvelt a főszolgabíró. Higgye el, hamarosan maga fogja kérni, hogy nevezzék ki Csokonait, hisz nem tud milyen beszámolót adni az iskola működéséről a tanügyi hatóságoknak. Így is lett. Két hét múltán az esperes

nem is a főszolgabíróhoz, de magához Csokonai úrhoz fordult, hogy vállalja el a csurgói gimnázium professzorságát. De ő nem állt kötélnek. Hogy is vállalhatja, mondta, mikor ő nem való tanítónak. Az idő pedig telt, közeledett a nyári exámen. Szentgyörgyi lázas sietséggel felkereste a főszolgabírót, hogy mi lesz az oskolából, ő Csokonait megpróbálta, de semmiképpen rá nem beszélhette, holott előbb maga nagyon kérte. Hogy mennyire kérte, azt Sárközy Istvánnál jobban senki sem tudta, de azzal küldte el a főtisztelendő urat, hogy majd ő elrendezi ezt a dolgot, csak arra ügyeljen a jövőben, Csokonairól való *ex cathedra* kijelentései előtt tanácskozzon vele, vagy legalább egy olyan személlyel, aki ismeri is a költőt. Szentgyörgyi megígért mindent, csak már rendeződjön ez az ügy. A meghívást elfogadja *ad interim*, mondta végül méltósággal Sárközy Istvánnak Csokonai Vitéz Mihály.

De mit is fogadott el? Az urak Csokonai ideiglenes megbízásával teljesen meg is elégedtek abban, amit végeztek. A professzor úr a leckéket nyomban elkezdte, s a tőle kitelhető móddal szakadatlanul is vitte. Milyen körülmények között! Tanulótársaink elszéledtek, rétor és szintaxista mindössze kilenc maradt. Ám a mi elménk gyepfogta mezejét is jócskán letarolta a felejtés. A deákban épp oly fogyatkozást mutattunk, mint a számvetésben s az erkölcsökben. Tankönyvek nem voltak. A professzor úr Sárközy Istvánt kérte meg, hogy tiszteletes Budai úrtól hozassa el Fábri professzor *Geográfiáját*, s küldesse el a részére. Az a könyv a legjobb a magyar földrajzra, benne a hétszázkilencvenhatig történt változásokkal, s szerzőjét úgy tekintették Németföldön, mint nemrégén Büschinget. Csokonai Vitéz Mihály könyvei és írásai is Komáromban maradtak. *Salláriumot* sem kapott. Majd rendezik ezt a kérdést, mondták az urak. A főszolgabírótól vehetett fel előlegbe huszonöt forintot. Az is mire volt elég? Beköltözött az elhunyt Nagy Gergely tiszteletes feleségéhez, aki avégre, hogy kosztot, ágyat és kiszolgálást adott, egy hónapra négy forintot kért. Ebben a gyertya nem volt benne.

Soha nem felejttem el az első órát. Miután a segédtanító itt-ott a pálcát is alkalmazva, nagy nehezen összeterelet minket, igen nagy lármával várakoztunk. Csak a zaj ült el kissé, amikor az új professzor belépett az ajtón, a hásmálódás nem maradt abba. Kovács István, hogy az előjáró tekintélyének nagyobb nyomatékot adjon, éppen rám akart suhintani egyet, mikor így szólt Csokonai Vitéz Mihály:

– Tegye csak el a *cannáját* kegyelmed, arra itt nem lesz szükség. Gyerekek, ki tudja, mi az a jambus?

Senki nem tudta. Elhallgattunk.

– Jambus vagy futóláb, amelynek az első tagja rövid, a hátulsó pedig hosszú. Jambusvers az, amely többnyire ilyen jambuslábakon jár. Mint például:

*„Nyögdécselő szelecske,
Repülj Laurám felé,
S jelentsd, hogy sohajtás vagy;
De meg ne mondd, kié!
Bús csermely ha melléd jó,
Valld meg, hogy könny valál
De mely szemből fakadtál
Azt, csermely, meg ne valld.”*

Így fordította le hazánk és literatúránk óriása, Kazinczy Ferenc úr Metastasio versei közül a *XIV. kantátát*. A jambusok régen gúnyolásra és gyalázásra voltak alkalmaztatva. Így bosszulta meg Hippónax az őt kicsúfoló piktorokat. Archilochus ezt a versnemet, amint Hephaestio mondja, egy Jambe nevű menyecskétől tanulta. Scaliger azonban a jambus eredetét egészen Apollónak a Pythonnal való harcáig viszi fel. Python ugyanis azt a parancsot kapta Júnótól, hogy ölje meg Letót, kivel férje, Jupiter bűnös kapcsolatba elegyedett. Ám Jupiter Delusra menekítette kedvesét, ki ott Apollónak, a művészetek atyjának s Dianának, a szűzi istennőnek adott életet. Apollo felnövekedvén nekiindult, hogy bosszút vegyen édesanyja üldöztetéséért. A Parnassus-hegy lábánál meg is találta Pythont, és nyilaival halálra sebezte. Azon a helyen, ahol

eltemette, Apollo jóshelyet alapított, s papnője, Pythia az ő jövendőmondását közvetítette az embereknek jambusokban. Horatius, Ovidius, Velleius Paterculus, és a nagy kritikájú Bayle azonban Archilochust teszi feltalálójának. Ez az Archilochus poéta a huszonkilencedik olympiász idején élte virágkorát. Szörnyű csúfolódó és átkozódó ember volt írásaiban, amelyeket a tőle talált hatos jambusokon készített. Nem csak ellenségeit, hanem jó embereit, barátait, sőt tulajdon anyját, s ami még több, önnön magát is megszidalmazta. Többek között, hogy Lycambe a lányát, tett ígérete szerint, néki feleségül nem adta, egy kemény szatírárt írt ellene, melynek olvasása után Lycambe és annak lánya magokat a gyalázat miatt való kétségbeesésből, felakasztották.

Lélegzet-visszafojtva figyeltünk. A professzor úr járkálva, karjait meg-megemelve, hangjával az egész termet betöltve harsogta:

– Csak ezért az egy mértékes versért, a jambusért is majd meghalnak a napnyugoti nemzetek, s ha a spanyol a maga parancsoló, hideg *a* betűit, az olasz az ő egybeolvadó, gömbölyeg szavait, a német a sok diftongust és felgyülemelő konzonánsait erre a téjoszi taktusra rákényszerítheti, boldognak tartja magát és anyai nyelvét, s igazágtalan örömeben truccol a néhai Ióniának dicsőségén. Hát te Árpád nemzete! Mikor fogod közönségesen érezni, hogy a te nyelved, és egyedül a te nyelved alkalmas a görög Múzsák hasonlíthatatlan harmóniájára? Mert a különféle műnemek megtanulása s alkalmazása végül édes anyanyelvünk pallérozását célozza. S új tudásunkkal bizony, megtaláljuk régi kincseinket is. Sok igaz magyar szavunk némely jó magyar előtt is esméretlen, mert több vármegyében már feledésbe merült, s mostanra, mikor nyelvünkre jobban kezdünk ügyelni, csak néhol és talán a legegyszerűbb magyarok közt maradt meg. Más részről, azt is sajnálva kell tapasztalni a vizsgálódó s a mindent megolvasni kívánó magyarnak, hogy régi törzöszavaink a szokásból kimentek, és vagy csupán csak ivadékjaikban élnek, vagy egész famíliástól együtt magvuk szakadt. Ezért legfőképp azok a gyarló fordítók okolhatók, kik hajdan a deák és egyéb eredeti munkák közül nem az idegen nyelvet a mienkre tenni, hanem a mienket akarták amannak a kaptájára szorítani. Nyelvünk anyanyelv, pompás, méltóságos, hajló, és a modulációira nézve, az élők között, az olasszal vetekedhetik, amint azt Kazinczy Ferenc tanítja. Keressük fel hát a rabotázó magyart az ő erdeiben és szkíta pusztáiban. Hányjuk fel a gyarló énekes könyveket, a veszekedő prédikációkat, a szűr *bibliopoliumon* kiterített szennyes románcokat, hallgassuk figyelemmel a danoló falusi leányt és a jámbor puttonyost. Akkor találunk reá az Árpád szerencsi táborára, akkor leljük fel a nemzet ama mohos, de annál tiszteletesebb maradványait, amelyeket az utazott és olvasott uracskáknak társaságában hasztalan keresnénk.

Kovács István észrevette, hogy bekövetkezett a szünet ideje. Ő, egyedül a teremben.

– Miért, hogy gyakran a legigazabb dolgokat a legegyszerűbb viszonyok között lehet feltalálni? – kérdezte az új professzor.

Feszült csend ült a termen.

– Thales, egy a hét görög bölcsek közül, aki az egyiptomi papoktól a matézis tudományát és az égvizsgálást megtanulván, arra nemzetét is reá kapatta, az úgynevezett jonikai sectát fundálta. Egyszer egy estve az égre függesztett szemekkel a csillagokat vizsgálván az udvaron egy verembe esett, mire a vén szolgája így csúfolta ki: „Te a feletted lévő dolgokat kívánod kitanulni, s nem látod, ami a lábod előtt van.”

Harsogó nevetésben törtünk ki.

– Vajon mit vizsgált Thales? Mi az, melynek esmérete még a lábtörés veszélyét is felülmúlja? Vagy ott volt Galileo Galilei, akit kutatásaiért börtönbe vetettek, és tanait csak máglyahalállal való fenyegetettségében vontta vissza. Mely erő vezérelte Giordano Brunót, hogy rettenetlen szívvel a tűzbe lépjen, és a legszörnyűbb halált is vállalja a gyáva emberiség előtt örök példázatul?

Kovács István segédtanító sem tudott volna erre mit felelni. De már az időről teljesen megfeledkezve várta ő is a választ, mint mi.

– Képzeltetek el egy erőt, amely önmagát megemeli. A természet az! Ennek ismerete hajt

minden tudós elmét, s szolgál egyben örök példázatul is. Ha valakinek a gondolkodása eltért a mértéktől, a természet az, amely visszavezeti a helyes irányba. Mint a térkép az eltévedt utazót. A térkép olyan, mint ahogyan a madár látja fönről a világot. De hát kell-e a madárnak térkép? Látjátok, milyen nyomorultaknak látszhatunk mi emberi lények! A pacsirta csak kikél a tojásából, s egy-kettő már az ég magosában repülhet. Ám csak repül ott, hogy mi van alatta, bele sem gondol. Vagy hogy annak értelme is volna. Míg mi értelmünkkel nem csupán a világot térképezhetjük fel, hogy sajátságait lerögzítsük, de abban a magosban is mongolfírozhatunk, ahová a pacsirta feljut. És lesz idő, amikor még sokkal feljebb jutunk!

Közeledett a vizsga. Tudásunk rohanvást növekedett. És nem a pálca kényszere hajtott bennünket, hanem a kíváncsiság. Minél jobban tanultunk, annál több érdekesbe pillantott be bennünket Csokonai Vitéz Mihály. Nemrég még a szintaxisban botladoztunk, most meg önálló versezeteket írtunk. S mi lenne, ha a solemnitásra bemutatnánk egy színdarabot is? Egyöntetű lelkesedéssel szavaztuk meg a javaslatot. Mi legyen hát az a darab? Mert az Csokonai Vitéz Mihálynak eszébe sem jutott, hogy előadasson valamit Molière-től, Goldonitól vagy Kotzebuétól. Kovács István segédtanítótól ellenben fontos értesüléseket kapott Császári Lósy Pálról, aki majd diadalmasan megjön Jénából, és elfoglalja a katedrát, csináljon Vitéz akármit is. A Bagolybáró még az ő érkezése előtt levélben jelentette, hogy a doktori szigorlatot rendkívüli sikerrel tette le, Heinrich professzor nem is az új doktornak, hanem egyenesen Csurgónak gratulált, Hennings professzor délutáni kávéra hívta, Schtitz professzor pedig felkérte, hogy levelezője legyen a jénai *Literaturzeitung*nak. Több sem kellett a professzor úrnak. Hiszen ott volt a *Patvarszkyja*, egy vígjáték Terentiustól, mai világhoz alkalmaztatva, és magyarországi történeté téve, melyben Sulzer színi esztétikája alapján igaz erkölcsöket festett és érdekes jellemeket rajzolt. Na, a bajkeverő fiskálist csak át kell alakítani a külhoni szokásokat majmoló madárijesztő Szászlakivá, s kész a Bagolybáró. Akinek van füle hozzá, már a belépőjéből meghallja majd, várhatóan miképp köszön be a professzor, akit oly epedve várnak Jénából:

Már én, tekintetes uram, annyira hozzászoktam azoknak a csinos nemzeteknek minden kottümjeihez, hogy mihelyt valami nem ausländig, előttem kedvet nem talál. Velem a somogyi sódért, turi sajtót, azt az elszenvedhetetlen kövér magyar kolbászt meguntatta az a fáin, ah igen fáin westfalai sonka, helvéciai sajt és veronai szalámi. A kecsege igen jó hal, de minthogy magyarországi és komisz, százért nem adok egy skóciai heringet, vagy egy venetiai szardellát. A magyarországi halak közül nem is szeretek egyebet az egy vizánál, de az meg is érdemli, mert kétszáz mértföldnyiről emigrál mihozzánk.

Csokonai úr majd megpukkant nevében, midőn e sorokat írta. Nos, e figura azon töprenkedik, hogy megtelepedjen-e Somogyban, az ország legakadémiátlanabb részében, ahol a diplomáit sem fogják érthetni. Érdemes volna-e feleségül hozzá holmi vidéki magyar nemes leánya? Hozzá, a világot összejárt, külföldön kipallérozott filozófushoz, kinek akkora becsülete van, mint még egy magyarnak sem volt, nagy tudósokkal, doktorokkal, professzorokkal, sőt udvari tanácsosokkal paroláz. Végül persze azt a konzekvenciát vonja le, hogy nem. A darab címe mi más lehetne, mint *Cultura*? És nem múlhatja-e felül ebben a nagy, külhontól hazaszármazó professzort mindjárt a somogyi földesúr szekretáriusa?

Hanem, hogy a darab arányai se szenvedjenek kárt, a *pater senex* figuráját is át kellett alakítania. Petronella apját egyenesen Nagyváthy Jánosról, oskolánk egyik alapítójáról mintázta, aki ezerhétsházakilencvenhét óta Csurgón gazdálkodott. Csokonai úr azért is szerette őt, mert a magyar hajnalkor, hétszázkilencvenben klérusellenes röpiratokat adott ki.

Közeledett a vizsga napja. Minden készen állt. A vígjátékot egy hét alatt megtanultuk. Csokonai professzor egészségi állapota azonban megrendült. Éjszakánként megholt apja szellemével dermedten elemezgette az oly ismerős szimptomákat. Harmat gyengeségében napközben az óráit is a szobában volt kénytelen adni. Még szerencse, hogy oly kevesen

voltunk a deákjai, elértünk néhai tiszteletes Nagy Gergely uram ágya körül. Itt került sor az első próbákra is. Az előadásnak meg kell lennie. A professzor úr remélte, hogy meggyógyul egzámenre, a nagy alkalomra – melyre még ruhája nem volt. Illő, zsinórral kihányt ünnepi felöltönyt ugyan miből készíttethetett volna magának? Nyomorúságában Csépan Istvánhoz fordult, hogy, ha már a Gondviselés és az urak őt ebbe a *stáció*ba rendelni méltóztattak, mi módon lehetne elég tehetős az egzámeni solemnitásra egy ruhát készíttetni. Még azt is felve-tette, salláriumra terhére kölcsönözne valakitől harminc forintot a ruhára.

Elkövetkezett a vizsga napja. Sárközy tekintetes úr, akire pedig az ünnepi felöltönyt elkészíttetését bízták az urak, késett. Kovács István segédtanító alsóbb osztályosai már mind felmondták a leckéjüket. Festetics György gróf kegyesen mosolygott. A poétai osztályra, vagyis miránk került a sor. Csokonai Vitéz Mihály szégyenszemre, háziasszonya megholt férjének egy bő, hosszú, avult kaputjában kezdett egzaminálni bennünket.

Rögtönzött versírásra Festetics György azt adta fel: „Somogy vármegye derék tartomány”. Midőn már huzamosabb ideje írogattunk, Gaál Antal felegyenesedett. A gróf hozzálépve kérdezte:

– No, fiam, talán már készen is vagy?

– Mindjárt készen leszek – válaszolt Anti –, csak erre az utolsó szóra „harasztja” nem találok alkalmas rímet.

– Mi az, mi az? – kérdezte Csokonai úr, majd végigfutott a soron, s azt súgta: – Hol a liget a bocskort önmaga szabja.

Gaál Antal aztán felolvasta versét, mely annyira megtetszett a grófnak, hogy öt aranyat ajándékozott neki.

Ekkor toppant be Sárközy István, a szép új ruhával. A professzor úr azonban egy ideig tette, mint ki teljesen belemerült az egzámenbe, hogy észre sem veszi a főszoigabíró. Végül az kihívta, s megmutatta új felöltönyt, egy szép zsinóros kék mentét, muszka fejr prémel, hozzá lajblit, zsinórral kihányt magyar nadrágot, fénylő, ezüstsarkantyús csizmát, csinos kalapot és még egy kerek szürke köpönyeget. A professzor azonban vonakodott. Ha már hagyták, hogy ósdi maskarájában kezdje meg, nézzék is végig az urak így a vizsgáztatását. Sárközynek csaknem rá kellett erőltetnie az ünneplőruhát. A terembe díszmagyarban visszatérő professzor láttán a gróf kegyesen mosolygott.

Az egzámen befejeződött. Most jött a java. A termet színpadiasan átrendeztük, Csokonai professzor elhelyezkedett a firhang mögött. A közönség elé kijött Mikolai Jóska, meghajolt, s így szólt:

– Ez a hely, s a körülállások, mind akadályára voltak annak, hogy a teátrum regulái csorbulást ne szenvedjenek. Tegyük még hozzá, hogy a leghíresebb színházakban is hétszámra készülnek. Itt egy hét alatt ki is dolgozták, le is írták, meg is tanulták, játszani is próbálták a teátrális darabot, mégpedig az egzámeni szoros napokban. Másutt a költő minden játékhoz való dolog viselésében úgy tehet, amint akar, csak képzel és parancsol. Itt a firhangok is csak tegnap készültek el. Végül a poéta (mert ez tesz ám legtöbbet), hathetes nyavalyái alatt, felét kedvetlenség, felét pedig nyögés között többnyire az ágyból diktálta az itt következőket.

Oly sok gyötrelem, bizonytalanság, kavarodás, akadályoztatás után széjjelhúzódott a függöny. A professzor úr szíve a torkában vert. Csak el ne rontsuk a szöveget. Szokatlan jelmezében el ne botoljon valamelyikünk. Le ne szakadjon a sebtiben felaggatott firhang. A végszavaknál nem lehet hiba. Hisz az egész darabot megtanultatta velünk, hogy mindenki minden pillanatban, összes porcikájával része legyen az előadásnak, akár a színpadon, akár a kulisszák mögött, egyikünk a másikat megsegélhesse zavarában. De a táncokat és az énekeket nem gyakorolhattuk kellőképpen. A beteg szobájában nem volt klavír. Mit nem mérgeződött, hogy ez a nyavalya is épp most vette elő. Ott a firhang mögött már a prológus előtt teljesen beleizzadt új ruhájába Csokonai Vitéz Mihály. Ám, hogy a függöny felemelkedett, ment minden, mint a karikacsapás. Maga sem akarta hinni. Ugy fickándoztunk a színpadon, mint a nekieresztett kiscsikó, aki élvezi, hogy szokelleni és nyihogni tud.

- De arra a papra is haragszom - harsogta telt hangon a színpadról Pofókunk, Nárai Dani, mint egy igazi gazda -, aki magyar ruhában nem jár, magyarnak tartja magát, magyaroknak prédikál, magyar kenyeret eszik, magyar bort iszik reá, úgyszólván, miért szegyenli hát magyar ruhában járni, ollatén állapotban lévén? Megkövetem, a' csak olyan, mintha a magyar baglas juhok mellett kaputrokkos ihász állana, úgyszólván.

És a Rákóczi-nóta, a darab legfontosabb dala is oly szívmengetően csengett ajkáról:

*„Haj Rákóczi, Bercsényi – Thököly
Nemzetünknek régi híres magyar vitézi
Hová lettek, hova mentek nemzetünknek
Régi híres magyar vitézi?
Szegény magyar níp
Mikor lesz már íp
Mert a sasnak körme között, körme között
Fonnyad mint a lóp.
Törékeny mint cseríp
Szegény magyar níp.”*

Csokonai professzor úr, miután elbúcsúzott a végig kegyesen mosolygó Festetics gróftól és a vármegye többi urától, igen megdicsért mindannyiunkat, s megígérte nekünk, hogy ha jó lesz az idő, a szabadban folytatjuk a leckéket. Nagy meglepedés ömölt végig bensején. Lám, két hónap alatt is milyen eredményt hozhat az új pedagógia. Mégsem a debreceni *monasticus* professzorok elaggott szisztémája jelöli ki a jövőnk oktatásának útját. Végül fáradtsága és törődöttsége halványodó érzéseit is elfeledtette háziasszonya aranyló húslevese, melybe lúdgégét is tett, s azután a gyenge kirántott csirke ugorkasalátával feladva. Mert Nagy Gergelyné lelkületében is, mint Apollo a Python kígyó felett, győzedelmeskedett az érzékenység a takarékoságon aznap, melyet ünnepi étekkel óhajtott kedves lakója előtt kifejezni. A derék özvegy különben igen kedvelte Csokonait urat. Majd minden este felemlgette azokat a napokat, amikor a költő kilencvennyolc áprilisában lázbetegesen megérkezett Csökölre, ahol szegény megboldogult ura életét a tiszteletesi teendőknél szentelte. A menyével, Kis Bálintnéval felváltva ápolták, de oly rosszul lett, hogy már másnap Kaposvárról Varga doktort kellett kihozatni hozzá. Három hétig élet s halál között volt. De nagy türelemmel viselte a kúrát, s hálás volt egy pohár vízért is. Azután, hogy felépült, kiderült, micsoda vidám uraság. Nem is akarták elengedni. Hanem hát, a professzor úrnak kitavaszkodott, s kiszállt, mint a méhek a gyűjtögetnivalójuk után. Pedig akkor még nem is kellett fizetnie a kosztért. Hej, ma sem kellene, ha szegény férje urat oly hirtelen magához nem szólítja az Úr, sopánkodott gyakorta Nagy Gergelyné. Ilyenkor Csokonai Vitéz Mihály azzal próbálta javítgatni a vigasztalhatatlan lelkésznek kedvét, hogy sose bánja a penziót, professzori fizetéséből kitelik az. Persze nem bánta volna, ha betoppan Mátyás király, hogy a leves színén úszó zsírkarikákat csengő aranyakra váltsa be.

Néhány nap múltán azonban Nagy Gergelyné azt az értesülést vette Csépán István gazdasszonyától, hogy az oskolafelügyelő szigorú levelet kapott Festetics György gróftól. Ezen írás elején arról szólt, hogy a vizsga lefolyása és az ifjúság tudományos előhaladása köztetszésben részesült. Csokonai úr ugyan inkább mulattató tárgyak előadásával kedveskedett, de annál jobban feltűntek Kovács István másodtanító érdemei, tanítványainak alapos, biztos feleleteiből. Csokonai urat eléggé kimenti a rövid készületi idő, de meggyőzte a gróftól arról, hogy ez a gimnázium már rég felvirágzott volna mások felett, ha gondoskodtak volna rendes tanárról, akár csak ideiglenesen is. Következő soraiban abbéli kétségének adott hangot - s a jövőre nézve bizalmas figyelmeztetésnek szánta -, hogy az a színdarab a gimnáziumi inspektor bírálatán átesett volna. Mert annak a parasztfiúnak Rákóczi- és Bercsényi-életről elénekelt dala, jóllehet tréfálkozva és némi gúnnyal hozódott elő, sem a hallgatósághoz, sem a helyhez, sem a mostani időhöz nem illett, sőt egyáltalán menthetetlen

hiba volt. A gróf határozottan kijelentette, hogy ha még ezen túl is meghívnák, soha addig meg nem jelenik, míg kellő biztosítékot nem nyer arról, hogy a nyilvános vizsgán vagy efféle látványosságon semmi olyas elő nem hozatik, ami gyanúra vagy kétértelmű magyarázatra adna alkalmat. Sokkal helyesebb volna, és arra is kell törekedni, hogy ilyen ünnepélyeken uralkodó Felséges Urunkat vagy a Felséges Nádort dicsőnekekkel magasztalnánk szívünk teljességéből.

Ez a vélekedés? Tehát a pálcázó, citátumait tanítványaival visszaszajkóztató Kovács segédtanító érdemlette ki inkább a méltóságos úr elismerését, mint ő, a „mulattató tárgyak előadója”. Akinek a deákjai önállóan képesek bármely témát megverselni, s akik közül Gaál Antit a verséért a gróf öt forinttal jutalmazta. Ő, az országosan ismert poéta soha, egyetlen verséért sem kapott ennyi pénzt. És akkor még azt mondja Kazinczy: „*Der Künstler lässt sich bezahlen*”. De mit számít a pénz a vesztett dicsőséghez képest! Kovács István úr példája meggyőzte a grófot, hogy ez az oskola már felülmúlhatja más gimnáziumokat, ha gondoskodtak volna „rendes tanárról”. Vagyis „bagolybáróról”. Semmit nem értett meg a kegyúr a darabból. És ennyire megijedt a Rákóczi-nótától! Ő, aki a Graeven huszárezred alezredeseként folyamodványt írt az ezerhétszázkilencvenhetes országgyűléshez a magyar ezredek itthon tartását követelve. Akit éppen a magyar nemzet ügye iránt való korábbi buzgólkodásáért fosztott meg kamarásságától tavaly Ferenc császár? Ő ne örvendezne e nótának, amely a széjjelvert, meggyalázott magyarság maradékában tartja még a lelket? Mi lett ebből a nemességből, amely még a kilencvenes, kilencvenkettes diétán oly büszkén pompázott arannyal pazarlón kihányt mentéjében, kócsagtollas kalpagjában, s minden harmadik szavánál a kardjához kapdosott? Miképp lehetséges, hogy a nemzet színe-java, mely nemrég még a *Contrat social* alapján követelte a hitlevelet az uralkodótól, most a német császár éltetéséig, s a francia nemzet, sőt, egyenesen a Világosodás eszméinek tagadásáig jutott? Hogyan állhatott meg Magyarországon az idő?

Pálóczy Nagybjomban egyszer elmesélte Csokonai professzor úrnak azt a színi játékot, melyet Ferenc császár eljátszott, s mint valami tragika, még el is sírta magát, midőn kilencvenkettő júniusában négymillió megajánlását kérte a magyar rendektől a franciák elleni intervenció költségeire. Az összeget és célját Csokonai Vitéz Mihály is ismerte még Goráni röpiratából, melyet Kazinczy küldött el neki. „Minapában legjobb atyámtól megfosztván – idézte az országgyűlés elé lépő császárt Pálóczy – a státusok közé jöttem, hogy a legközelebb elmúlt napokban kedves anyámtól lett fosztatásom által megkeseredett szívemen esett újabb sebem enyhítését leginkább azoknál kereshessem, akik nem csak a Fejedelmekhez való hívségüket megtartani, hanem azokat igazán szeretni is tudják. Akik megértik, hogy azért nem foglalkozhatok jogos sérelmeik orvoslásával úgy, mint szeretném, mivel mind a háborúnak, amelyet a francia nemzet minden általam szolgáltatott ok nélkül, igazságtalanul indított, mind más tartományaimnak az országlás kezdetén előforduló sürgetőbb gondjai és a Római Birodalomnak mostani környülállásai engemet attól elvonnak.”

És azok a nemes magyar lovagok, akik előtt rögvest világos volt, hogy „a Fejedelmekhez való hívség” alatt a császár nagynénje, a veszedelemben lévő francia királyné iránti kötelezettségek is értendőek, nem látták át, hogy saját szabadságuk és a nemzet földbetiprásán is munkálódni kezdenek, midőn, mint már korábban annyiszor a Habsburgok segítségére sietnek? Nem látta át ezt Festetics György, Széchényi Ferenc, Sárközy István, Domokos Lajos és a többi Enciklopédián pallérozódott követ? Pálóczy Horváth Ádám átlátta – és szavazott a többiekkel.

Végül mindenki a saját sorsán keresztül éli át a történelmet. Aki vagyonokat halmozhatott fel és mások bírása lehetett, nemzete környülállását végül is jónak ítélni. Ha Festetics szólít fel az idegen király és nádor ünneplésére – legyen.

Csokonai Vitéz Mihálynak hiába diktálta az önérzete, hogy el kellene mennie Csurgóról. Nem tudott cserben hagyni bennünket.

*Dió, dió, mogyoró,
Recsegő, ropogtató,
Rop, rop, rop!*

Ezt harsogtuk, midőn kimasíroztunk a vadaskertbe mogyorót gyűjtögetni. Menet-jövet a professzor úr elmagyarázta az egyes fák, bokrok nemét, jellegzetességeit, s látásuk, vagy csak hangjuk alapján a madarakkal is ismertetett bennünket.

– Legegyszerűbb dolgunk a nádirigóval van, mert az csak a saját danáját ismétli – kezdte erdei madártanóráját a professzor úr. – A seregély igen könnyen megtéveszti az embert, ha nem látják, mert kiválóan mímeli bármely más madár énekét. A szajkónál jelesebb utánzó pedig nincsen, lehet, ha kutyaugatást hallotok, eb sehol, csupán egy kicsiny madár a fa tetején. A bölömbika még nála is apróbb, s akkora hanggal bög, mint a marha. Még a seregélynél is szebben énekel a feketerigó. Egy kitündöklő muzsikus, Bihari János mesélte nékem, hogy a kocsma környékén, ahol muzsikál, a rigók egy-két héten belül az ő dallamait kezdik fújni. Minő változatossága ez a természetnek. A szarvasbikák összeakasztják agancsukat, néha komolyan megsebzik egymást. A fiatal hímoroszlánok a párviadalban a falkahím megölésére törnek. A madarak egyszerűen énekelnek a madárkisaszonyok kegyeiért, akik végül a legkiválóbb szólistához mennek férjhez. S a kakukk, kit tojáskorában idegen fészekbe csempésznek, miért nem válik nádirigóvá vagy vörösbecggyé? Mert míg a rigóhölgyek a virtuozításban kívánnak gyönyörködni, a kakukklányok csak az igazi, egyszerű kakukkdalra kíváncsiak, amely minden kakukkfiú vele született sajátja, csicseregjenek bármi cifrákat is a fészektársak.

És valóban, addig a madárfütty madárfütty volt. Miképp valakinek a jambus, a chorijambus, a hexameter, a háromütemű tizenkettes, az alexandrinus csak valami vers. Vagy, mintha valaki a Föld összes nyelveit egyfélének hallaná. Ám, amint a professzor úr bemutatta a különféle fajok jellegzetes danáit, az erdő úgy telt meg számtalan madárnéppel, melyek felismerése örömmel töltött el bennünket, s az összhangzás a szólamok ismeretében szebbé vált. Nagy vidáman s jócskán szedtünk hát a mogyoróból, magunknak is, a professzor úrnak is. Az övét, mintegy háromvékányit az iskola egyik szobájában terítettette le. Sárközy Lajossal estéknként vele együtt törögettük, s ettük a jó piros magvakat, s mohón ittuk szavait:

– Deák prozodiát akárhol is tanulhattok, de magyart nem. S mily örömet hallgatjuk a poézist és a morált azon a nyelven, amelyen szüleink és a jó öregek csepegtetik belénk az emberi mivolt első zsengeit. Ha a mi kardoskodó őseink jókor kezdetek volna gondolkodni, most nekünk, unokáinknak, nem volna helyünk a panaszkodásra. Ne hibáik felett keseregjünk hát, hanem tanuljunk náluk többet, hogy illő módon helyre üthessük tévedéseiket. Még nem éppen késő. Igaz, hogy legutol vagyunk az európai nemzetek között, de annál inkább méltó törekednünk, a dicsőség is annál szeresebb lesz. Az a durva német nyelv, amely most már a számtalan jó és rossz könyvekkel egész Európát elborította, s a tudományokkal egyedül maga kívánja elnyelni, mi volt a Gellért meséi előtt? Vizigothus nyelv. Hát a mi nyelvünk milyen nyelv most? Vízimongol nyelv! De azért ebben az állapotában is szebb és alkalmasabb a legkipiperézettebb német nyelvnél. Nosza, fiaim, vessük magunkat bele!

Amit nekünk ígért, teljesítette. Ám azt nem ígérte meg Festetics grófnak, hogy nem ír újabb darabot. Mert ebben a drámában mindenki idiotizmusban szenved majd, s az egyetlen valós személy önmaga lesz. De micsoda travesztált módon bemutatva. Kuruzs doktor, borbély, alkimista, kéznéző chiromantista, zsidóvásáros és drótvonó, kosárfonó és poéta:

Sok ezer jókat, mint megannyi kárbunkulusokkal körülkoszorúzott jó napokat kívánok és komprekállok úri kegyes gráciájának. Nincsen-e valami nyavalyája az úrnak, vagy nem akar-e eret vágatni, vagy mostanában köpölyt hányatni úri tagjaira, vagy magát trepanáltatni; vagy akármijét arannyá változtatni, inspecie azt a botját? Vagy nem akarja-e jövendő sorsát hallani, mikor házasodik meg, lesz-e szép felesége, hány fia lesz, hány leánya, melyik szabóval varrat legszebb nadrágot,

makk aduba nyer-e többet, vagy a tökbe? Elvész-e a szömölcs az orráról, vagy több is nő hozzá? Sat. Akar-e valami avult ruhát eladni vagy venni, ezüstgombot, fél viseltes gatyamadzagot, elvászott lakatot, beírott papirozt, maradék gánicát? Vagy akar-e az úr fazekat drótoztatni, pipát köttetni, rostát korrigáltatni? Vagy pedig, ami ehhez hasonló mesterség, névnapki köszöntőt, halotti búcsúztatót, poszta vagy lakodalombéli salutatiót, vagy más ehhez hasonló kupec poézist parancsolni; vagy no, kosárt köttetni?

– Vajon észrevette-e valaki, hogy a szerelemáhitó vén Karnyóné és a körülötte legyeskedő hozományvadászok komikájából az én figurám kilóg, csakúgy, mint e csurgói színből? – kérdezte a professzor úr mogyorótördelés közben. – Az, akinek csupán Kovács István segédtanító érdemeire volt szeme? Az, akinek az uralkodók magasztalását áhítják a fülei?

Készítetett is mindehhez Csokonai úr egy oltárforma alkotmányt, annak felső részén egy zömök piramissal, melynek három látható oldalán a franciák ellen küzdő hatalmasságok címerei lettek kimetszve. Azt a pódiumra helyeztette és belerakott mécsek által kivilágosította. Estve gróf Festetics és más magyar urak idegyűltek kíséretükkel. Ekkor a professzor úr ünnepélyesen fellépett a címeres alkotmány elébe, s felolvasta a mantuai győzelem alkalmából szerzett poémáját, *Az igazság diadalmát*. Az oskolán kívül mozgó ágyúkat rendelt, melyekből a verszetnek kijelölt pauzáinál *salvék* lövettek. A nagy lárma között ki hallhatta meg, hogy ember az embernek emberrel áldozik, a megcsalt népek kezén újra megcsördül a bilincs, s Európa roskadt oszlopai reszketnek? Ki eszmélhetett az

*Imé, Európa sok szerencsét kíván,
Ezt kiáltja: éljen Szelim és a Díván!*

köszöntésre dörrenő üdvözlő lövések alatt, hogy azt a Szelim szultánt, a „vallások tisztelőjét”, napkelet búsvult oroszánját kérte fel, parancsolja pusztán lovagló, sátorban lakó muzulmánjait Franciaország ellen, Párizs dámáiban rettegést keltve, szép szemekből könnyet csepergetve, kinek hadai már megsemmisítő vereséget szenvedtek Abukirnál Bonapartétól, a tábornoktól, ki útban van Európa felé, hogy elsöpörje a mantuai győzőket?

A nagy solemnitás után elosztunk egyhónapos szüreti vakációra. Csokonai Vitéz Mihály helyettes tanári megbízatása lejárt. El is hagyta Csurgót. Nagy Gergelyné hívta meg szüretre Bárdi határában fekvő szőlejébe. A szentai erdőn kocsikáztak át, a papné, a fiai és a professzor úr, amikor a kocsis, hogy előbb érjenek a következő faluba, Bolhásra, letért a rendes útról. Éppen arról folyt a szó, hogy a minap betyárok raboltak itt ki valakit, amikor a szekér megállt – eltévedtek. Találgatták, merre induljanak, midőn a bokrok közül szakállas, nagybajszú, szúrbe öltözött emberek toppantak elő. Csak úgy villogtak fényes baltáik, hosszú puskáik s pisztolyaik.

– Kinek a cselédei? – kérdezte Nagy Gergelyné el nem tudván fojtani ijedségét.

– Bocskoré! Ha ismeri – hangzott a mogorva válasz.

– Nem ismerem, hová valósi lenne?

Itt sietve közbeszólt Csokonai Vitéz Mihály:

– Őkegyelmük pásztor emberek, és itt kinn szoktak lakni az erdőkön. Szabad emberek őkegyelmük, nem uralnak senkit, nem is parancsol őkegyelmüknek senki az istenen kívül, kinek ege alatt szabadságban élnek.

– Igaz, uram, jól mondá! Minekünk nem parancsol senki, de azért mi is szolgálunk ám azoknak, kik ránk szorulnak.

– Elhiszem kegyelmeteknek, és megkövetem, s kérem is, hogy mivel mi itt az utat nem tudjuk, mondanák meg: jól megyünk-e Bolhás felé?

– Nem, de ha Bolhásra szándékoznak, belevezetjük az útba. Eredj előre, Pista, s utána,

kocsis!

Bár egy fertályórát félelmek között voltak az utasok, az elöl és hátulról is zsványoktól vezetett és kísértetett kocsiban – de végre csakugyan jó útba igazítva, szinte jókívánással tovább bocsáttattak.

Máskor az óbor zamatáról, a mustról meg a fiatalok összeismerkedéséről folyt a szüreti beszélgetés. Most azonban egyébről sem esett szó Bárdi határában, mint a betyárkalandról.

– Fel nem foghatom – mondta még harmadnap is ijedten pihegve Nagy Gergelyné –, hogy azok a gonosz és megátalkodott emberek végül nem hogy ki nem fosztottak bennünket, de még az igaz útig is elkísértek.

– Ez csak egyféleképpen lehetséges, hogy sem gonoszok, sem megátalkodottak nem valának.

– De hát zsványok!

– Mihály bátyám jól értette a nyelvüket! – vetette közbe a nagyobbik fiú.

– Mindenkihez egy nyelven szól az emberség. Csak a hiú önzés használ különféle hangnemet érdeke szerint válogatva.

– Nem a nyelve, Vitéz Mihály bátorsága mentett meg bennünket! – szólt most bele a kisebbik is.

– Megölhettek volna bennünket! – sopánkodott a papné.

– Ez árva Somogy népe nem csak kanásznak lenne való, ha éppen nem kanászok nevelnék – mondta Vitéz.

– Kanászok? Hogy érti kegyelmed?

– Mire fordítják itt a pénzt az urak, még a legnagyobbak is? Borra vagy disznótorra. A szegény hát zsványnak áll. Nem fáj a szíve minden magyarnak, hogy a magyar fiakkal senki nem akar gondolni? Hány megye áll oskola nélkül? Csak Debrecenben négyszáz tógás és ezer alsó osztályos tanul! Hát elég lehet egy gimnázium egész Somogy vármegyének? E múzsáknak szentelt kies tartományban harmincöt elmét kell mindössze kimívelni? Ennyi itt a tudomány becsülete?

– Már ez is szép érdem a kegyelmes gróf úrtól.

– Egy fársángi bálra többet költ, mint erre az egész oskolára. Kegyed tudja, tűzifánk sincs, ha ki nem segít olykor.

– Majd még akadnak a gróf úrnak más segítőtársai is. Sárközy István főszolgabíró sem csak a törvény, de a tudomány és az oskola ügye mellett is van.

– De még hányan ellene. És nem csak a parasztok közül. Ha a földet nem művelik, mi lesz abból? Ha jóba nem nevelik, hány polgár lesz bunyikká? Kegyed meg csak csodálkozik rajta, ha éppen főbe nem kólintja?

Az ijedelem azután zavarodottsággá, végül anekdotává forrta ki magát, melyet Csokonai Vitéz Mihály oly ízesen adott elő, hogy Nagy Gergely tiszteletesné asszony azon szomszédjai is többször megfordultak a tanyán, akiket már több éve nem látott. A professzor úr abban a hiszemben töltötte gondtalan vakációját, hogy a jénai óriás októberben megjön, s ő becsülettel búcsút vehet e szerencsétlen oskolától. Október végén, midőn a holmijáért visszatért, a Bagolybárónak még se híre, se hamva nem volt. Az oskolafelügyelő, Csépán István várta. Édeskedve, mézeskedve csak rábeszélte, hogy a téli félét is tanítsa végig. Ígérte, hogy a fizetése is rendben lesz, csak most nem hozhatta magával, mert őt is váratlanul érte Lósy professzor úr távolmaradása.

– Mert a jénai professzornak sem készült fizetni – csattant fel Csokonai úr.

– Jaj, dehogy is nem – szabadkozott a gondnok. – Új professzor, új rend, mint uraságod is tudja. Csak a kegyelmed ügye, szállása tanfelszerelése már el van rendezve, a szisztémája kialakítva. Mi akadályozza hát, hogy szorultságunkban bennünket megsegítsen?

És őt ugyan ki segíti szorultságában? A megyétől, a hűbérúrtól is mire számíthat? – gondolta a professzor úr. Mert a nemesi házaknál, névnapokon, torokon való

látását is a verseivel, mókáival bizony keményen meg szolgálja.

– Amire szüksége lesz, mind megkapja! – fogadkozott Csépan István.

– A versírás nem poézis, mely a gondolatok, a képzelődés a tűz természetében és felöltöztetésében áll – szónokolta előttünk első novemberi óráján Csokonai Vitéz Mihály. – A versírás csak a szavak hangzásának rendszerbe foglalásában áll, hogy azok harmóniával szálljanak az ember fülébe. Lehet valaki jó poéta, ha mindjárt verset nem ír is. Ellenben jó verseket írhat valaki, de azért nem poéta. A legjobb, ha a kettő együtt van. A dr. Földi hasonlatosságát igen szeretem. Csudálatos mesterség következménye a méhek lépe, mely sem nem édes, sem nem táplál. A színméz ellenben, ha nincs is hatszögű lyukak reguláiba öntve, mely kívánatos. Mit ítéljünk hát a lépes mézről, mely a szép rendet az édes ízzel együtt kínálja?

Odakint már ködös ősz nyomta a tájat. De mi még zümmögő méhecskéket láttunk, akik gyors szárnyakkal siettek lábaik virágporterheit lerakni a kaptárba.

– A szép lelkek az emberi nemzetség kezdetétől fogva kívánták a magok gondolataihoz a külső harmóniát is hozzáadni. A fülek álllyukain belopódván az agyvelőbe, kétféle nyájas fortéllal vehették meg az elme fellegvárát. Némelyek a szótagok számának és a versek sarkának hasonlatosságán munkálkodtak. Mások a kimondandó beszéd idejére ügyeltek, melyet a lassú és szapora hangzás alapján mértek. Így keletkezett a rímes és a metrikus verselés. Sokan pedig, még tovább menvén a külső piperezésben, mind a kettővel kívánták verseiket ajánlani. Ezt kétszeres vagy dimetrikus verselésnek nevezzük. Az ember fülei igen finom alkotmányok. Azt, ami magától beléjük csavargott, és ütésével meg nem erőltette, kedves hangnak tartották az emberek. E gyönyörű harmóniákat előbb saját hangjokkal, azután zenélő szerszámokkal is próbálták követni. Ekképp származott az énekelt és szerszámos muzsika. Ám az emberek örömezt kívánták hallatni szóval is kifejezni érzéseiket és indulataikat. Apró sorokat kurjongattak a muzsika mellett, amely ma is megesik. Így született a vers. Némelyek annyi szótagot mondtak ki, ahány percentés volt a muzsikában. Mások pedig arra vigyáztak, hogy szavaikat a muzsikával együtt pattogtassák. Ez a mértékes és a sarkalatos vers eredete. A sarkalatos verseknek csak a barbarus nemzeteknél volt divatja. A régi görög és római poéták a mértékes verseket gyakorlották, a rímeket nyelveikbe csupán a barbarusok és a barátok oltották be. Ma pedig a legcsinosabb európai nemzetek is sarkalatos verseket írnak. Egész Európában egyedül csak a magyar nyelv alkalmas a rímes, egyszersmind a mértékes versek művelésére. Sőt, azt merem mondani, hogy a magyarnak sem hangzásával, sem a benne talátható kellemetes és bő sarkalatosok számával, sem a szótagok bizonyos, állandó, meghatározott kurtán vagy hosszan való ejtésével, egyszóval, valami a poézisnak külső ékességét teszi, eggyel sem dicsekedhetik más előttünk esméretes nyelv is a világon. Igaz, hogy a versezés mind a két nemére alkalmasak a jelesebb ázsiai nyelvek is, mint az arabs, a perzsa és a török. A zsidó versekben pedig sem rímre, sem mértékre nincsenek szedve a szavak, hanem az egész verselés csak a hasonló vagy ellenkező értelmezésű mondásoknak összerakásában áll.

Persze a tekintetes úr sem fizetést nem kapott, sem ellátást. Kénytelen volt megint Csépan Istvánhoz folyamodni, hogy a téli napok bekövetkeztével, addig is, míg Lósy professzor úr lejönne, méltóztasson a szobájának és klassziséjének való fáról, valamint azok fűtéséről és az éjszakákra nézve szükséges gyertyáról rendelést tételni. Ha ugyanis konvencióban nem szolgál, szolgálatával pedig továbbra is élni akar a publikum, legalább a mindennapi fogyasztásáról provideáljon. Ne legyen továbbra is kénytelen a gyertyátlan estvéken Nagy Gergelyné asszonynak is terhére lenni, s a fűtetlen hideg napokon, éjszakákon ugyanott és a farkasordító klasszisba zsugorogni. És pláne, köznevetségre maga fát vágni és elfűteni.

Gyertya! Mily nyomorúság az után könyörögni! S mi végre kellett az a gyertya? Én ott aludtam, abban az iskolai szobában, ahol Csokonai úr dolgozott. A Mester gyertyavilágnál olvasott, jegyzetelt, úgy dolgozott oktatási szisztémáin s – mindenek előtt – a magyar vers elméletén. Már akkor, gyermekként felfigyeltem rá, hogy e férfiú micsoda körülállások közepette vívja harcát a Somogy megyei Heliconért.

– Mert azok előtt, kik kétlenék, hogy a Nicocles kitagadott fiában Themistocles, a hazát s

tudományokat szolgálni kívánó Themistocles van bebimbózva, és hogy a korinthusi Alcibiades Athaenban is tud Alcibiades lenni, Csurgón megmutatkozni kívánok! – szerette mondani.

Az oskola gondnoka ellenben nem figyelt semmire. Nem is igen tehetne volna, hisz még az oskola tájékát is messze elkerülte. Csokonai nem hogy a négyszáz forintos professzori, vagy a kétszázas másodtanítói salláriumot – de sokszor még a tűzifát sem kapta meg. Gyakran az órák értékes idejének terhére kellett velünk összegyűjtetnie az erdőn a rőzsét.

– Miért nem segít a Mesteren senki? – érdeklődtem tőle.

– Diogenésztől megkérdezték, miért van az, hogy az emberek a koldusoknak adakoznak, a bölcseket pedig nem segítik? – mondta. – A bölcst így válaszolt: „Mert félnek attól, hogy magok is sánták és vakok lehetnek, de hogy bölcsekké váljanak, azt nem remélik.”

Ezernyolcszáz februárjában mégiscsak előkerült a Bagolybáró. Csépan István marasztalni akarta Csokonai Vitéz Mihályt, a grófra hivatkozva, mondván, hogy szó van egy másik osztály felállításáról is. A nemleges választ követően gyorsan elszámoltak. A díszruha árát is kalkulációba véve az oskolafelügyelő ötven forinttal akarta kifizetni a professzor urat. Ő azonban nem fogadta el a pénzt, úgy távozott az oskolából. Közülünk még a legkeményebb természetű tanítványok is hosszasan siratták. Igen szép búcsúvétellel köszönt el tőlünk:

– *Kedves régi tanítványaim, szenvedő társaim! Talán mikor ebben, a reám nézve szomorú órában, amelyben tőletek búcsút venni kívánok, papirossal megjelenve szemléltetek engem, azt gondoljátok, hogy mesterségesen előre elkészített cikornyás mondókéval akarok, nem annyira szívemnek és tinétek, mint az üres ceremóniának tenni áldozatot. Változtassátok vélekedéseiteket! Az igazság és a jóindulat kevés szóval él. Magam is e kettő ösztönéből szólok. De késem még egy kevésbé, mert ha úgy éreztek, mint én, amint hiszem, hogy úgy is éreztek, tudhatjátok, hogy az esztendő számra érlelt szeretet nem oly könnyen veheti reá magát, hogy egy szempillantás alatt vegyen búcsút soha el nem felejthető tárgyaitól. Ha tehát az a néma ékesenszólás, amellyel ábrázatomon és szívemben olvashattok, és amely az erőltetett mesterség truccára akármely piperés orációnál többet szól, tőlem és reám nézve nem elégséges, megszólalok, ámbár beszédem terhére vannak egymásra duzzadozó indulataim, megszólalok. Óh, mely szűk és erőtlén akármely nemzet nyelve is egy teletelt szív kifejezésére! A ti irántam való önzetlen és igaz szeretetekért, amelyet még ekkoráig minden tanítványomtól megnyerni szerencsém volt, nem csak most, a hálálkodás ceremóniás ideje alatt, hanem minden majdani megemlékezésemben is köszönetet mondok. Meglehet, sok esetben saját hajlandóságomnak s a ti kívánságtoknak csak félig, vagy annyira sem feleltem, vagyis felelhettem meg. Kérlek, mindezt vagy temessétek el a szerencsés feledékenységbe, vagy az előttek esméretes gáncsoknak és kivált utóbbi méltatlan szívszorítatásaimnak tulajdonítsátok. Jövendő tapasztalástok mind bővebben megtanítt reá benneteket, hogy a háládatlanok, valamint legnagyobb, úgy legpiszkosabb bűnösök is e világon.*

*Menjetek már hajdanában
Kedves nyájam, menjetek!
Többé e fák árnyékában
Nem dallok már véletek!*

Menjetek... vagyis én megyek. Ti pedig maradjatok. Az isten, a tudományok és a jó rend istene viseljen úgy gondot rólatok, hogy a jövőben boldogságtokat, embertársaitok kölcsönös segélését, a haza díszét, vagyis a hármat együvé foglalván, az Úristen dicsőségét a veletek együtt élő emberiség szemlélhesse. Sem reám, sem mikor tőlem a szép nap fénye és öntudásom a sírhalom által elszakasztatik, az én hamvaim szégyenére ne váljon, hogy ti nekem valaha tanítványaim voltatok. Sajnálom, hogy el kell válnom tőletek. Jobban sajnálom, hogy csak kevés ideig tehettelek tanításom által holtig való adósimmá. Legjobban pedig azt sajnálom, hogy e kevés idő alatt nem oktathattalak benneteket úgy, amint tulajdon lelkem esmérete parancsolja önmagamnak. Hanem azzal az egy vigasztalással, vagy ha szabad, dicsekedéssel hagylak itt benneteket, hogy a tőlem tanultaknak egy s más hasznát

látjátok az oskolán kívül, a közönséges életben is.

Melyre nézve Didó Aeneasbeli búcsúzó, vigasztalással és keserőséggel elegyített utolsó szavait teszem magamévá:

*„Classem praeclaram statui, mea carmina vidi,
Felix, heu nimium felix si littora tantum
Nunquam Dardaniae tetigissent nostra carinae.”*

III.

Nem sokat kellett érdeklődnöm Debrecenben, az első járókelő a Csokonai-porta felé igazított. A Csokonai famíliát igen szomorú környülállások között találtam. A ház jó része még úgy volt, amint a két év előtti tűzvészben leégett. Beléptemkor egyenesen Csokonai Vitéz Mihály ölelő karjaiba szaladtam.

– Lacikám, Gaál Laci, édes fiam!

Istenem, négy éve, hogy nem találkoztam azzal az emberrel, aki miatt évek óta Debrecenben kívántam tanulni, aki a világ minden tudományaiba bevezethetne, s nem jut eszembe semmi okos, amit kérdezhetnék tőle.

– Mivel foglalja le magát a professzor úr? – nyökkentem végül.

– Postára járok, fiam – mondta Csokonai Vitéz Mihály.

– Ejnye, a tréfás kedvét megőrizte a professzor úr.

– Tréfás lehet a dolog maga, de a kedvem igazán nem az. Egy igen fontos, recepissés leveletem, mely éppen a Festetics György gróftól érkezett, három hónapig hevertették a postán, s ezt a postamester úgy kívánta elütni-vetni, hogy az én nevem Debrecenben esméretlen, és hogy azon levél a postán nem kerestetett.

Arcába szökött a vér, úgy folytatta:

– De, hogy az én nevem elég esméretes ebben a városban, azt talán hosszasan vitatni nem is volna szükséges! Debrecen nékem szülőföldem, itt nevelkedtem, az atyám közönséges kedvességű ember volt, az anyám tanácsbeli ember leánya, magam is, ha talán nem kérdésnek látszana, mindenkor esméretes és *inter aequales* kitündöklő voltam. Hazai városomon kívül csak öt esztendeig tartózkodtam teljes életemben. Azolta pedig már négy esztendeje, hogy ismét itthon lakom ősi kis örökségemben. Hogy lehetne tehát itt az én nevem esméretlen? Annyival is inkább, hogy az *expeditor* egy sümegi feladást vévén, a legelső embertől igazítást nyert felőlem. Ha tehát elébb is kérdezett volna, akárki meg tudta volna mondani; kivált, hogy az egész városban azon a néven énkívülöttem egy se találkozik. József öcsém Bagaméron ispán. Ami pedig a levél kerestetését illeti, minthogy én akkor több fontos választ vártam, név szerint ugyan e levelet nem kerestem, de kerestettem általában a nékem szólókat. Elsőben a Kollégium *senior*ának az inasára bíztam, aki kötelességből a professzorok és a deákok leveleit a postáról elhozza. Ezzel meg nem elégedvén, a nevemet két ízben írtam le egy darab papirosra, s küldöttem a postára, hogyha arra szóló levél van, adják ki. Mindig azt a választ nyertem, ma nincs, majd a jövő postán. Egyébaránt is, nem arra valók az ilyen nagy postáknál a *Briefträger*ek, hogy a szokott taxáért a levelet kihordják? De most is azért vettem későbbben a levelet, hogy amint az *expeditor* mondta, nincs *cursor*jok vagy mijük. Márpedig az ilyen városban, ahol háromezer tanuló seregél össze az ország minden szegletéről; ahol *districtuális* tábla, királyi városi törvényszék, egész regiment garnizon, provinciális *comissariat*us vagyon; ahol a kereskedés Bécstől fogva Pesten keresztül Szebenig, sőt Moldváig és Bukarestig, Késmárktól fogva Péterváradjáig terjed; ahol annyi gazdag fizetése

van a postamesternek, nem a közjó hátráltatása egy nyomorult *porteurt* nem tartani? De mindenképp felett az teszi a posta mentségeit semmivé, hogy azon három hónap alatt, míg a kérdéses *charta* ott hevert, nekem tíz-tizenkét levelet is kezemhez hozott a senior inasa vagy a postamester úr favágója. Hanem, minthogy a leveleimet meg szoktam égetni, nem maradt meg közülük ötnél több, minthogy azokra még referálnom kellett. Ám ha csak ezek kezemhez jöhettek a postáról, a *recepissés* miért nem? A pecsét épnek látszott, amint hogy nem is volt kívülről a méltóságos família címerének semmi baja. Éppen szerencsémre nem voltam a házamnál, mikor a szóban forgó küldemény kezemhez jött, mert itthon magánosan bontván fel, nem lehetne mit és kivel bizonyítanom. Hanem egy érdemes házhoz hívtak vacsorára, és már a leves az asztalon gőzölgött, mikor hozzám hozták estveli nyolc óra után a levelet, melyet én az egész tábla előtt bontottam fel, és a pénzt benne nem találván, a háziak s vendégeik mondták, hogy csak rögtön menjek a postára, talán ott lesz róla rendelés téve. Ez egy *critica* környülállás a *species factiba*. Ezek utána a levél minden szárnyait a szemesebb vizsgálás végett felbontogattam, észrevettem először, hogy a Festetics spanyolviasza eleven, piros, hajlós, és oly ragadós, hogy a papirost magához szakasztja; az a spanyolviasz pedig, amely a pecsét alatt és a levél bal alsó szárnyán ragasztékformán láttatik, setét verhenyeges, porlós, és oly erőtlén, hogy a papirostól elválván, azon csak fakó mocskot hagy. Ilyen tapadt a levélnek a pecsét alá eső részére is. A setétes pacsmagok alatt olyforma füstösségek látszottak, amelyeket a felolvasztásra gyertyavilágnál megmelegített kés vagy más eszköz nyomának méltán tarthatni. A pecsét piszkálásának látszata igen érzékenyen érintette az expeditort. Hasonló rendetlenségekről, késedelmekről, gyanús raggatásokról, sovány mentségekről más érdemes és nevezetesen törvényes emberek is panaszkodnak. Masse, az előző expeditor, éppen most várja magára a végső szentenciát az alsó tömlőben, ahol több mint egy esztendeje fogva vason ül. Pedig a mostani expeditor is, a maga csekély kilencvenegy forintos fizetése mellett oly hirtelen kezdett szegény fráterből gavallért játszani, mint Masse meggazdagodni. Minden szava mind néki, mind a postamester úrnak mindig csak oda ment ki, hogy a postán pénzt nem szabad küldeni, királyi parancsolat, és így efelől még csak szót sem lehet tenni, vagy bármiképp reklamálni. Még azt is megengedte magának a postamester, hogy talán csak velem tréfál a levél írója. Mikor pedig a Festetics nevet meglátta, arra csak azt felelte, hogy megeshetett, hogy a kancellista, vagy akire a levélírás volt őnagyságától parancsolva, félretette a pénzt! Minden állapotban egy emberesmérő kiolvashatta az expeditor vonásaiból, fordulásiból, hímelés-hámolásából s kivált abból az ijedelemből, mely elfogta, hallván, a méltóságos gróf úr utána akar a dolognak járni, hogy ő nem egészen ártatlan.

– De hát, miért, hogy a professzor úr Festeticcsel levelez, ki oly cudarul elbánt vele, mint azt mindannyian tudjuk, kik Csurgón a keze alatt voltunk?

– Fiam, nemes felháborodásodat köszönöm, s azt mind életkorod, mind a dolgok felőli esméreteid diktálják. Mert mikor hírért vettem, hogy a gróf kinyomtatja *Dorottyámat*, meg kellett keressem őt, hogy mivel is tettem arra méltóvá magamat, hogy őnagysága énvelem is közölje azt a nemes leereszkedést, mellyel hazánk minden derék fiait jutalmazza? Hol vettem azt az érdemet, amelynek mind Keszthelyen, mind Csurgón oly bő kézzel áldozni méltóztatott? Hogy nyerhetett az én csekély Múzsám annyi pártfogást őnagyságától, akivel az angolai zsenik barátkoznak s a francia széplelkek megtestvéresedtek? Tudósítanom kellett ama eleven hála repeséséről, mely nagylelkű ajánlását hallva támadt bennem. Ugyanakkor, ki kellett fejeznem sajnálkozásomat is, hogy oly csekély munkámnak lehetett éppen szerencséje az ő gráciájához, mely csupán a mulattató tárgyakhoz tartozik.

Összenevettünk.

– Valamint a gróf figyelmébe ajánlottam *Georgicon*-fordításomat – mondta a professzor úr. – Elvégre, mi lehetne méltóbb a gróf hasonló nevű agrikultúra akadémiájához, mint a természetet és a mezőgazdálkodást oly kellemetesen lefestő Virgil-mű?

– S mi volt a válasz? – kérdeztem.

– A *Georgicát* majd tiszteletes Rájnis úr, az Aeneis fordítója ki fogja adni. Csakhogy, ami még őnála a lehetőség világában gombolyog, az nálam a valóságban kifejlődve van. Az övét s

az erdélyit meghaladandja-e az enyém vagy nem? Azt persze feleletlenül kell hagynom. Magamat jobban szeretem, mint a munkámat. Ha pedig ezt oly nagy lelkekénél, akik már a hazai literatúrában *praescribáltak*, vakmerően magosabbra tenném; akkor ennek felmagasztalásáról magamat az *immodestia* legrútabb gráduzáig lealáznám. Minden munka becsülete oly fixa csillag, mely saját fényével világoskodik. Az író oly holdacska, melynek a maga szisztémájának napjától kell nyerni a fényt és elevenséget. Minden munka felelhet maga mellett, de az író sarlatán, ha magát dicséri. *Nihil mihi arrogo quamquam, nec derogo quidquam*. Ámde, akire egyszer a csörgős sipkát rátették, azt mindétig bohócnak tartják.

– Vagyunk mi egyre többen ebben az országban, akik tudjuk s hirdetjük, mi az igazság a professzor úr felől.

– Azért én sem hagyom egészen magamat. Ugyanitt azt is megírtam, hogy minekutána hiába kergettem volna a szerencsét, mely szüntelen vagy került, vagy üldözött, hazajöttem, s odahagytam Csurgót. Felebaráti szeretetemről, melyről a világot még mind hiába próbáltam meggyőzni, legalább ott tanújelét hagyjam, még a fizetésemet sem vettem el, tudván a *tractus* tagadhatatlan szegénységét. Ötven mértföldnyi utamnak nekiindultam, nem hozván egyebet Somogyból annál a megelégedésemnél, hogy ha nem gyarapítottam is, legalább jobban elszéledni nem hagytam azt a felette szükséges oskolát, s a velem azelőtt való esztendőben méltatlanul bánt publikumnak jóval fizettem; ezzel a magános örömmel indultam haza és még két forinttal.

Ezen megint nagyot derültünk. Ilyen az idő. Nevetségessé teszi a legnagyobb fájdalmat is. De vajon a tüskét, mely visszamarad a lélekben, kivetheti-e valaha?

– Professzor úr, annak idején említést tett az édesapja kódexéről, melyben megtalálható az ősi címer rajza – mondtam. – Láthatnám én azt most?

Csokonai Vitéz Mihály elővette a bőrkötésű könyvet, a család ereklyéjét. Az ősi címer pajzsán két huszár ugratta a lovát. Az egyik kezében kivont kardot, a másik zászlós lándzsát tartott.

– Hazulról hazajöttem én Somogyba – mondta. – Ősöm, Csokonai Demeter hadnagy a török elleni harcokban jeleskedett. Egy ízben azzal a küldetéssel ment a veszprémi vár alá, hogy kikémlelje a török mozgását. Nem csak híreket hozott, hanem egy törököt is. Pedig még ágyút is sütöttek reá. Miksa császár nemesi oklevéllel jutalmazta. Így lettem Vitéz. Demeter hadnagy Csokonáról származott. Így lettem Csokonai. Csokona pedig ott van Somogyban. Oda való apám, aki Debrecenben telepedett meg. Innen mentem hazulról haza. Legalább, amint hittem.

– És, mint jutott haza Somogyból a professzor úr?

– Mikor Csurgóról hazaindultam örökös privátosság *votuma* alatt, Szigetvár felé kerültem, és a nemes lelkű Festetics Lajosnál két napot töltöttem, hogy céljához képest dicsőséges magyar eposzaink *scenáját* bejárhassam. Régi szándékom Zrínyi kiadása, annál is inkább, mert nyomtatott példányát még eddig nem kerithettem, és csak egy hűséges *apographummal* élhettem. E tervet egyidős az Árpád felől való gondolatommal. El is mentem a várhoz, a tábor helyéhez, a Szulimán táborig rezidenciájához az uraság kocsiján. Festetics azt is megígérte, hogy Sziget parókiatemplomának, mely török *moschéé* volt *hemisphaerica* kupoláján lévő pompás festést, mely a Zrínyiász foglalatát adja elő, a könyv eleibe lerajzoltatja. Ennél még többet ajánlott gróf Festetics György, aki a hős Zrínyi s a poéta Zrínyi valóságos képeit, melyek a csáktornyai várban *in originali* megvannak, számomra megígérte. Vándoroltam haza. Karcagon megálltam Varró János barátomnál, a jegyzőnél, ki ezerhétszázkilencvennégy karácsonyi legációim alkalmából oly szívesen fogadott. Majd megpróbált, s hogy kiálltam, mint Hercules, kebelére ölelt. Jótékony szorításából e látogatásakor is alig szabadulhattam.

„Hová is igyekezhetnél innen? – unszolt a maradásra. – Tőlünk keletről elverték, ki pedig a legjobb prédikátor vagy. Tőlünk nyugotra kutyául bántak véled, ki pedig a legjobb professzor vagy. Itt középen én, a Varró Jani, értékesen megbecsüllek, aki a legjobb poéta vagy. Na, gyere, együnk még egy ki prészurkát!”

Mentem tovább. Csak lett volna egy ló. Mit ér egy ló? Mindent. Nagy Sándor Buchephalost jobban megsiratta, mint bármely szeretőjét. Pompás síremléket emelt néki. Különbet, mint Aristotelesnek. „Száz csatában köszönhettem az életemet néki” – keseregte vezéreinek. Nem sokkal később megholt. Nem volt ott a csodaparipa, hogy kimentse a legkegyetlenebb ellenség torkából. A pestiséből. És csak harmincegy évet élt. De az elíziumi mezőkön talán éppen Buchephalost pillantotta meg először. Az boldog nyihogással szaladt elé, hogy a hátára kapja, vágtsasson vele, s a szerelmeihez röptesse. Hozzájok, a nők ideáihoz, akik a túlvilágon már nem tudnak civakodni, csak szeretni. Vagy mekkora becsülete volt Caligula lovának, Incitatusnak. Márványistállóban márványjászolból evett. Szenátor lett. És kora legjobb politikusa. A legbecsületesebb. Mindig a saját hangján nyerített. És csak akkor, ha kellett. Soha egy ast el nem sikkasztott. Nem kellett néki a más istállója. Egy zabszemmel nem evett többet, mint amivel az éhét elcsaphatta. Más feleségét soha nem kívánta meg. Ezért minden kancát a sajátjának tekinthetett. Konzullá akarták kinevezni. Ezt már sokallották a szenátorok. A *praetorianus*okkal megölelték az örült császárt. Elkocogott mellettem egy kurtanemes, holmi szedett-vedett lovon. Csak én gyalogolok, a költő. De ragadós a márciusi sár! Az erőt nem is a lépés fogyasztja, hanem a lábak kihúzkodása ebből a dagonyából. Vagy a költő sosem gyalogol, csak úgy érzi? Mert mindig alatta van Pegasus. Pegasus, a levágott fejű Medusa testéből előszökkenő szárnyas paripa, ki a phochisi Parnassoson és a boiotiai Helicon ligetében él. Midőn itt egyszer megbotlott, rúgásától felfakadt a Hippocrené forrás. Ha megszemjázott, az Acrochorintoson lévő Peirene forráshoz szállt alá inni. Itt fogta be Bellerophon, hogy nyergéből megölje a csak levegőből megközelíthető Chimairát. Ám a bajnok, feladatát teljesítvén úgy gondolta, már az Olymposzt is meghódíthatja. Ezért Zeus megvadította Pegasust, s ő ledobta hátáról a vakmerőt, aki szörnyet holt. A paripa visszashallhatott kedvenc itató és kóborló helyeire. Több világhódítót nem tűr meg a hátán a világ legfenségebb lova. Ám mindazokat, akik a Parnassusra igyekeznek a Múzsákhoz, vagy Helicon ligetébe a Hippocrené forráshoz, szívesen a hátára veszi, s elrepíti abba a világba, amelyről az itt maradottak még álmodni sem tudnának.

– És min dolgozik mostanában a professzor úr?

– Árpádról való vitézi epepeiámon. Mert a magyarnak senki még nemzeti vitézi versezetet nem adott, mint Homerus a görögöknek, vagy Virgil a rómaiaknak. Nemzetem javán óhajtok dolgozni. Büszke vagyok, hogy magyarnak születtem: az értelem és az ízlés gyarapításán mind örülök én, mind munkálkodom én, egy nádas házba szorult kozmopolita. Hanem, azt még mondd el, fiam, mi lett a Bagolybárával?

– Amint a professzor úr jövendölte a *Culturában*, az úgy teljesedett be. Császári újabb és újabb anyagi kívánságokkal állt elő, hatszázötven forintot kért Németországból hozott virágmagvaiért, hogy botanikus kertet csináljon, feltételül szabta, hogy nagy lakást adjanak, amelyben a Madame, azaz a felesége, méltóképpen berendezkedhessék. Nem egyszer vitába keveredett Kovács Istvánnal, melyben ő maradt alul. Például a sarkalatos versek kérdésében, amelyet a Csokonai-szisztéma szerint követelt meg a segédtanító úr. Végül alig három év után megsértődötten hagyta ott Csurgót.

A Csokonai-háznál sajnos, mint szerettem volna, kosztot s kvártélyt nem nyerhettem, mert helyük éppen nem volt, csak őszre vártak üresedést. De Csokonai professzor úr lelkemre kötötte, hogy amikor csak időm engedi, látogassam meg. Ez nékem mindennél fontosabb volt. Sokszor csiklandozott a fantázia, hogy vajon nem a mogyoró tette-e – mert gondoljuk meg, volt-e akkoriban még egy professzor, aki együtt tördelte a mogyorót deákjaival a földön ülve, és csak úgy osztotta nekik a tudást számolatlanul, mint egy szerető testvér –, de én minden agyonütni való időmet attól fogva Csokonai Vitéz Mihálnál töltöttem.

Köldös Mihály uramnál szálltam hát meg, egy kedves, unalmas öregembernél. Ennek, s a Kollégiumba való beiratkozásnak, az első napok tennivalóinak intézése miatt csak két hét múlva mehettem ismét. Akkor azonban a professzor úr eltávozott Nagyváradra. Amikor végül viszontláttam, félig önkívületben vergődött.

Egészen megijedtem. Eddig egy emberrel találkoztam, aki magában beszélt, nagyapámmal, ki nagyanyámat halála után is szölongatta, édes szókkal hívogatta. Mindenki azt mondta, hogy egészen elment az esze. Azután meghánytam-vetettem magamban a dolgot. Nagyapa hetvenéves elmúlt. Csokonai professzor harmincnál nemigen lehetett több. Csak rövid időre bújhatott bele az ördög, onnan majd az egészséges tápázkodás kihajítja! Másnap már vissza is mentem hozzá. Hisz javulhat az állapota, és akkor szüksége lehet rám. Vagy rosszabbodhat, s akkor azért.

Éppen Sándorfi doktor vizitálta. Nála nagyobb pletykarovatot férfiban nem találtam.

– Debrecenben is elkelne már egy rendes templom – cserfelt. – Amely Hillebrandt keze nyomát viseli. Mindent ő épített Magyarországon. A császár megbízottja. A sógorom esmérte. Fát adott el néki. Mondta is Hillebrandtnak, inkább ispotályokat építene, mint templomot. Ahol templom van, ispotály is lesz, hangzott a felelet.

– Azelőtt állt meg a szekér? – kérdezte Csokonai.

– Milyen szekér?

– Amely Szent László földi maradványait nem volt hajlandó Székesfejérvárra szállítani. Megállt Váradon, ahol a király nyugodni szeretett volna.

– Talán igen. Szóval, jó múltkor a vármegye legmélyebb hangú betegét kezeltem. Igen elhagyta az egészség. Szaggatott a háta, és mindenféle csomókat lehetett kitapintani benne. Még piócát is hiába raktam reá. Na, hát annak volt ilyen virtusa, mint kendnek. Csakúgy, koratavasszal betegedett meg. Leírni is lehetetlen az állapotát. Egy nap csak felkel az ágyából, s mondja, kimegy a mezőre. De miért megy ki az istenért, próbálom akadályozni, a halálba indul a nagyságos úr. Halálba vagy nem halálba, a paraszt nem úgy teszi a dolgát, amint kell, ha a sarkában nem vagyok, mondja.

– Mi lett vele?

– Hát ez az, meggyógyult. Hanem azt tudja-e az úr, hogy Rhédey úr önnagysága asztalánál mennyire szomorodva emlegették a veszedelmes nyavalyáját. A gróf úr még külön meg is kért: „Gyógyítsa meg, doktor uram, a poétánkat, mert ha meghal, nekünk lesz majd tisztünk elbúcsúztatni”. Az egész társaság sajnálkozott a sorsán, de különösen kanonok gróf Haller önnagysága.

– Nagyon megtisztelő.

Csokonai professzor úr hideglelősen összerázkódott. A doktor még egy takarót dobott reá.

– Ápropos, hány arany a zsebben? – kérdezte.

– *Arany?* – hökkent meg a beteg.

– Igen, amit a méltóságos úr adott, mert a többi *actort* formális aranyakkal ajándékozta meg.

A professzor úr kifakadt:

– Hát nem elég a megszegyenülés, a lázas betegség, a mindenféle a lokájok még azt is kifundálták, hogy engem aranyakkal traktált a gróf. Mit vizsgálják a másik zsebet az emberek? Hallatlan. Ráadásul, ha ennek híre kel, a hitelezőim is megrohanhatnak. Mert mit érdekliz azokat, hogy a tűzvész óta még mindig csak a fél házam lakható úgy, ahogy. Még tán azt is széjjelhányják a zsandárokkal, hogy a padlóban elásva aranyakat rejtegetek.

– Ugyan, miktől nem tart az úr – mondta mosolyogva a doktor.

– Nem tudok az aranyak felől semmit, ami a bankókat illeti, a temetésig tett költségem és utána támadott betegsége miatt két forinttal utaztam haza.

– Az úr csak titkolódik, az lehetetlen, hogy önnagysága az urat is valami diszkrécióval ne érdekelte volna.

– Április huszonnegyedikén volt öt esztendeje, mióta ezerhétszázkilencvennyolcban

Keszthelyen gróf Festetics György őnagyságától a legutolsó arany ajándékot, úgymint három egész formális *souverain d'ort* nyertem. A többiek mit kaptak Váradon, mit nem, miattam örökre titokban maradhat. Én senki dolgát nem vizsgálom, megtettem, ami tőlem telhetett és csupa becsületért. Akiknek az orálás *métier* gyanánt van, váltsanak kontót. Azt maga tudja, doktor úr, hogy engem a házból való kimeneteltől is megtiltott, miért kérdi hát, hogy mit nyertem *diszkrécióba*? Valaki elhozta hozzám? Ki hozta volna, mikor ez alatt az egész mélyes- ges hét alatt egy szegény pápista deákon kívül, ki a *versificatio* eránt való buzgóságból jött betegágyamhoz meglátogatni, senki felém sem volt, felém sem küldött.

Csokonai Vitéz Mihály már egyáltalán nem didergett – az impertinens kérdés annyira tűzbe hozta.

– Barátom – dohogta –, ha már hozzátok való indulásom előtt való napon nem vettem volna zsebembe gróf Erdődy Zsigmondné száz rénes forint ajándékát, talán Váradatokkal nyomorultul és csúfosan is jöttem volna ki, minthogy a pápista pap gazdám sem bírt az uzsorások erszényével, más sem lett volna, akihez vagy az esméretlenség, vagy a *biéne seance* miatt folyamodni egy oly virágzó *publikumban* lehetett volna.

Dr. Sándorfi végül – talán, mert pletykakészlete kifogyott, vagy mert itt sürgősen továbbítandó hírekre akadt – gyorsan meghagyta, hogy a rendelt orvosságot még egyszer hozassa meg a professzor úr, és csak éljen vele, a házból, míg a májusi jó napok el nem jönnek, ki ne menjen, utazásra pedig ne is gondoljon. A beteg mind megfogadta, csak már szabaduljon orvosától.

Közben mindenféle hírek keltek Debrecenben Csokonai professzor nagyváradi szereplése s kapott *províziója* felől. Húsz, sőt ötven aranyról beszéltek az irigykedők, dicsérve a Rhédey gróf úr határtalan bőkezűségét. Az agyarkodók skandalummal kürtölték tele a várost. Az istentelen Csokonai megsértette a vallást, a várost, a grófi családot. S mi a képletet teljesen összezavarta, Kazinczy *palinódiája*. Engem deáktársaim folyvást körülzsongtak a professzor úrhoz fűződő kapcsolatom miatt. Mondhatom, Csokonairól beszéltek a legtöbbit a Kollégiumban. Nos, elsősorban nem azon oktatói és emberi kvalitásai miatt, melyek engem arra ösztönöztek, hogy addig-addig győzködjem jó atyámat, amíg bele nem egyezett, hogy Debrecenben – a közelében – tanulhassak. Csokonai kicsapatása mozgatta örökösen a fantáziákat. Persze korábban már kicsaptak mást is; Mándy Márton, aki trágár nyelvével csúfosan megmarcangolta a professzorokat, engedetlen és független ifjú volt. Emlékezett a deákság még Pálóczy Horváth Ádámra is, ki szabadgondolkodásáért perbe fogatván végül is maga távozott az intézetből, és – ami addig példátlan volt – összehívta az egész hallgatóságot és magyar nyelvű beszédben vett tőlük búcsút. Csokonai Vitéz Mihállyal azonban – kinek való- ságos vagy vélt költeményeiből, a róla szóló anekdotákból minden deák bőségesen tudott idézni – a *sedes* mindennemű kapcsolatot megtiltott a Kollégium deákjainak, ezzel örökös íránta való érdeklődést élesztve.

Midőn legközelebb látogatóba érkeztem, már jobban volt Csokonai úr. Takarója nyugalma alatt lábadozott. Édesanyja behozta a húslevest.

– Fialat marhából készült leves, tésztacsigával – mondta.

– Azt tudja-e, édesanyám, hogyan hívják túl a Dunán a tésztacsigát? – kérdezte a professzor úr.

– Nem, fiam.

– Lúdgégének.

– És azt tudod-e, fiam, hogy barátod, a nagy Kazinczy micsoda epigrammát fabrikált a te Váradon elmondott versezetedről?

Elsápadtam. Én nem mertem volna neki megmondani. Csokonai Vitéz Mihály letette a kanalat.

– Kazinczy tekintetes úr? – kérdezte.

– Bizony ő – felelte Csokonai Józsefné. Éppen a következőkkel szórakoztatja az úri társaságot:

„Kérdéseknek kérdésára
Esküszöm, te nemsokára
Felhágsz csak nézz e példára,
A homoksík Tátrájára:
S Csombók Jankó s Csombók Sára
Szát, szemet tát e csudára.”

A professzor úr nem folytathatta az evést. Félredobott tálcát, takarót, s izgatottan járkálni kezdett a szobában – mint tanítás közben.

– Ellenségeim, irigyeim, kisebbitőim híreket költenek, anekdotákat hintenek el – mondta fennhangon. – Mindahhoz hozzászoktam már. De a tekintetes úr... Miért kellett ezt éppen most felvetnie, édesanyám?

– Mert ez az igazság, Mihály – válaszolta az anya.

– De nem ért volna reá másnapig az igazság? Vagy míg megeszem a levest?

– Én csak a lelkiismeret szigorúságát tudom követni – azzal az asszony méltóságteljesen kivonult a konyhába.

– Tényleg ezt írta felőlem Kazinczy Ferenc? – fordult hozzám segélykérően a professzor úr.

Nagyot nyeltem, talán meg sem tudtam szólalni, úgy bólintottam.

– Kazinczy gyakran mondta: „poetice sok szabad, ami moraliter nem” – mondta – Csakhogy e *travesztia* őt poetice is moraliter is nevetségessé teszi. Sőt, megsemmisíti. Homoksík Tátrájára hágó pojácának bélyegez? Miért? Mert nem értette meg, hogy egy másik poéta verseit kiigazítani *diplomatica* hűségből nem lehet? Kritizálni megkritizáltam Dayka Gábor verseit. *A rettenetes éjtszaka. Ez ám a poétai nachstück!* – írtam a tekintetes úrnak. – *Setét itt a poézis, mint a briteké, s rémítő, mintha Arábiában vette volna származását; muzsikája olyan, mint az ég rettentő mennyköve, felleghangon dalol, s rázkódtat az ereje. Kár, hogy azokba a lágy fűnfűssigekbe van öntve, melyekben soha sem látni és érezni annyit, amennyit Milton, hogy még egész epopeát is, kivált olyan Belzebubost, lehessen rajta írni. Piktúrája felséges; a világosság benne kiálló, és ragyog, az árnyékozat mély és erős; a chiaroscuro jól vegyül mind a kettővel; és a poémának olyan jól eső érdekét csinál végén a szelídebb *contrasto*. De már ennél többet tenni nem érdemes. Vagy kiadnak valamit, ami jó, vagy nem adják ki, ami rossz. Hol a bíró, aki tudhatja, hogy Kazinczy Ferenc Regmecről éppen rossz művet készül megjavítani és nem a jót elrontani, amikor belenyúl az originálba? Én a Rhédeynét búcsúztató filozófiai költeményben nem csupán a fentebb stíl, de a moralitás eszméinek is eleget tettem. Melyeket Kazinczy is fennen hirdet. Én ennél Kazinczyt óriásibb poétának tartottam. S még hatalmasabb barátomak! Tán csak nem azért neheztelt meg, mert nem őt kérték fel költőnek a solemnitásra? Lehet, nem is csak a hír, a várt és elhíresztelt díj miatt? Mert megfosztották attól, hogy legalább holtában az egykor áhított Kácsándy Terézia közelében lehessen? Az ő szavai surrogjanak a lelket nyughelyére röpítő angyalok szárnyai felett? Ám, midőn a leányt Rhédeynek ígérték, Kazinczy rögvést a hűgának, Zsuzsinak kezdte tenni a szépet. Vagy talán még mindig Ilosvay Kriszta miatt féltékeny reám? Ő, a nemes, reám, a polgárra, akivel egy ilyen asszony csak a hiúságát legyezteti? De hiszen tudta a tekintetes úr, hogy az én szívem csupán a Lilla iránti érzelmekkel van bélelve. Ha, mert udvarlunk egy asszonynak, kivált férjesnek, az nem mindjárt a szív végzetes vallomása is. Azaz hogy igen, de csak a lírikumnak.*

Csokonai Vitéz Mihály visszazuhant ágyába.

– Betegségem meg sem rendítette – panaszolta. – Senki meg nem látogatott Derecenben egy pápista deákon kívül, a tekintetes úr sem. Pedig mekkora volt szívem keserve, midőn tavaly novemberben Sárosiné asszonyságtól egy igen szomorú hírt vettem, hogy az örök tiszteletre méltó barát, Kazinczy Ferenc Semjénben a halál révén van. Amint e szóra szívem megdobbant, úgy azonnal futottam volna önnagyságához. Előző éjjel tett hosszás és fárasztó utazásom miatt azonban minden érzésem megtompult, s midőn az induláshoz újrahúztam a

csizmát, azzal együtt zuhantam bele az ágyba. Majd huszonnégy óráig tartó, szüntelen hideg-lelésben többet voltam csábulásban és fantazírozásban, mint nyugodt állapotban. Legerősebb álmomra most is emlékezem. Egy bővizű folyó partján vidám társaságban szórakozunk. Midőn a játszásban kifáradunk, betévedünk egy kúriába. Homlokzata magos, klasszikus oszlopokon nyugszik. Kívül-béül csend honol. Még madárdalt sem hallani. Mint egy elvarázsolt helyen. „Csak nem a Cyrce laka ez, oszt, aki bémegyen, disznóvá lesz?” – kérdi valaki. Egy hölgy mindjárt belesimpajkódik a kezébe. „Gyere, legyünk együtt disznóvá” – mondja, s húzza is befelé a házba. A többiek felkacagnak, és széjjelszélednek. Ajtók nyitódnak s csukódnak, vagy éppen durrannak, mint a puska lövés, ha nem ember, de a huzat teszi be őket. Egyedül maradok a tágas fogadóban. Egy kandalló párkányán gránit urna, éppen olyan, mint aminőben Kazinczy szerelme leveleinek hamvait tartja. A kandalló mellett egy ajtó. Belépek rajta. Hálóterembe jutok, középen függönyös ágy. Illetlennek érzem jelenléteimet. Ám egy gyenge hang arra kér, menjek közelebb. Istenem, milyen ismerős. Elhajtom a függönyt. Az ágyon Kazinczy Ferenc haldoklik. Megölel, örökébe fogad. Méltatlannak érzem magam. Majd a haldokló váratlan erővel kikél az ágyból, és kivisz magával sétálni a kertbe. De nem olyanba, melyből érkeztünk, ahol csak úgy kényük, kedvük szerint serdültek a növények. Itt minden fa, bokor téglá, gúla vagy henger formát kapott. A séta végén arra ébredtem, hogy csak feküdni tudok, és már harmadnap délután van. Ekkor voltam képes egy kevés húslevest és főtt aszalványokat magamba erőltetni. A lábvizek, a lelki-testi nyugodalom és a székfüves italok javulást idéztek elő. Érezni, várni kezdtem magamban még annyi erőt, hogy jó emberem utolsó, életbeli meglátására kimehessek, s azt az egy boldogságot megérhessem, hogy tőle szóval búcsút vegyek, s irántam mentoratlan növendék koromban tett jótéteményeit megköszönhessem. Mikor a test láza alábbhagy, felszökik a képzeményeké! Nem dugultak-e be azok a fülek, nem borultak-e véghomályba azok a szemek, van-e még csak egy kötetlen ina is annak a nyelvnek, nem szűnt-e meg nemesen dobogni az a mennyei szív? Találok-e még abból a Kazinczyból egy kis maradványt, aki a harmónia, a szépség, az ékesen szólás, a barátság és minden jeles érzés oly kedvelője, oly mustrája, oly barátja és mestere volt? Megyek, rohanok, amint állapotom engedi, hogy még egyszer óvéle egy szót vagy kettőt, vagy amennyit a halál jégtörvénye engedhet, ez életben ejthessek. És ha megrokkant egészségem ez utolsó erőfeszítés alatt összedül is, örömmel általengedem kevés napjaimat e legkedvesebb szerencsémért. Szegény Széphalmy, jobb sorsot érdemlett nemes ember! Oh, Horácnál jobban senki sem mondja:

*„Quis desiderio sit pudor aut modus
tam cari Capitis.”*

Csokonai Vitéz Mihály szavai zokogásba fulladtak.

– De Kazinczy nem holt meg – folytatta hirtelen hevülettel. – A balhír után néhány nappal már állapota jobbra fordulásáról lehetett hallani. Legalább oly mértékben megkönnyebbültem, mint amennyire ostromoztam magam, amiért, midőn vágyam és rendeltetésem a haldokló Mester körüli végső szolgálatra kötelezett volna, betegségem beletapasztott saját ágyamba.

Mintha örökre menekülni akarna mindenfajta betegségnek még csak a gondolatától is, olyan erővel pattant fel, s mutatott ki az ablakon.

– Mi lehet ír egy sebzett lélekre? – kérdezte. – Kinézni az ablakon a kertre. Vagy legalább a szomszéd kertjéből az utcára kifolyó aranyesőre. Arra a sárga folyamra. Írják, Kínában van egy folyó, amelynek a színe is, neve is sárga. De vajon tud-e akkora örömet szerezni a partjain lakóknak, mint Csokonai Vitéz Mihálynak most e szíromfolyam? Nem is igen érthető, miképp élte át a tűzvészt, mely a házak mellett a Darabos utca minden fát és bokrait elgyötörte. Csodálatosak a természet sajátosságai. Míg a növény törzsöke, lombozata elpusztul, újra kihajthat a gyökeréről. Az ember, az állat fel nem emelkedhet e tagló alól, s lám, mily számos organizmus nevelheti újra magát láthatatlan, a földben megmaradt életerejéből. Micsoda életcél lehetne ezeket a *motusokat* tanulmányozhatni. Hiszen a *fundamentumok* már le-

rakattak, csak tovább kellene építkezni rájuk. A kiváló dr. Földi János gondolkodása is azon nyugodt, mely szerint a fogalmak tisztázása és a helyes esméretek terjesztése az, mely képes lesz magát az életet, a népek és egyének viszonyát megtisztítani minden szennytől, erőszaktól, az álnokság s a lelki és testi nyomorúság minden nemétől egyaránt. E vezérgondolat lebegett előttem, midőn, amint emlékezhetsz reá Laci, rendszerbe foglalva megalkottam az epepeia és a prozódia sajtóságait. S mindezt annak a dr. Földinek az esztétikai tanításait és útját követve, aki mindenek előtt a természeti tudományokban való jártasságáról esmért. Midőn nagy részét keresztülnéztem a Nemzeti Könyvtár katalógusának, úgy vettem észre, hogy a Debrecenben és ezen a környéken kijött, de már ritkuló félben lévő magyar és magyarországi könyvek közül sok nem kerülhetett a Dunán túl lévő környékekre, meg is írtam észrevételeimet az alapító Széchényi Ferencnek. Például hoztam Apáczai Csere Jánosnak a XVII. század közepén Erdélyben kiadott *Encyclopaediáját*, mely avagy csak azért is emlékeztetre méltó, hogy ő minden technicus terminusokat magyarul tézsen ki a tudományokon keresztül. Továbbá a debreceniek által kiadott görög és deák klasszikus auktorok *editiói*, jóllehet számosak, mégis alig említettek. Négy nevezetes ember munkásságát pedig lehetetlenség megkerülni. Maróthi György professzorét, aki az asztronómia, aritmetika és muzsika, csakúgy a görög és deák literatúra első *statora* volt református Kollégiumunkban. Szilágyi Sámuel professzor, *superintendensét*, ki *Henriásáról* és II. József császár barátságáról esméreteres. Sinai Miklós úrét s végül Budai Ézsaiásét, ki a közönséges és nemzeti história, valamint a görög és deák literatúra mostani professzora, akitől már megjelent Cicero *De Oratore*, Terentius, Julius Caesar, Livius. Felajánlottam együgyű, de a nemzeti tudományok mellett mindenkor buzgóságos szolgálatomat az ezen a környéken található magyar nyelven, vagy magyarokról íratott könyvek összeszedésére és a Könyvtár rendelkezésére bocsátására. Így a Múzeum számára bátorkodtam néhai dr. Földi János, a természeti históriára tizenöt esztendő alatt összeszedett gyűjteményeit rekommendálni. A fűvésztudományról kiadott *Kritika és rajzolat* című *prolodiuma* célját és szándékát híven bemutatja. E jeles férfiú a természeti história mind a három országát magyar nyelven ki akarta adni, mégpedig a Linné szisztémája szerint. Ki is jött az állatoké, de fájdalom, éppen amely hónapban világot látott, abban költözött el a tudós és szorgalmatos író. A botanikára is, valamint szintén a mineralógiára, már összeszedett ő minden matériákat, úgyhogy csak a rendbe szedő és elrakó kezeket várják. Egy európai nemzet sem dicsekedhetik még azzal, hogy őnéki tiszta, világos, okos és szisztematikus *nomenclatio*val bíró *naturalis* históriája volna. Homály, zűrzavar és káosz uralkodik a németben, szintúgy a franciában, vagy akármelyikben. A magyar mutathatott volna e fontos pontban remeket, ha a halál tőlünk nem irigylette volna Földiben ezt a szerencsésjét. Én dr. Földivel hat esztendeig voltam szoros barátságban, esmérem stúdióimait, kézírásait. Az özvegytől meg lehetne alkudni azokat. Hasonlóképpen nevezetes *diplomatica* (és többnyire *originalis*) gyűjteménye vagyion itt Debrecenben Nagy Gábor fiskális úrnak, mely mintegy húsz *tomusra* terjed, kisebb-nagyobb foliántban. Mindezen *fundamentumok* csak rájuk való építményt várnak. Állnak, pihennek a felfedeztetés talaja alatt, mint a leégett aranyeső. Maguktól nem törhetnek elő, mint a növevény gyökércsírái a föld rögei közül. Kertész kell nekik, öntözőkannával, egyelő kapával. Az én gondozóm egykoron Kazinczy Ferenc volt.

Dideregni kezdett. Odahagyta az ablakot, az aranyesőt, és visszazuhant ágyába.

– Még most is alig hihetem – suttogetta –, hogy az a nemes férfiú, aki barátjának nevezett, felkarolt, tanított, még verseim közlésén is fáradozott, most, midőn engem terített el a sors a halál küszöbén, nem hogy a látogatásomra nem sietett, de travesztiákat is költ felőlem! Mi történhetett tekintetes Kazinczy Ferenc úrral?

* * *

Csokonai professzor úrhoz, még ha ő magánosnak szerette is mondani magát, igen sok

látogató érkezett. Egy közülük, akit legjobban szerettem, Fazekas Mihály főhadnagy úr volt. Bár a parolázását igyekeztem kerülni. Olyan volt a marka, mint a satu. Három napig is alig írhattam a kézfogása után. Ha, mikor Csokonai tekintetes úr beszédét hallottam, csakis poéta akarhattam lenni, ám a Fazekas főhadnagy úr történeteinek hatására, melyeket jupiteri dörgő hangon adott elő, legszívesebben huszárnak álltam volna. Éppen ezért – s még apám sürgetése miatt – lettem végül ügyvéd, mely *litteratus*, egyszersmind harcos ember.

– Megholt Pichegru, a börtönében fojtották meg – mondta Fazekas Mihály, a császárhuszárok veterán főhadnagya.

– A börtönében? – kérdezte a lábadozó professzor úr.

– Igen. Az általad csodált Napóleon fogatta el, és fojtatta meg, mint egy kutyát. A saját harcostársát. Mert felismerte, hogy Franciaországban zsarnokság van. Mert hitte, hogy az *Eclaircissement* eszméi nem egy felkent király meggyilkolásának a jogát alapozták meg. Hogy az annyi vérral kivívott köztársaság nem válhat egyetlen ember, egy „első konzul” játékos szerévé. Mint a törvényes királyi ház szimpatizánsát, fegyvertársa Guyanába deportálta, ám az úton angol kalózok támadták meg a hajóját, és kiszabadították. Csatlakozott Cadudal és Moreau tábornokok összeesküvéséhez, és idén februárban partra szállt Normandiában, akkor fogták el. Napóleon a spionjai útján mindenek előtt az együttműködését kérte, s miután azt megtagadta, vettette börtönbe.

– De Pichegru ellenséged volt. Halálát kívánhattad százszor is.

– Valóban, nagyon kemény ellenfél volt. Ezerhétszázkilencvennégy március végén Pichegru tábornok csapatai általános támadást indítottak, hogy a mieinket Le Cateau-i állásaikból kivessék. Kezdeti sikerek után az offenzíva elakadt, az arcvonal Le Cateau és a Sambre között hullámzott. Ezredünk áprilisban csatlakozhatott a seregtörzshöz. Ferenc császár személyesen tartott szemlét hadai felett. Persze nem maradt sokáig. Összevont csapataink ismét támadásba lendültek Le Cateau-nál. A megvert ellent a Sambre folyón túl, délre hajsoltuk. Landrecies-nél széjjelhajigáltunk egy tüzérséggel megerősített dandárt. Május közepén Lille közelébe vezényeltek bennünket. Május végén ismét ott hadakoztunk, ahonnan a franciára indultunk, Németalföldön. De nem adtuk könnyen. Charleroit többször visszafoglaltuk, mielőtt végleg elveszejtettük volna. Júliusban már a holland határnál, Maastrichtnál tántorogtunk. Coburgot leváltották. Ám az új főparancsnok, gróf Clerfait sem tudott győzelemre vezetni bennünket. Októberre a sereg már a Rajnán túl ütött tábor – német területen. Nekünk megint elővédben kellett maradnunk. Grevenbroichnál olyan gyilkos csatát vívtunk, amelyben óbesterünk, Nagy Ferenc is majd odaveszett, úgy vágták ki a legényei. A néki szánt halálos csapást Somfai János őrmester vállalta.

– Hát nem Blaskovics volt az ezredparancsnok?

– Őt még Quesnoy után tábornokká léptették elő, de súlyos sebei miatt vissza kellett vonulnia. Ekkor nevezték ki parancsnokká a közhuszárból felemelkedett felsőőri Nagy Ferencet. S bizony, a háborúban soha nem is a Mészárosokkal, Blaskovicsokkal, Nagy Ferencekkel és vitézeikkel volt a baj! A következő esztendő elején hét francia hadsereg állt győztesen Hispánia, Piemont, a Rajna-vidék, Flandria és Hollandia területén. A mieink már nem igen értették, miért harcolnak. Azok az eszmék is terjedni kezdettek soraikban, amelyek annyi veszteség dacára újra meg újra győzelemre vezették az ellent. Akik fogságból tértek haza, úgy vélekedtek a franciákról, mint Pyrrus követei egykor a rómaiakról: mind akként viseli magát, mintha király lenne. Ráadásul a poroszok ezerhétszázkilencvenöt április ötödikén különbékét kötöttek. Clerfait ekkor offenzív és defenzív erőkre osztotta csapatainkat. Mi, császárhuszárok, az utóbbiakhoz kerültünk. Defenzívából már épp elég részünk volt az elmúlt télen, amikor a Rajnát kellett biztosítanunk. A folyó befagyott a rettenetes télben, és az ellenség akkor kelt át, amikor csak akart. Ezért hát igyekeztünk jóval azelőtt rajta ütni a portyázó egységeken, hogysem a folyót elérték volna. Mert a jégen jó korcsolyázni, szánkázni, de hadakozni, még védállásból is, kutya dolog. Hanem, ezúttal a Majna és Neckar közti állásainkban viszonylagos nyugalmat élvezhettünk egészen szeptemberig, amikor is a francia ármádiája átkelt a Rajnán. Jourdan a Majna, Pichegru pedig Heidelberg irányába tört. Csakhogy őt a mi defenzív

hadtestünk megverte, és elkergette. A defenzívából offenzíva lett. Offenbachnál átkeltünk a Majnán. A Rajnát elérve egészen Bad Emsig vonultunk a folyó partján, majd egyesültünk a másik sereggel, és Mainzra zúdultunk. Ott azután a francok, mire a győzelmes császári lobogót kitűzhattük a városháza tornyára, vagy ötezer embert és száznegyven ágyút veszejtettek. Legalábbis az ünnepi állománygyűlésen azt mondták. A mi veszteségeinkről hallgatott a fővezérlet. Tények helyett a borra helyezték a hangsúlyt. Borzalmas csata volt. Egyszóval, szívesen levágtam volna akkor, ott a harcmezőn Pichegrut, de szánom, hogy így, nyomorultul pusztult el, ő, a közkatonából felemelkedett vitéz, aki végül minden tábornokunkat megverte. Rosszul vagy, Mihály?

– Nem, csak még egy kissé gyengélkedem. Annyira várom már az idő javulását, amikor a kertedbe kimehetek.

– Oda bármikor kijöhetsz, Mihály.

– Bármikor, de nem jegesen süvöltő szélben.

– A jeges szél megedz. Hányszor kémltük Németalföldön s Németországban téli elővédben az ellen előretörését, miközben havat csapott arcunkba a készülő vihar. S a franc nem egyszer éppen a legcudarabb időben támadott.

– A jeges szél megedzi az egészséget, és elpusztítja a beteget. Hanem, hát igazad van. Spártában is kitették az életre alkalmatlan csecsemőket a Taigetusra. Én is ilyen élhetetlen vagyok ebben az egyrészt irigy és szőrszálhasogató, s amellet korhely időszakaszban, másrészt a Helvetius baglyát realizáló, obskurant és üldözni szerető világban.

– És a magyarság neked semmit sem számít?

– Nékem mindenem a magyarság.

– Hát. Ha olyan váltókracjárt veszünk a Föld kereksege képének, melyen kétfejű sas van, azon Európát annyinak képzelhetjük, mint a sas egyik feje körül lévő karikát, és abban édes magyar hazánkat annyinak, mint a kétfejű sas szeme fényét.

– Értelme ennek nem sok van, Mihály. Árpád atyánk nem kétfejű sas szeme fénye akart lenni, hanem maga volt az oroslán, kinek kölykei a foglalás után még száz évig dúlták, sarcolták Európát. Azután magok is európaivá lettek, s nem valaki, Németország vagy Bizánc hűbérében, de függetlenül, Európát növelve mindazzal, amit Ázsiából hoztunk, vagy már itt teremtettünk. Hanem, nagyszerű, amit tettél. Rettenthetetlen katona vagy, mely belőlem soha nem is lehetett volna. Nékem csak a nevem Vitéz. De ha egy kést látok rossz felé dűlni, megremeg a lábam, nemhogy szuronyokkal, sőt, ágyúkkal nézsek szembe. Te, amilyen sokat emlegetted kalandjaidat, oly kevésbé vitézi tetteid, melyekkel más veteránusok beszéde tele van. Pichegru helyett inkább azt az egyet, az összeesküvés leleplezését említsd fel nékem részleteiben, amelyre korábban csak céloztál.

– Ezerhét-hátszáznyolcvanhétben, a török elleni hadüzenetkor az ezred parancsot kapott, őfelsége kifejezett akarata, hogy a hadifoglyokkal emberségesen bánjunk, a nyugodtan viselkedő lakosságot barátoknak tekintsük, s amennyire lehet, megnyerni igyekezzünk. Nincs más vágya a mészárosnak ítélt katonának, mint emberséges háborút vívni. Egyébként, az óbesterünket éppen Mészárosnak hívták... Persze a lakosság nem mindig viselkedett nyugodtan. Egy moldovai faluban éjjel neszre ébredtem fel. A szomszédban mind hangosabbá, izzóbbá váló szavak gyanút keltettek bennem. Tisztán értettem a nem egyszer elhangzó *asasinat* kifejezést. Felöltöztem, magamhoz vettem a fegyvereimet, a gyanús házhoz lopóztam, és gondolkodás nélkül felrántottam az ajtaját. Valóban, egy összeesküvés közepébe csöppentem. Most felkoncolnak, gondoltam. Az imént még oly nagyhangú emberek belépésemkor azonban annyira meglepődtek, hogy azt sem tudták, mihez kezdjenek. A helyiség közepén álló bozontos, fekete szemöldökű férfi jobbja, mellyel az imént még a mieink legyilkolása mellett érvelhetett, a magosban dermedt. Hozzáugrottam és kirántottam övemből a mívész rézmunkával díszített handzsárt. Kezemben a mezítelen törrel harsogtam, hogy halál fia, aki egy lépést mer tenni felém! S bár a szobába vagy egy tucat ember begyűlt, akiknél legalább tör, de némelyiknél mordály is vala, mind csak állt ott, mint aki lidércet lát. Így bizton

kiugorhattam az udvarra, kívülről rájuk zárhattam az ajtót, és riadót kiálthattam. Pisztolyaimat felporozva az őrség megérkeztéig az udvaron sétálgatva vigyáztam őket. Meg sem próbáltak szökni, sőt valahányszor az ablakon benéztem, még mindannyian abban a helyzetben álltak, mint amikor odahagytam őket. Csak éppen a bozontos szemöldökű eresztette le a karját, s a kéz erőteljes irányt mutatása tanácstalan széjjeltártságba változott.

Mint amely gyermeknek elalvás előtt mesét mond édesanyja, úgy pillantott egyre laposabbakat Fazekas Mihály elbeszélése alatt a professzor úr. A főhadnagy csendesen távozott hát, hogy betegséggel való küzdelemben megfáradt barátja, kinek szemhéjára Morpheus az álom mákolaját rácsepegtette, még Flandriánál s Moldovánál is távolabbra repülhessen. Egy előkelő női szalonba. Szebbnél szebb hölgyek sűrögnek, forognak. Egy magas, fekete hajú, fekete bársonyruhába öltözött hölgy hozzá hajol, de oly közel, hogy még a lehelete illatát is érezni. A belőle áradó lég olyan, mint mikor hyacintba szagol bele az ember, de egyszerre mindjárt tíz kehelybe. Csak megkérdezi, hogy a segítségére tudna-e lenni? A professzor úr nem tudja, hogyan igyekezzék. Lemennek hát a pincébe. Nem is pince az, csak félpince vagy valami kamraféle. Ablaka is van. A boroshordók megméréséről van szó. A hölgy megkéri a professzor urat, ő álljon a mérlegre. Csodálkozik, de mibe telik leméredzkedni? Az ablakon benéz valaki, majd belép a helyiségbe. Béres a háznál, ő is a mázsára áll. Egy fejjel kisebb, mint Csokonai úr, mégis ugyanakkora a súlya. De még ketten sem fogják elbírní a kétakós hordókat, ha arról van szó, morfondíroz a költő. Nem kívülről fogjuk megmérni, hanem belülről, mondja a hölgy. A professzor úr egyre kevésbé találja a szavakat, melyeknek mestere amúgy. A hölgy haja felül hátrasimítva, hátul szabadon hull alá. A fekete zuhatag beborítja a vállát, hátát. A halántéka táján egy-egy tincs kiszabadult a fogságából. Szó sincs afféle besütött vuklikről, mint aminők oly divatosak manapság. Azok a homlok felett növe rakoncátlan hajszálacskák... Csokonai Vitéz Mihály karjára függesztenek egy kosarat, benne meszelyes korsók. Odaállnak az első hordóhoz sorban, test a test mellé. A hölgy pillantása rövid időre megállapodik rajta. Torkában dobog a szíve. A mellére mintha olvadt szurkot tettek volna. A hölgy kacér mosollyal belesüllyeszti a lopót a hordóba, és elcsücsörített ajakkal megszívja a végét. A professzor úr majd elejti a korsót, amelyet a hölgy teletölt. Minden korsót új hordóból töltenek meg. Végül az utolsó hordó előtt a hölgy megáll. Megkéri a bérest, hogy állítsa talpra, Csokonait pedig, hogy üljön bele. Ő meglepve bár, de eleget tesz a kívánságnak. Döngve csapódik a fedél, majd érzi, hogy megemelik és viszik. Ej de erős legény ez, ki sem nézni belőle. Vajon hová mennek vele? Véget ér a rázkódás. És mintha nem is egy hordóban görnyedne, hanem valami setét helyiségben állna. A háta mögött kinyílik egy ajtó, és visszasétálhat abba a szalonba, ahonnan az imént elindultak a fekete hölgygel. Szemével mohón átkutatja a termet, de Ő nincs itt. Mint a drága méhecskék, tesznek-vesznek, sűrögnek a hölgyek a szalonban. Csupa fejr, sárga, világoskék ruhás leány. Akárha a boldogság, a szerelem csókos arany szövetét hímeznék e nagy szorgoskodásban. Most belép valaki. Fáin, szőke hölgy. Csinosságban felülmúlja a bent lévőket. Megáll a helyiség közepén, kedvesen köszön. Egy dühödt szélroham kötésig fellebbenti a szoknyáit. Ám ő csak áll mosolyogva. Majd körbe indul, mindenkinek megnézi a hímvarrását és tanácsokat oszt. Mégiscsak átöltözik, mondja, azzal bemegy egy kisebb szobába, de az ajtót nyitva felejtí. Hagyja? Csokonai professzor végignézheti, amint lekerül a felsőruha az alsóról. A kivert csipkéken bukdácsol a költő pillantása. A hölgy nem néz oda, de látja, a hátában érzi a perzselő tekintetet. Pedig az csak a fejr ruhának szól. A vágy, a parázs a fekete hölgyé. A szalonban a kisasszonyok zsongnak, mint a méhek. Rajzolnak, kézímunkáznak, cseverésznek. A szőke hölgy, immár átöltözve, az előbbi tengerkék helyett most ibolyaszín tunikában megjelen. De hol a fekete? A szőkeség rámosolyog a professzor úrra. Lajstromba kellene venni a bútorokat, mondja néki kedvesen. Inkább a bútorok történetét írná meg a régi görögöktől fogva, az sokkal érdekesebb, válaszol Csokonai úr. A *klinai* például olyan fekvőalkalmatosság, amelyen ettek. A görögök, rómaiak is, ha tehették, fekvé étkeztek. Nem csak kényelmesebbnek, de a testnedvek működéséhez kedvezőbbnek is tartották az ellazított helyzetet. Hol van a fekete hölgy? Másnap mindenképpen megcsókolja. De nem volt másnap. Felriadt.

– Ezernyolcszázkettedik januárjában láttam utoljára Lillát – mondta álmából ocsúdva Csokonai Vitéz Mihály. – A *Tavaszi* kinyomtatása végett tértem Komáromba. A *Magyar Goergiconon* is dolgoztam, a második könyvön, mivel valahára beszerezhettem Heyne edícióját, melynél jobbat sem Virgilre, sem más klasszikus auktorra soha senki nem csinált. Abból mind az egész fordítást jobbítgattam, mind, ahol szükség mutatkozott, a jegyzéseket kiszedhettem. A *Georgicon*t hát igyekeztem arra a lábra állítani, amelyre tiszteletes Kovács József úr, kivel Nagykőrösön tanácsot tartottam, a maga *Aeneis*ét. Mindenben úgy akartam intézni a nyomtatást, hogy Kovács *Aeneis*éhez, amely három kötetből áll, a magam *Georgicon*ját negyediknek passzírozhassem. Saját inspekcióm alatt kívántam nyomtatni. Meg is alkudtam Weinmüllernével, aki árkusát szép betűkkel s a legnagyobb nyolcadrét formában tizenkét forintért vállalta fel, hogy pedig a munka a jegyzésekkel tizenöt árkus, és így a költség száznolcvan forintba rúg, megírtam Festetics Györgynek. A szerelem városában járván nem állhattam meg, hogy emlékkönyvecskét ne ajándékozzak Lillának, bár az asszony – Lévai Istvánné – igen hűvösen fogadott. Társalogni sem igen akart velem, mutatta, hogy látogatásom igen terhére van. Oh, amint az asszonyok mindent, még a napsütést is jeges viharrá tudnak változtatni!

„Vedd ezt a kis könyvet azzal a szívvel, amilyennel ajánlom – mondtam búcsúzóban egy emlékkönyvet kulcsolva kezeibe. – Emlékezz meg írójáról, aki miattad siet a halálhoz, akit te hidegbben fogadsz, mintsem érdemlené.”

IV.

– Az aranyeső mind a földre teregette szirmait, bontogatják rügyeiket az orgonák, nyiladozni kezdenek a tulipántok – mondta Csokonai professzor úr. – Beköszöntött május hava. Minden feslik, bomlik, sejlik, vagy már szép volt, vagy rejtve még, magában hordozza a szépséget, szerelemre indít. Csak a szerelmes ember az, aki lát, a szerelem látnokká tesz, felnyitja a szemet a tündérek buja játékaiknak szemléletére, és megtölti a szívet. Repeső szívvel beveszi magát a tavaszi mezőbe, hogy tündérek nyomait keresse. A drága tündérpárokat, akik egymás ajakiról ezer csókot vesznek, s e csókokból azonnal ezer újabb tündér születik. Miért nem csókból születik az ember is?

Nem mertem megemlíteni, hogy már kollégiumi professzor is részt vett a pletykában, és egy előkelő háznál a torban felgyűlt, érdemes publikumot Csokonai nevével s a maga *monastica* anekdotáival mulattatta. Hosszas kifejtést nyert, hogy a Rhédeyné temetésén elhangzottak helyett a tisztelt rokonokat milyen sorrendben és terjedelemben kellett volna versifikálni, s külön szakaszt érdemelt az előadás templomban illetlenül teátrális mivoltáról, mely persze érthető egy ilyen *socinianista filosofastertől*, mint Csokonai Vitéz Mihály. Így terjedt ez a tónus jeles, előkelő, értelmes, okos emberek által, több – nem kevés fontos – gyűlésen.

– Sarjad, bomlik a tavasz – lelkenedezett Csokonai úr. – Milyen más volt még minden, amikor az én életem tavasza köszöntött be. Amikor olvastam Batsányi *Látóját*:

„Jertek, s hogy sorsotok előre nézzétek,
Vigyázó szemetek Párizsra vessétek!”

Arra a Párizsra, ahol először a történelemben, ezerhétyszáznolcvankilencben La Fayette indítványára a nemzetgyűlés ünnepélyesen kinyilvánította, hogy minden ember természettől fogva egyenlő, s értékét egyedül az szabja meg, mennyit használ a köznek, valamint, hogy az ember szellemében, gondolataiban szabad, s sem lehet alávetve ebben mások önkényének, hatalmának. A *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* az ezerhétyszázkilencvenegy szeptemberében elfogadott alkotmány is becikkelyezte, szó szerint pedig így:

„I. Minden ember születésétől fogva szabad és egyenlő jogú. A társadalmi megkülönböztetéseknek csak a közjó lehet az alapjuk...

X. Senkit sem szabad bántani vélekedéseiért, a vallásiakat sem véve ki, ha csak nyilvánításuk nem zavarja a törvényes rendet.

XI. A gondolatok és vélekedések szabad közlése egyike az ember legbecsesebb jogainak. Minden polgár szabadon beszélhet, írhat és nyomtathat, de törvény előtt felel e szabadsággal való visszaélésért.”

E néhány gondolat lett Bibliám. Biblia, micsoda rossz hasonlat! Egy olyan eszmerendszer, mely a természettől idegen. Melyben azt követelik az atyától, hogy áldozza fel a fiát. Ahol az első termés mindig az istené. Ahol az anya haldokló fiától kell megvonja a falatot, hogy az isten embere ehessen legelébb. Hát elvárható ez egy anyától?

De mennyit gondolunk az édesanyánkkal, és mely keveset az édes anyanyelvünkkel. Magyar nyelv! Édes nemzetem nyelve! Általad szólaltam én meg legelőször, teáltalad hangzott először füleimbe az édes anyai nevezet. Te reszkettetted meg a levegővet, amelyet először szíttam bölcsőm körül, s te töltötted be azt nevelőim, hazám fiai, s az engem szeretők nyájaskodásával. Általad kérte csecsemő szám a legelső magyareledelt, a te darabolt ízecskéiden kezdettek kifesleni gyermeki elmém első ideái, mint a született hajnal apró sugarai, mikor a világosság kiárad. Azolta, mind e mai napig is, az én ifjúságom változó sorsú napjáig édesen hangzott terajtd az élet közbeszéde, s a pajtásság édes szava.

Milyen igaz. Már a latinban előrehaladtam, de bármit olvastam, vagy szavaltam is rajta, csak egy másik, egy idegen nyelv maradt.

– Hanem, nyelvünk birtokbavétele gondolkodásunk megnövekedését előlegzi – mondta a professzor úr. – Micsoda támasztékot jelentett az én szerencsémnek, hogy néhány nagyobb lelkek szeretetével dicsekedhessek, akik hazánkban idejüket megelőzték, és ha csak őreájok tekintenek, bennük a magyar világ boldogabb huszadik századját szemlélhetik. Hiszen egy megért filozófus és egy tisztább ízű poéta beszígetelvén magát a világtól, előbbre állítja magát saját koránál két-három századokkal. Az ilyen zseni a körülötte háborgató *plebecula* tetszését alig nyerheti meg. Magában keresi fel tehát a világot, vagy azokban, akik az ő figyelmét megérdemlik, csak ez a legjobb lelkek szimpátiája hevíti, vonja édes kényszerítésekkel. Egy poéta szabadon él a maga képzelt világában, amelyet saját fantáziája teremtett, egy filozófus nyugodalommal lakik abban a republikában, amelyet Platónként tulajdon kénye szerint fundált gondolatai hatalmával, ott ő a *sibi consul et senatus*. Örömtelenül száll le a reális világba, hol a Mennyországba bámult emberkéek előtt *sordet gustus et ratio vapulat*. A szeretet vagy a tisztelet szentebb kötelei vonják azokhoz a boldogabb halandókhöz, akik emberek és a természet igaz imádói. A szív csak bennük érez, csak az ő sajátjuk az egészséges értelem.

Ezen eszméket akkor nem igazán értettem, ma pedig, sok évtizedes fiskális gyakorlattal a hátam megett nem szívesen gondolok vissza rájuk. Létezik útja az igazságnak, ám az emberiség – még a gondolkodó felének is – mily kicsiny hányada merészel végighaladni rajta.

– Képzeld el Lacikám egy kort, melyben olyan orgánumok jelenhettek meg, mint a Magyar Museum, a Mindenes Gyűjtemény, az Orpheus, a Pesti Mercurius, vagy az Urania! – lelken-dezett Csokonai Vitéz Mihály. – S azokban micsoda eszmék! Kazinczy gondolatait az Orpheus *Bévezetéséből* soha nem felejthetem el, azok lángoló betűkkel írtak fel a szemeim előtt: „Nékem egyik tárgyam a Józan Gondolkodás lesz. Okaim vannak azt Világosodásnak, *Aufklaerung*nak, *Eclaircissement*-nek nem nevezni, mert ezt némelyek az Indifferencizmussal, Irreligióval, s az úgynevezett naturalizmussal vagy deizmussal cserélik fel általában; s sikoltanak, mint a Helvetius baglya, ha setét barlangjokba a Nap melegítő sugára béhat. Második tárgyam a nyelv tökéletesítése, hová leginkább a poézis tartozik. Harmadik célkitűzésem a magyar történetek ápolása. E nevezet alatt nem magát a históriát értem, hanem mindazt, valami a Nemzet történeteit, karakterét, gazdagságát, kultúráját illeti, s magunkat

magunkkal esmértethet.” És következnek Rousseau, Helvetius, Holbach, Kästner, Voltaire, Metastasio, Tasso, Gyöngyössy, Amádé. Micsoda névsor. És Pálóczy Horváth, kinek a lélek halhatatlanságát kétségbevonó könyvére tett jegyzéseket Kazinczy. Kazinczy azt is deklarálta, hogy gyöngébb műveket, kezdők darabjait is közlik. És mindez nem a legendák korában, a vaskorban vagy az aranykorban történt fiam, hanem az ezerhétszázkilencvenes évek elején. Kazinczy valóban megígérte, hogy műveim kinyomtatásával a Helikonra maga vezet fel, s huszonhat versemet jelenteti meg a Heliconi Virágok második kötetében. De Pestre, Pestre kellett volna mennem, mint Kármán József javallotta! Szerinte az ország szívében fekvő Pest lesz az új magyar irodalom központja. Kilencvenháromra már tucatnyinál több színműfordításom mellett a *Tempelőit* is megírtam. Rá akartam cáfolni saját keserű tézisemre, hogy az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon. Magam akartam a világ színeére lépni, színészi képességeimet is kimutathatni. Így nyomda és papírköltségem sem lett volna. A Pesti Magyar Színháznak írott levelem azonban válaszolatlanul marad. De kilencvennégy márciusában a bécsi Magyar Hírmondó „Toldalékjában” végre megjelent egy versezetem, a *Broughton relígiói lexikonára*. Ó, micsoda érzés az első kinyomtatott mű! Gondolataim, érzeményeim, lelkesedésem, tudásom immár nem csak a sajátom, de közkinccs! Könnyeimmel hányszor megöntöztem azt a folyóiratot! Majd azután megjelent *A Szépek szépe* és *A vidám természetű poéta*, valamint *Az én életem* is, amelyben immár mecénásért kiáltottam. Azt hittem, hamarosan országos hírvé poéta leszek! De, mint a Kollégium deákja? Versezeteimet egyelőre név nélkül voltam kénytelen közölni. Ezért akartam mielőbb Pestre menni, és ott független poétává lenni! Mit mondjak, kérdezte Kazinczy is, milyen név alatt közölje a versemet? Erre azonban már nem kellett válaszolnom.

Komor hallgatás után az emlékek ismét felderítették.

– Ezerhétszázkilencvenöt húsvétján Kiskunhalason jártam legációban – mondta. – A város főbírája a lelkésszel együtt ebédre megvendégt. Az asztalt tálak sokaságával terhelték meg, ám a feladott bordacsontokról a javát mintha valaki már letakarította volna.

„Hallom, a legátus úr innen Pestre igyekszik? – kérdezte a főbíró tele szájjal. – Nincs mit irigyleni azon a Pesten. Mink itt jobban megvagyunk.”

„Csakugyan?” – jegyeztem meg. A lelkész lopva elmosolyodott.

„Van ott mindenféle nép – folytatta a házigazda egészen nekilelkesedve. – Német, rác, görög, a szavukat sem értené. Azután a polgári kórház, amire olyan büszkék, a legrosszabb egész Európában. A kaput, ha kinyitjuk, majd hogy nem a kezünkben marad a kilincs. Becsapni nem szabad, mert az ember fejére omolhat a vakolat.”

„No, csak nem?”

„A bútorokat szú rágja. A széket, ha kitörik a lába, nem cserélik le, téglával támasztják meg. A szolgaszemélyzet, az orvos oly méltóságteljes, mintha bizony nem ő volna a betegért, hanem megfordítva. Nem is igen találkozni velük. Ha valamely tehetetlennek szüksége támad, és látogató családtagja meg nem segíti, órákig is ordítozhat. Akkora piszok és bűz még a csatornában sem igen van, mint ott. Egy kicsi, dohos szobába tucatnyi ágyat betuszkolnak, ha a beteg felhúzza a könyökét, oldalt böki a szomszédját.”

„Hallatlan.”

„Az ablakot a legnagyobb kánikulában is beteszik. Aki az ottani hőt kibírja, vasszervezete van. És az étel. Hogy a vért tisztítsák, semmi húst nem adnak, csak híg árpakását. A mi disznaink külön moslékot kapnak annál.”

„A kulturális élet hecckre korlátozódik, azokra a népmulatságokra, melyek vasárnapokon nagy közönséget vonzanak, amikor is a porondra egy vad bikát és egy jámbor ökröt bocsátanak, majd pedig két kiéhezett medvét uszítanak egymásra. Egyéb nyilvános multság nem igen létezik.”

„Honnan tudja kegyelmed, mit akartam mondani?”

„Mert, mint főbíró uram, én is olvastam Robert Townson úr magyarországi úti beszámolóját, de nem csak a Pestre vonatkozó paragrafusokat. A mi intézményünkről is meg-emlékezik: »E

vallásfelekezetnek itt van a legnagyobb kollégiuma. Az épület szabálytalan, ódon és roskatag, nagyon hasonlít a mi szegényházainkhoz.«”

A lelkész most már nem bírta elfojtani mosolygását.

„Hát, más is megfigyelheti, amit az ember maga” – mondta a házigazda, mégis felhagyott a pesti viszonyok ecsetelésével. Az ebéd végeztével aztán ravasz-kás hunyorgással fordult hozzám:

„Hát azt tudja-e, kegyelmed, mit jelentenek a tálak alján látható K.H.V. betűk?”

„Persze – feleltem. – Kevés Hús Volt.”

A lelkész felnevetett. A bíró majd felnyársalt a szemével, úgy igazított ki:

„Kun Halas Város.”

Néztem a halasi bírót, egy harcsaszemű, kihízott embert, s mindegyre Kármán József gondolatai jártak a fejemben. Hazánk gazdag is, alkalmas is a nagy lelkek nemzésére. Hány, de hány ifjú növekedett fel, aki hirtelen gyarapodással a tudományok útján előrehaladt. A haza nagy reményégei látszottak bennük felcsillanni. Honi tanulmányaikat külföldi főiskolák megjárásával gyarapították. De alighogy hazatértek őseink mezejére, nem tudni, micsoda kimagyarázhatatlan elalélás foglalta el őket. A könyvtárt fegyverek tolták ki, a széptudományokat a vadkergetés, az elmélkedést az agarászat. Alighogy kiértek csendes parókiájukra, elvadultak mint az apró erdei marhák, megtompult elméjük, erkölcsük oly hozzá egyenesedett a hallgatók erkölcsiéhez, hogy azt csak a viselet különböztette meg. Végül, hogy külföldi formájukból egészen kivetkezzenek, karcsúságukat felcserélték potrohossággal.

Hazamenet Kecskeméten Mátyási József költővel találkoztam, s vele együtt kocsiztam Pestre. Itt találkoztam végre személyesen Kármán Józseffel. Ha láttál még lobogó személyiséget! Akit csak az eszme foglal le, a feladat, az ország felemelése. Akinek minden fáj, amit más észre sem vesz. Aki az esztétikumra és a haladásra életét és vagyonát tette fel. Hol vannak most a Kármán Józsefek?

* * *

Bihar vármegye Kazinczy Ferenc és Baranyi József urakat, mint követeiket, kiküldték az ezernyolcszázkettediki diéta parancsolata szerinti *popularis conscriptio* megtételére Debrecen körül. Bagosra érvén Csokonai urat kihívták magukhoz, hogy pihenő óráikban velük legyen. A professzor úr nagyon várta a személyes találkozást, hogy tisztázhassa magát Kazinczy előtt, illetve megtudja felőle keltett gúnyolódása okát. Így számolt be e kirándulásról:

– Egy nap kísértáltunk a közeli erdőbe.

„Mely gyönyörű halmocska – mondta Kazinczy. – Ha ez Görögországban volna, bizonyosan egy szép gömbölyeg templom állana rajta.”

„Most pedig akasztófa vagy feszület – feleltem reá. – Ha Bagos pápista hely volna, vagy *jus gladiival* bírna.”

„*Jus gladiival*? De hát hogy érti az úr?”

„Már csak az hiányozna a protestánsoknak, akik kritikázgatni szeretnek anélkül, hogy a nyelvet, s a tudományokat, amint azt e célra illik, ismernék.”

„Csak nem a mostani *superintendens*, Benedek Mihály úr teológiai munkájára gondol, mely a szokásban volt katekizmusokat eltolja?”

„Mely balgatagság, *positiva religiót* az ész világa mellett akarni tanítani! Azt pápista módon kell.”

Kazinczy tekintetes úr igyekezett témát váltani:

„Végül is hogyan vélekedik az úr a »lenni vagy nem lenni« kérdéséről?”

„Én azt mondanám, inkább lenni – feleltem. – Midőn Rousseau-t meglátogatta Diderot Montmorencyben, együtt sétáltak egy tó partján. Rousseau hirtelen megállt. »Íme – mondta –,

itt már többször azon gondolkoztam, hogy beugrom a vízbe s véget vetek életemnek.« »Hát miért nem ugrottál bele?« – kérdezte Diderot. »Nagyon hideg volt a víz.«”

Kazinczy úr nem hagyta annyiban.

„Hallom, az úr a Kácsándy Terézia felett elmondott halotti versek végső változatán dolgozik. Nagyon kíváncsi volnék rá.”

„Hát miért lenne oly kíváncsi a tekintetes úr, hiszen még gúnyversezetet is költött a művem felől?”

„Ugyan, csak nem haragudott meg miatta az úr? Estetice mindent szabad, amit moraliter nem. És az úr moraliter hibázott a temetésen. Ezt gúnyolom én.”

„Ugyan miért? A temetés előtt a versek nagyobb részét felolvastam Rhédey úrnak. Bek Pál is jelen volt.”

„Bek Pál...”

„Miért, róla is van valami moraliter kritikája a tekintetes úrnak?”

„Káromkodós és bárdolatlan ember.”

„Tudós férfiú, ki Bihar megye vizeinek feltérképezésével és csatornázásával foglalkozik.”

„Többektől is hallottam, hogy a Martinovics-kivégzést követően besúgó lett.”

„Ugyan, ez csak sustorékolás. És a kivégzés után ki maradt az, mi volt előtte? Kiss Imre, Nagy Gábor, Nagy Sámuel és jómagam már a letartóztatásokkor megriadtunk, nem hogy a pallos suhogásakor. A tekintetes úr lefogatásának híre úgy söpört végig Zemplén, Szabolcs és Bihar megyéken, mint a jeges vihar. Hogy tizenkét dzsidás kísérte be Sátoralja-újhelyre. Istenem, egy embert, egy poétát, aki a légynek sem tudna ártani. Magyarország legnagyobb literátorát, aki nélkül nem mozdulhat előre semmi! S azután halálra ítélték. Megtalálhatták a tekintetes úrnál azt a levelemet, amelyben Goránit emlegettem. Biztosra vettem, hogy le fognak tartóztatni. Egy ideig még Patakon is sündörögtek körülöttem mindenféle emberek. Bevallom, félttem, remegtem. Ki tudja, mit cselekedtem volna, ha elfognak és ütlegelni kezdenek? A forradalmat csak elkezdeni könnyű. De folytatni a könyörtelen hatalommal szemben, s társaink holttestén átlépve is sikerre vinni, olyan embert kíván, mely csak Rómában termett, vagy talán az Etelközben kilencszáz évvel ezelőtt.”

„Na, mindenesetre, azt leszögezhetjük, hogy Bek Pál úr nem a catói jellemek közül való.”

„Szögezze le a tekintetes úr.”

„Egyszóval a Kácsándi Terézia temetésén nem a versekkel volt a baj, hanem inkább az előadással. Az úr olyan vehemensen mondotta a versezeteket, annyira hadonászott a karjaival, majd kizuhant a pulpitusból. Teátrumba való e stíl, nem templomba.”

„Nem tehetek róla, ha szavalás közben elfog a hevület.”

„De már arról csak tehet, hogy rendes bosszút állott Budai és Szilágyi professzorokon, amiért a kollégiumi deákságtól eltiltották. Amikor ugyanis a versben odaért, hogy »Ama két tudósok, kik előttem szóltak«, akkor feléjük fordult, kezével rájuk mutatott, sokáig megállott, úgyhogy Szilágyi és Budai szégyenszékekben látszottak ülni.”

„Nem volt jogos elégtétel ez?”

„Sérelme talán lehetett a professzorokkal szemben az úrnak, hanem azzal semmiképpen nem egy temetési alkalmatosságon kellett volna előhozakodni.”

„Milyen kínosan tudunk ügyelni, hogy a megsértőt hol s miképp ne illessük. Szinte el is vész közben a bűn, melyet ellenünk elkövetett.”

* * *

Csokonai Vitéz Mihálynak legdrágább kincse, édesapja, Csokonai József kódexe mindig a keze ügyében volt. A könyv egy nap a debreceni deákviseletről készített rajznál táruult fel. Kinyílhatott volna Rákóczi nótájánál, vagy a családi címernél is, ezeket szintúgy gyakran

nézegette.

– Lásd, valamikor így festett a debreceni deák – mondta a professzor úr. – Nem fekete palástot hordott s fekete kalapot a tetejébe, mint valami kanonok. Szép zöld tógájában, nyestbőr sinkójában akár Rákóczi fejedelem hadainak is díszére válhatott volna. Énekelték is a legények, hogy „Hej, Rákóczi, Bercsényi!” De a labanc csak labanc marad. Azt hiszi, ha ki ruhát cserél, szívet is cserél. Miképp sok magyar nagyúr meg is tette. Akkora nagy parókat rakott a fejibe, csuda, hogy le nem esett, amint hajlongott benne a császár és labancai előtt. Na, ezekre az udvornikokra sokat morgott az édesapám. Ott voltak például a Forgách-féle biztosság hivatalnokai. Ezek a derék labancok teljesen széjjelzilálták a Debrecen környéki, magyar hazánkban pártját ritkító közösségi földek rendszerét. A belvárosi, módos polgárok részére szépen kiosztották a város birtokait. Ami megmaradt a határból, s a korábbi szokásnak megfelelően bérbe vehető lett volna, annak az árendáját is az adó és az állatállomány mértékéhez kötvén voltaképp ugyanazoknak juttatták, méghozzá hét éves cirkulusban. Így semmizték itt ki a szabad magyar embereket.

„Mert a labanc csak labancot akar nevelni – idézte édesapját a professzor úr. – Ezért is, meg magadért is, mindig helyén legyen az eszed, fiam! Mint a Fejedelem kincstárnokáé. Rákóczi minden kincsét ugyanis a Vöröstoronyban őriztette. Egy ízben úgy parancsolta a kincstárnokának, hogy hozzon néki ezer körmöci aranyat. De mikor a környék csak úgy hemzsegett martalócoctól s labancoktól? A parancs csak parancs. A kincstárnok vett egy faládikát, azzal ment fel a Vöröstoronyba. Félig megtöltötte arannyal, fölébe földet helyezett, s belé rózsát ültetett. Nézhette bojnyik s labanc, a vérző színű rózsza egyiket sem érdekelte.”

Egy másik történetet is szívesen mesélt Csokonai József:

„Amikor a szegedi kocsisok fuvarban jártak Törökországban, egyikük kérdezősködni kezdett:

»Hol lakik Rákóczi Ferenc?«

Fordult ehhez, fordult ahhoz, míg végtére egy basa eligazította.

»De oda csak keresztény mehet, s nem tarthatok veled« – mondta.

A kocsis követte az útbaigazítást, s valóban megtalálta Rákóczi Ferencet.

»Köszöntelek, Nagyuram, én Kis-Magyarországba való vagyok« – mondta a fejedelemnek.

»Kis-Magyarországba?«

»Bizony, mert a német lecsökkentette az országot. Nem olyan már az élet, mint kegyelmed idejében volt.«

»S hogy él a magyar?«

»Sínylődik nagyon. A nagyurak összefogtak a labanccal, s csak a magok hasznát nézik. A szegény ember még szegényebb, oda a reménye is. Már eljöhetne megint kegyelmed, hogy felszabadítson bennünket.«

Ekkor így szólt a fejedelem:

»Gyere velem!«

Vezeti, vezeti, már a város rég elmaradt mögöttük, de csak vezeti még. Végre felérnek egy hegyre. Annak a tetején áll egy fejer kereszt. Rákóczi megmutatja a kocsisnak, s azt mondja:

»Akkor lehet a magyart megint felszabadítani, ha ez a fejer kereszt Magyarország felé fordul.«

»Hát mikor lesz az?« – kérdezte a kocsis.

»Amikor valóban hinni fogtok a szabadságban.«”

Bár apám mindig morogta a „labancokat” és a „gazdag kufárokat”, ügyes ember volt, jól ment sorunk. Évi háromszáz rajnai forinton bérbe vette Csokaji Fényes Györgynek a Piac utcára szolgáló nagy házát. Abban laktunk, ott volt a műhely, s még apró lakásai is maradtak, melyeket szegényeknek adott bérletbe. Sokat őgyelegtem a bérlők körül. Az öreg vak ember és kifelé kancsító felesége nagyon kerülték a társaságomat. Bujdostak mások elől is, és nagyon csukták az ajtajokat, mintha valami nagy rejtegetni valójok lett volna. Gyakran elképzeltem, hogy az a nagy láda, amelyen a világtalan ember üldögelni szokott, telis-tele van

pénzzel, azt számolják mindig, ha nem látják őket. Talán éppen a sok kincs nézésébe vakult bele az ember.

Rendre megszálltak nálunk kofák és napszámosok. A napszámosok rendszerint aludtak, ha otthon voltak, ám a kofák előtt nem surranhattam úgy el, hogy észre ne vett volna valamelyik. Na, ők nagy, riadalmas mesékbe kezdettek a pusztai pásztorokról, akik hatalmas fütykössel, baltával felfegyverezve sandítanak pörge kalapjuk alól. Azok aztán nagyon szeretik a fényes gombokat. Mondták, korábban volt közöttük egy komisz, félszemű pásztor, az a csillogó gombjáért bizony agyon is ütötte az utasokat. Mert annak a fényességében akarta megtalálni az elveszejtett szeme világát. Ma is, ha valaki új földet tör fel a határban, abból bizony hamar kifordul egy kaponya. S a Debrecenbe tartó kereskedők inkább levagdaldják fémgombjaikat, kötött vagy posztógombra cserélik – és jó messze elkerülik a pásztorokat. Végül még lakott velünk egy szabó, egy varga és egy könyvkötő. A szabó, aki Csokonai Józseffel is nagyon jól megértette magát, bármit is varrt, arra mind azt mondta:

„Na ez, éppen nem addig készül, mint az öreg Rákóczi lányának az inge. Mert a kegyelmes fejedelmet sokszor üldözte a kutya német, de megfogni soha nem tudta. A várait alagutak kötötték össze, ha nem a föld felett, a föld alatt mindig elmenekülhetett. Az egyik alagút Vajától Bátorig vezetett. Ezen menekült egy ízben a fejedelem. Hanem éppen Vaján maradt az ő leánya, ki nem csak szépségében, de a varrásban is az elsők között volt. Utoljára is, mikor sebtiben búcsúzkodtak, egy félig varrott ing csúszott le a leány öliből. Hát kinek is varrja azt az inget, kérdezte a fejedelem. Bizony a vőlegényének, felelte a leány, hisz ideje már, hogy bekössék a fejét. No, a fejedelemnek mennie kellett, s a labancok valami hitvány áruló nyomán, hamar a várba megérkezve vallatóra fogták az embereket. Üthették, verhették, süthetették azokat, bizony egy szót sem csikarhattak ki belőlük. De a fejedelem lánya csak beleszeretett egy nyalka német tisztbe. Amit erő ki nem vett száz férfiből, azt egyetlen fejérszemély szerelmes szava elkottyantotta. Az öreg Rákóczi hallja hát, hogy a titkos alagútban üldözői a nyomára jutottak. Bármint szaporázta is a lépteit, csak egyre közeledtek hozzá. Pisztolyát felporozva, kardját hüvelyében meglazítva készült a végső összecsapásra. Bárcsak a fejükre szakadna a boltozat, mondta még. És égszakadás, földindulás, beomlott a járat, s maga alá temette a labancot mind. Az öreg fejedelem hát Bátorba épségben megérkezhetett. Ott hallotta azután, hogy őt éppen a leány árulta el, s mégpedig a vőlegényének, aki német. Haragjában megátkozta leányát, hogy addig férjhez ne mehessen, amíg az ing el nem készül, de egy évben csak egyet ölthessen rajt. Az öreg Rákóczi lányának azolta sincsen nyugodalma, még holtából is felkel évente egyszer, hogy a vőlegénye ingén öltést tegyen.”

Elő-előfordult a bérlőkkel, hogy elmaradtak az árendával. Apámuram mindőjüket napról napra sürgette. A szabónak soha nem is szólt.

A varga, igen istenes ember lévén ilyesmiket mesélt:

„Amikor a Jézus Krisztus menekült üldözői elől, először egy nyárfához ért, s kérte, rejtse el. De az félelmében annyira remegett, hogy menedéket nem mert nyújtani az Úrnak. Azolta is remegnek a levelei a legkisebb szellőre is. Jézus Krisztus tovább menekedett, s a cserfához ért. Megkérlelte, bújtassa el a reá agyarkodók elől. Ám a cserfa, talán, hogy az Úr hangját elengedje maga mellett, hétrét görnyedt. Bele is csapott a villám, azolta olyan girbe-gurba, meggémbesztett egy növény. Végül a Jézus Krisztus a fűzfát kérlelte meg. Az nem remegett, nem hajlongott, csak olyannyira elszomorodott, amiért holmi bunyikok el akarják veszejteni az Emberfiát, hogy bánatában a földig leeresztette ágait, s azzal el is takarta az Urat. Jutalomból a legsudárabb fává növesztlek, mondta az isten, legmesszibbről is tégedet látnak majd meg legelőször. Ne a láthatás széléről szemléljenek futó tekintetek, tiltakozott a fűzfa! Hanem, ha ki tényleg szeret engem, lombfátylamat széjjelhajtva érjen közelembe.”

A varga inkább anyámmal értette meg magát. A könyvkötő, tisztos öreg, vékony haja ezüstszájai beborították a vállát egészen. Annak a lakásán is csupa könyv volt, meg valami furcsa, kedves szag.

„Gyere fiacskám – szólt hozzám –, megmutatom neked, miből lesz a világ legnagyobb

csodája, a könyv. Az első könyvet az Úristen írta, méghozzá kőtabulákra. De kőtabulákból ugyan egyet-kettőt, ha elbír az *alumnus*. S vagy négyet-ötöt is a könyvből. Még a könyv előtt azonban bőrre írtak az emberek, de a bőr drága volt. Csak a nemes emberek engedhették meg magoknak, azok is többnyire a címerüket festették rája. Azután kezdték vékonyítani a bőrt, abból nyerték a pergament. De biz még az is nagyon sokban volt. A Biblia egyetlen példányban való átmásolásához egész juhnyáj, vagy százötven bárány bőre szükségeltetett. Na, végül papirosra kezdtek írni az emberek, az csak fából készül, fa meg van elég. Papiros oldalból fűzve egy könyv magában foglalhat négy-ötszáz oldalt. S egyre vékonyabbak lesznek a papirosok.

Mennyi emlékezés az élet. Ha hagyjuk. Mert a legtöbb ember, nem hogy a tanultakra – ha tanult egyáltalán –, de arra sem emlékezik, ami tavaly történt vele. Mindig csak a ma, a most megkaparintható a fontos.

V.

– Hosszúra nyúlt az éjszaka. Pálóczy ugyan szívélyesen marasztal, de indulnom kell utamra. Egy szekér felvesz, csak hogy rossz irányba kanyarodik, leugrom róla, meghengergek, mint amikor a szánról lepottyantam Karcagon. De most hol vagyok? Egy félig leégett ház padlásáról leányok sereglete adogatja le a használható téglákat. Lilla közöttük! A leányok énekelni kezdenek, Lilla vezeti a kórust. Valami templomias esztétikumú dal hangjai repesnek – angyalszárnyak az üszkös szcena felett –, majd dolgoznak tovább. Mikor szünetet tartanak, Lilla elmondja, hogy az előző éjjel kiállt az utcára, elment az első emberrel, és így folytatja másnap is. Szerelmem a hamu alól magos lángba lobban. Ijedten kérlelem a lányt, ne tegye többé. Ne tegye magával, ne tegye velem! Lilla megértően néz. Ígéretét veszem, hogy mielőtt beáll az éj, hallgasson meg legalább. Lilla megígéri, s nem csak ajkai mosolyognak, de szemei is. A leányok újra kezdik a romeltakarítást, én is beállok a sorba – Lilla mellé. Csodálom hősín vállát, setét fűrtjeit, és azon emésztődöm, mit is mondjak az édesnek, ha leszáll az est? Ekkor megjelenik Vajdáné, előbb leányával selypeskedik, majd sziszegő haraggal ellenem tör. Mit keresek itt egyáltalában? Mi okból is kerültem az ő Júliája környékére? Hasznuk semmi nem lett a versifikációimból, bukfenceskedéseimből, lám, most pedig a házuk is leégett miattam. Nem tudom, hogyan szabaduljak tőle, mondani kár akármit is, úgysem hall a saját szaván kívül mást. Az öregasszony pedig már a körmeivel kapdos felém, mint a macska. Ekkor ébredtem fel.

Csokonai Vitéz Mihály nagyot sóhajtott.

– Éppen két esztendeje tört ki a debreceni nagy tűzvész – folytatta. – Romlásra jutott szegény városunk. Június tizenegyedikén közel kétezer ház egy délután elégett, s benne e hajlékocska is. Az a kert is, melyben a múzsák karjai közt, izoláltatva a világtól nyugodalmas magánosságban éltem, üszöggé és hamuvá lett. Pusztává lett e kis ország, melyben király voltam önmagam előtt, és melyben sokszor édes érzések között gondoltam, ennyi részem van a földkerekségen, s örömmel futottam végig egy perc alatt boldogságom szűk, de elegendő területét. Éppen a rózsák nyíltak, mikor kertecskémen, az én kis Sansoucimon a lángok keresztülrohantak. Szívfacsarodva kellett szemlélnem, amint Tusculanumom, ahol a legérzékenyebb gondolataim teremtődtek, a láng között ropogott, rózsalugasom tövig leégett, s az a fülemüle, mely e kis zöld szálának minden éjjel koncertet adott, az is a barátságosabb erdei vidékekre repült tőlem. Három óra múltán köztem és az ég között, mely meg nem szánt, kit a kevéstől is megfosztott, csak egy kevés deszkázat maradt, mely az eső ellen sem védelmezhetett. Szegény édesanyám bútorai, szőttesei s kézimunkái maradványait rendezgette. Én kézirataim között keresgéltem lázasan, s érzettem, mint szökik a fejembe a vér, s feszül meg az agy, midőn az újabb veszteségeket felismervén rögvest pótlásukba

kezdett az emlékezet. A ház kiégett ablakain a sovány szél magam és szomszédaim pernyéjét szórta szomorú leveleimre, melyekben többekhez segedelméért esedeztem. A vasszükség kénytelenített a kérésre, annyival is erősebben, hogy tehetősebb atyafiaim s a jóakaróim ugyanezen veszedelemben borultak. Ki még nem sokkal azelőtt is előfizetői hirdetéseket tettem, hogy műveimet a világ elébe tárhassam, tipográfia és papírárkusok helyett egy darab nádra, lécre, gerendára és deszkára támadt hirtelen legnagyobb igényem, hogy mielőtt az esőzések beállnának, egy oltalom fedelet állíthassak fejem fölé.

– Szent Iván hava van – mondta vidáman Csokonai Józsefné belépve. – Fűben, fában, orvosságban... Mondj egy rímet reá, Mihály!

– Áll a görcs a rozsomákban.

– Jaj, fiam. Nem juthatott volna valami eszedbe a gombáról? Hiszen tudod, hogy ezen időben Krisztus és Péter a kenyeret, mit koldultak, beletették a levesbe, az mellélöttyent – abból lett a gomba.

– Miért jön ezekkel a *monastica* babonaságokkal, édesanyám, melyekben maga sem hisz?

– Ez nem holmi babonaság, fiam. Semmi sem vész kárba. Ez a mese azt jelenti.

– Vagyis, én csak elvesztegetem itt a drága időt, így értsem? Szomorúan esik, amit mond. Úgy ítélek, mint azok ott Váradon. Hogy *Sonderling* lennék s még *Lucifuga*, aki lassan már mindenki minden bajában ludas.

– Nem így értettem, Mihály. Szép vargányát kaptam a piacon. Arról jutott eszembe. A gombát szeretted mindig.

– De meg is írtam Sándorfi doktornak, én most nem mehetek be Váradra, de talán nem is megyek soha. Nem annyira azért, hogy *nemo libenter recolit qui laesit locum*, hanem csak hogy életemben sehol sem találtam kevesebb gyönyörűséget, mint ott. Ítéljenek Rousseau után engemet. Nála a szív nem osztódik ezerfelé, mint a férgek szelvényein. Mihelyt az isten az én születésemet a maga jótetszésével valóságossá tette, mindjárt szívemre nyomta azt a stempelt, melyhez csak *saeculum*onként szokott nyúlni. E karakterizáló mondást ejtette reá: te szabad légy! Nem kell nékem a politikai szabadság, nincs is szükségem reá. Egy perzsi szultán, egy indosztáni nábob, egy európai respublika, vagy akármi ország és fejedelem igazgatása alatt is tudnék szabad lenni. Csak az a kívánságom, hogy testemet ne bántsák. Lelkem, mely egyedül az enyém, felül és kívül van az ő szférájokon. Szükségem annyi van, amennyit betölthetek. Ha telik, szaporítom, ha nincs módom benne, kevesbítem, s eh *bien!* Ha szeretnek, becsülnek, tisztelnek, meg nem vetem, mint holmi cinikus. Ha másképp bánnak velem, kivált a *plebecula*, akkor Horatiussal *mea virtute me involvo et beatam pauperiem sine dote quaero*. Ilyen érzésekkel tudok én a kietlen Debrecenben izolálva élni, s a gögös Váradra nem vágyakozni. A francia zúr az anglus hidegvérrel bennem összeelegyedett. Ezeket írtam a tudós doktor úrnak. Négy rendbeli munkámat még el is ígértem neki, nagy szerencsémnek tartván, hogy Váradon is van egy oly nemes barátom, akinek kebelébe az efféléket kiönthetem.

– Behozom az ebédet, Mihály.

– És nincs és nincs és nincs! Hallja meg édesanyám, nem elég, hogy a felőlem való anekdoták egyre szaporodnak, a régiiek pedig jobban kipalléroztatnak, hallik a híre is, hogy a pap és professzor verzetemet megigazították, és alkotmányukat a méltóságos uraság tipográfia alá kérette! Dr. Sándorfi úr vitte fel Váradra, még a Szent György-napi vásárkor. Édes istenem! Az orvos, aki engem akkor hozott be, és nem egyszer házamnál is megbecsült vendég volt. Az uraság maga vitette fel nyomtatni! Ha Rhédey úr engem és munkámat mélyen meg nem gyűlölt volna, mikor a doktorral elvettette tőlem a poémámat, tudathatta volna, hogy kiadatni készül, mi okán azt purizálni szükséges. Mit feleljek most annak a kisebbítőnek, ki a tanácsháznál *publice* így szólott: „Lám, a híres versek még csak jó szót sem érdemlettek!” Így töprenkedtem magamban, örökös *votumot* fogadván minden solemnitás ellen, s vártam mégis az elismerést az időtől. De azalatt a külföldi és idevaló, jó- és rosszakaró, idegen és esmérős, aki csak belém bökkenthetett, az mind azt tudakozta: hát mit adott Rhédey úr? Én természeti

egyenességemből együgyűn feleltem: „semmit”. Ezt senki sem hitte, és még a legjobb embe-
reim is úgy gondolták, hogy valami politikám van, amiért tagadom. Nem is csoda, mert még
haza sem jöhettek, mikor már néhol kétszáz forintot, néhol száz aranyat, sőt járadékot híresz-
teltek el. A „hát mit adtak” felől kérdező szűnyogok aprólékos rajai nem szűntek meg
alkalmatlan dongásokkal és néha még csípésekkel is háborgatni. Sőt, most a legutóbbi
postával, mellyel balgatag bizodalammal átítatott levelem Sándorfinak feladtam, vevém egy
túl a dunai uraság levelét, melyben gratulál, hogy nagy kedvet nyertem verseimmel Váradon, s
hogy amiatt a Bihar vármegyei nemesség konkurálván tízezer forintra való tőkét hányt össze
penzionális fundusul.

Azt hiszem, nem igen sikerült egymást meggyőzniük. Úgy Diószegi Sára, mint Csokonai
Vitéz Mihály, mielőtt megszólaltak volna, már tudták, mire akarnak kilyukadni, és attól el nem
tértek. Mint tűz és víz, melyek kioltják egymást. Mégis rajongásig szerették egymást. A
professzor úr az anyát, akihez mindig visszatérhetett. Az anya a fiút és a költőt, kinek verseit
kívülről szavalta.

Igen keményre edzette az élet Diószegi Sárát. Mind a két fiát, kiket férje halála után
egymaga nevelt, egyazon évben temette el. Még öt éven át Csokonai Vitéz Mihály összes
műveinek egybegyűjtésén fáradozott. Barátaihoz, professzoraihoz írott leveleket,
legtöbbjükhöz Dombly Mártont és engem küldött, de sokukhoz maga ment el. Amikor érezte,
hogy eljött az ideje, megcsináltatta előre a koporsóját s halálos köntösét. Megíratta
epitáfiumát, s azt fejfájára fel is vésette. Amikor az asztalos segédje visszajött hozzá a
kérdéssel, hogy milyen dátumot írjanak fel, mert nem tudhatni meddig él, azt felelte, tegyék rá
az aznapi dátumot. Majd hozzám fordult, hogy a dolgai el vannak rendelve, kéri, kulcsainak
viseljem gondját, míg lakója, a praeceptor úr és a menyé majd hazaérkeznek. Mindjárt nyolc
óra, az úr tízig tanít, addig nem élhet. És ezernyolcszáztíz május huszonnegyedikén tíz óra
előtt Csokonai Józsefné Diószegi Sára bevégezte életét.

* * *

Írásai rendezgetése közben a professzor úr a *Békaegérharchoz* ért. Micsoda deákos
szertelenség volt ezt megírni annak idején. Hiblihubliságában keveredik a francia a némettel, a
republika a kényuralommal, a honi szellem az Olympus paródiájával. Mindez a költészet
szigorú szabályai alapján. Igaz, Blumauer stanzái szerint igazítva. De írása közben, míg látta
maga előtt a kollégiumi virgonc közönséget, az elkerekedő szemeket, vöröslő arcokat, s tudta,
hol cifrázhatja meg a kedvükért az *adverbiumokat*, soha egy minutáig sem gondolta csak
tréfának az egészet. E sok sületlenség nem mutat mást, mint amit azolta a világban tapasztalt.
Az emberek valóban összehordanak hetet-havat. Nincs következetes képvisellete valamely
eszmei álláspontnak. Az *orator* arra hajlik, amerről a közönségét megfogni véli. Kellő komoly-
sággal, ebben a formájában szinte elő lehetett volna adni a *Békaegéharcot* programbeszédként
a rendi gyűlés előtt. Csak a szót kell itt-ott megnyomni, s már éljenez is a tömeg. A valódi kér-
dések senkit sem érdekelnek. Valahogy olyanformán, mint Demosthenes példázatában, aki
észrevévén, hogy az állam fontos dolgairól való szónoklatára alig figyel a hallgatóság, a
következő mesére fordította a szót:

– Egy ifjú Megara városába akart utazni. Szamarat bérelt és elindult. Dél tájban tikkasztó
hőség lett, kissé pihenni akart a szamár árnyékában, de a szamár gazdája, mivel maga is
éppen ezt akarta tenni, vitatkozni kezdett, hogy ő csak a szamarat adta bérbe, nem pedig az
árnyékát. Az ifjú ellenben azt állította, hogy ő a szamárral egyszersmind annak árnyékát is
kibérelte.

Demosthenes hirtelen félbehagyta a mesét, és el akarta hagyni hallgatóit. Ám a nép útját
állva követelte, hogy mondja el a történet végét.

– Hogyan? Titeket jobban érdekel a szamár árnyéka, mint életbevágó saját ügyeitek?

Ezen a tanítványai mindig hatalmasakat derültek. El is kellett játszania velük egyik este. Jó, hogy Szilágyi professzor nem eközben tört rájuk – bár, éppen lehetett volna szerepe benne.

Egy szép, hársillatokkal telt napon Csokonai professzor javasolta, hogy látogassuk meg Fazekas Mihály főhadnagy urat a Várad utcában.

– El nem képzelheted, mekkora öröm itt lennem, Mihály – mondta Csokonai Fazekas úr kertjébe belépve. – Mint ki a Héttoronyból szabadult, vagy Kufsteinből...

– Csak rajtad áll, mikor léped át e küszöböt – szolt a veteránus főhadnagy, látogatóját megölelve.

– Roncsolt egészségem a szél legkisebb fuvalmára is meginog, mint megkorhadt deszkacsúr, s bármikor összeomolhat, hogy tartalmait a kóbor szelekre s állatokra bízza.

– Szükségünk van még a génuszodra, Mihály.

– Ugyan, még alig küldöttem el *Dorottyámat* Kazinczynak, már hallhattam viszont a kifogásait. Hogy vásári komédiának, korhely deákcseregének, sőt vaskos paraszttrefának híreszteli. Pedig a *Dorottyáról* tett ítéletére akárki is ráesmér, hogy fő okát nem bennem kell feltalálni. Nem vastag, baromi gyönyörködésről van itt szó. Igen félreértette a tekintetes úr. Éppen a költészet anyaga s maga a költészet hiányozna belőle? Hogy mert valaki leírta volna, mik a poézis szabályai? E valaki azonban leírta a legfontosabbat is: a poézis utánzás. S miben nyílna tágabb tér erre, mint az *epopeia comicában*? Mégis megköszöntem, mert ha azt a kritikát egész mivoltában nem hihettem is, bátorságot adott, hogy egyáltalán foglalkozott a munkámmal, talán ezen a haránték úton is hasznomra válhat. Azt az egyet említettem a *Dorottyá* felől csak, hogy a cenzúra miatt, vagyis inkább a korrektúra által, nagyon megroncsoltatott, s még sokkal jobban *disjecti membra poëtae*, mint a Rhédeyné... De ez a széphalmi tekintetes úr ítéletét, mely vele kapcsolatban már elkészültnek mutatkozott, aligha befolyásolhatta. Az a húsz *exemplár*, melyből tízet az Erdélybe szánt száz példány közül emeltem ki, csak elfogy a tekintetes úr köreiben, hol a megyei urak közül sokan keresik a trefát is, nem csak a fentebb esztétikumot. Ha sok lesz: a váradi uraságok között eloszlik; ha pedig onnan is kimarad, tisztelendő Takáts Károly úr kezéhez veszi. Van benne egy példány hollandiai papiroson. Azt Kazinczy úr talán magának mégis megtarthatná.

– Nem ez az első eset, hogy Kazinczy felőled gorombaságokat mondott. Miután szabadulása után Puky Istvánnal meglátogattad, azt híresztelte, hogy örvendett látásotoknak, hanem te, az ezerhétszázkilencvenhatodik diétán nagyon nem jó fényben mutatád magadat. Megjelentél ott, nem mint Pindar a görögök játékain, hanem mint holmi vásári hangász. *Diétai Múzsádat* s egyéb dolgozásodat mázolásoknak, szennyeknek, sőt fertelmeknek nevezte, s aki erről meg akar győződni, úgymond, csak vegye elő *Gerson du Matheureux*-det.

– Ezt tette fel a tekintetes úr rólam?

– Hát.

– Amikor kiszabadult, a királyi kamara a fogságban eltöltött idő költségeként ezer, majd még ötszáz forintot követelt tőle. Pártolókat keresett, mecénásokat. „*Der Künstler lässt sich bezahlen*”, azt mondta a híres Chodowieczky, mikor Angelica Kauffmannnak egy festését hatezer forintért kópiázta. Ez a kevély hasonlítás Kazinczy szava. Helyzetét, hogy őtőle a bebörtönzöttől rabtartói a fogva tartásáért kértek pénzt, példátlanak tartotta. Miért kell fizetnie, írta Festeticsnek és Rhédeynek, akiket megkörnyékezett, hisz szenvedése egész ideje alatt a magáét költötte. Ráadásul özvegy fia, s nyolc gyermek egyike. Aki szenvedő társaiért annyit tett, mint ő, aki ott, ahol gazdagabb foglyok megindulás nélkül nézték, hogy a szegényebbek koplalnak és mezítelenek, soha nem evett meg egy tányér ételt, hogy felét a szűkölködőnek ne küldje, s örömet osztotta fel velük mind erszényét, mind ruháját, az, úgymond, igazán megkoldulhatja a nagyurakat.

– Ez a részlet pedig nékem új, Mihály. Ez hiányzott a mitológiából, amelyet a regmeci széplélek maga felől költött.

– Várd meg a végét! Nincs módjokban segíni, válaszoltak megkeresésére a nagy mecénások. Ennek levezetéséül azt mondta, ha eszébe jut, hogy miket cselekedett, mind a

fogságban, mind azolta másokkal, elmondhatja pirulás nélkül, hogy többet tett, mint Festetics és Rhédey Lajos egész életükben tettek és tenni fognak. Bizony az istenek hivalkodnak odafenn, s azért megyen a világ ilyen gazul idele. Mi egyébért, mint a műveieért kért cserébe pártfogókat és pénzt? Hát mi egyebet cselekedtem én a hétszázkilencvenhatodiki diétán? S vajon ő azzal környékezte Festeticset, hogy micsoda gazember, vagy Rhédeyt, hogy nála nagyobb himpellér nincsen, de az ég előtt számláján valamit javíthat, ha Kazinczy Ferenc támogatására siet? Talán mégis inkább körülhízelkedte őket, amennyire a szükség és a szokás indította, s csak az elutasítás után kelt ki ellenük. Persze kritikáját nem nekik adresszírozta, hanem még nála is szerencsétlenebbek előtt méltatlankodott, akik Regmecnyi birtokkal s semmilyen jövedelemmel nem bírhatnak, s kikhez képest ő mégis csak egy *tekintetes úr*?

Megálltak a méhkasnál.

– Látod ezt a rendet, Mihály? – kérdezte Fazekas. – Itt mindenkinek megvan a dolga s működése aranyszín, illatos eredménye. Az ország nem így forog. Szóval, most januárban esmérkedtem meg Kazinczy Ferencsel, mikor Debrecenben járt. Találkozásunk után hamar szívélyes üdvözetek érkeztek felőle: „ölelem, üdvözlöm, köszöntését gyönyörűséggel vettem” s a többi. A krasznai Cserey Farkast, kinek Zrínyi-süvegébe beleszerelmesedett, megkérte, csináltasson neki éppen olyan fejfedőt, s azt házamhoz küldette a maga részére. Máskor könyveket, szárított növényeket adresszálatott hozzám, hogy nálam átvehesse. Egészen átlelkésedett, midőn meghallá, hogy magam is verselgetek, s bízott, mielőbb mutassam meg neki mind több munkámat. A minap aztán éppen ez a Cserey Farkas maga hozta el a süveget, s mondja nekem, már nagyon meg akart ismerni, mert Kazinczy leveleiből értesülve van rólam. Hát milyen tekintetben, kérdelem tőle. Főhadnagy Fazekas úr bizonyosan derék és szép tudományú, s ítélni alkalmas ember, írta rólam Kazinczy, csak azt vitatta, hogy nem jól van mondva: *festetett* (picturum est), hanem így *festődött*, mert a magyar nem él passzívummal, és így nem jól van mondva: elvégeztetett, hanem a Krisztusnak, ha magyarul szólott volna a keresztfáról, ezt kellett volna mondani: *elvégződött*. S osztán ne nevéssen, ne bosszankodjék az ember, teszi hozzá ítéletül. No, ezek után én sem versezetet nem küldök, sem vélekedést nem kérek a regmeci óriástól. Ha ugyan valakinek mondandója van számomra, azt vágja a szemembe, még ha éppen nem dicsérő is, de ne mások fülébe duruzsolgassa, miközben nagy mosolygások közepette kisebb-nagyobb szolgálatokat tőlem örömmel elfogad.

* * *

– Kazinczy! Első találkozásunkkor hogy megölelt – emlékezett a professzor úr. – A nemesember engem, a szegény deákat. Annak is már tizenegy éve.

„Az Úr versei igen kedvesen folynak, s az ideák nemesek és nem földszint csúszók – mondta a Mester. – Ez pedig maga poézist teszen, ha a szavak prózában íródhatnak is. Hány poétánk van, kiknek minden munkájuk rímes próza és *sermo merus*! Írjon hát mind többet az úr, és engedje meg, hogy a világ elébe én vezessem az urat. *Helikoni virágimban* szándékozom azt tenni.”

Engem, a szegény debreceni deákat a nagy Kazinczy akar bemutatni! Micsoda kegyelme a sorsnak!

„Az úr egy sok jeles tulajdonságokkal bíró ifjú, ki talán második Horváth Ádám lesz. Foglalkozzék Kleisttel s Bürgerrel! Ezeknek példájok szerint ne névnapki köszöntőket, ne török marsokat írjon, hanem dallja a szív szelíd érzékenységeit, a szerelmet, a barátságot, a bort, a természet szépségeit!”

Kazinczy! Az a magos homlok, az a lángoló tekintet. Amely egy tört pillanat alatt jéggé tud dermedni és dermeszteni.

„A nyelvészépítés igénye mindennél fontosabb. Nemes főurainknak őseik nyelvét az általuk használt francia vagy német hasonlatosságára a legfinomabb társalgásra is alkalmatossá kell tenni. A Tudomány is ne csak a holt latin, de az élő magyar szavaival fejezhesse ki magát. E

folyamat nem állhat meg nemzeti kereteink között. Átallátják majd a horvátok s tótok is, hogy tanácsosabb egy költséges holt nyelv helyett azon nemzet élő nyelvét tanulniok, s ügyüket rajta folytatniuk, melynek koronája és védelme alatt bátorságos, szabad életet élnek. Belátják majdan a szerbek is, hogy a magyar tanulásával, mellette saját nyelvezetük pallérozásával többre mennek, semmint azzal, hogy a magyarok felsőbbbségét azért tartásák elfogadhatatlannak, hiszen mi – orángutángok vagyunk.”

„Orángutángok?”

„Amint az elhangzott ezerhétsházkilencvenbeli első egyházi kongresszusukon.”

Szikszay úr, a Kollégium gazdájának kunyhóját odahagyva az ebéd után sétára indultunk. A tekintetes úr belém karolt, és megosztotta velem eszméit, mintha csak én is egy volnék a nemzet jeles férfiúi közül.

„Az úr versei szép eszmékkel teljesek – mondta Kazinczy Ferenc. – Rousseau ismeretét el sem tagadhatja. Hallott-e az úr a Társaságáról?”

„Minden magyar szívét öröm tölti el, hallván célját és működését.”

„Igen örülök azon, hogy az úr a Varázsfuvola fordításába fogott!”

„Hisz írója a Társaság tagja volt. Sőt, mondják, Mozart úr, ugyanabból a páholyból csodálatos operát költött e darabból!”

„És tudja az úr, hogy Mozart kiről vette a mintát az operabeli Sarastrohoz? Egy magyar emberről, a mi nagy tudósunkról, Born Ignácról. Ő az, ki a nemesfém kinyerésének új módszerét vezette be a Selmecbányai Szklenón. Ehelyt nyolc évvel ezelőtt bányászat és geológia tárgyában konferenciát hívott össze. Gondolja meg, szavára Európa huszonhét kiváló tudósa megjelent. Új eljárása szerint az aranyat, ezüstöt higannyal vonta ki érceikből. Prágában tudóstársaságot hozott létre. Bécsben szabadkőműves páholyt alapított – itt ismerte meg őt Mozart. Súlyos bírálattal fordult az alkímia és a szerzetesrendek ellen. Padova, Siena, London, Göttingen, Stockholm, Uppsala és Szentpétervár akadémiaja egyaránt tagjává választotta. A réz újabban felfedezett ércét az ő tiszteletére nevezték bornitnak. Az egész világ ünnepelte. Több ország a fiának tartotta. Amikor én négy éve Bécsben találkoztam vele, mégis a leghatározottabban magyarnak vallotta magát. Nem azért, mert az erdélyi, majd a pozsonyi országgyűlés is nemesi címet adományozott neki. A nyelv miatt inkább. Latinul, németül közölte tanulmányait, de magyarul álmodott. És van valami a lélekben, láz, megállapodni képtelenség, melyet más nemzetek fiainál kevésbé tapasztalt. Bécsben hunyt el tavaly. Hatalmas tömeg kísérte utolsó útjára. Micsoda példája ez annak, hogy a tudós embert is megbecsülhetik, nem csak a főnemeseket.”

Ámulva hallgattam az *européer* gondolkodót.

„Az opera szövege nem egyezik meg Schikaneder színművével – folytatta Kazinczy. – Páratlan eset ez a műtörténelemben. Schikaneder, a színigazgató, operaszövegkönyvként felajánlotta darabját Mozartnak. Midőn kedvező fogadtatásra talált, berendezett Mozart számára egy lakást a színház mellett. Teljesen felforgatta kedvéért a komédiáját. Majd a színházban ő játszotta Papagenót, a bohócot. A darab nem aratott igazi sikert. Az az ember, aki a darab shakespeare-i mélységeit igazán megérthette volna, és szellemi támaszt jelenthetett volna a zeneszerzőnek, már a sírban pihent. Mozart alig fél esztendővel élte túl Born Ignácot. Utolsó útjára nem kísérte senki. Úgy kaparták el egy tömegsírbán.”

Csak a léptek csikorgása hallott a kavicsos úton. Kazinczy rövid, de súlyos hallgatásba merült.

„A költő alkotását nem foghatja fel a közönséges ember – törte fel végül a csendet. – Hanem, mert az emberek nagy része közönséges, a költőt csak a maga fajtája értheti meg, és talán még bálványozhatja néhány hölgy.”

„Társadalmi szükségesség nem mutatkozik az irányába – mondtam. – Pedig a költészet a nyelv fejlődésének a kulcsa. A nyelv a haladottsághoz nélkülözhetetlen. Hogy bármely mechanikát németből, angolból ugyanolyan színben vissza lehessen adni a magyar nyelven is. Ez

a mi feladatunk!”

„A nap, csak a nap sugáriban bízhatunk meg. Ebben az egylényegű fényözönben, mely melegségünk akkor is, ha a szemhéjünk csukva van.”

„Nem egylényegű. Egy camebridge-i deák, bizonyos Newton Izsák a piacon látott egy prizrát. Olcsón megvette az üvegvacakot, de már hazafelé úgy vigyázott reá, mintha gyémántot talált volna. Behajtotta szobája ablaktábláit, és a résnyi fényt átengedte az üvegidomon. Beigazolódott, ami már a piacon is a szemébe csillámlott, hogy a fény nem egylényegű. Elővette hát a fésűjét, hogy pontosítsa, hány színre bomlik is a megtört napfény. Vagyis, hogyan alakul a színspektrum.”

„Prizma, fésű, ezek nem tudós eszközök!”

„Ne az eszköz legyen tudós, hanem aki forgatja azt. Szóval, Newton úr megállapította, hogy a fejtér fény összetett szín. A szivárvány színei alkotják. A prizma anyaga nem változtatja meg a fény jellegét. Csupán széjjeltördeli azt tovább nem bontható, tehát egylényegű elemekre. Ugyanis a spektrumból kiválasztott egyik szín nem húzható széjjel további spektrumokká. Viszont a szivárvány színeinek keverésével a legkülönbözőbb árnyalatok előállíthatók. Természetesen a fejtér fény is.”

„De hát hol olvasta ezt az úr?”

„Institoris úr pesti könyvesboltjában egy angol nyelvű könyvben, melyet megvenni nem volt szerencsém, de helyben átforgathattam.”

„Én Weingandhoz járok. Mindaddig abban a hiszemben, hogy ott minden megkapható.”

„Sehol sem kapható meg minden.”

Erre a zárszóra nem lett volna szükség. Bár, talán már a prizmával megbántottam. Kazinczy nagyon zokon veszi, ha ellentmondanak néki. De hát *naturam expellas furca...*

VI.

Július elején kedves vendég köszönt be Csokonai Vitéz Mihályhoz – Puky István. Minden barátja közül a legjobban őt szerette. Nem azért, mert ő fedezte fürdőkúráit, utazásait javát. Éppen megfordítva, Puky volt az a barát, akitől mindent elfogadhatott. Egy szempillantás, és kész a szerelem, vagy – ritkábban, de tartósabb érvénnyel – a barátság. Így talált egymásra Patakon a professzor úr és az öt évvel fiatalabb ifjú. A nemesúr azonnal szívébe zárta a géniust, s további pályafutása során mindent megtett annak érdekében, hogy népszerűsítse a műveit. A professzor úr később gyönyörű feleségével, Darvas Annával is bizalmas kapcsolatba keveredett. S mily fontos ez egy barátság fennmaradása szempontjából! Férj és feleség folyvást alig várták, hogy Csokonai Vitéz Mihály megjelenjen náluk, a gesztelyi Tusculanumon. Persze, nem mindenki szívelhette Darvas Annát. Széky Zsigmond, Puky István nagyapja és gyámja, annyira nem, hogy idő előtt kiadta unokája gesztelyi örökségét. Olykor éppen az ellenszenv segíti előre a dolgokat. Puky tekintetes úrhoz a legteljesebb bizalommal volt a professzor úr. Ő másolta le azokat a verseit, és őrizte meg az utókornak, melyeket a diktatúra idején nem lehetett közölni, s melyek örökös bizonyosságai annak, hogy a Mester nem holmi hiblibli nevetető volt, hanem a Világosodáshoz holtáig hűségesen ragaszkodó legnagyobb magyar költő. E derék nemesúr Csokonai Vitéz Mihály halála után felajánlást tett a sírkőre, s az ő támogatásával jelenhetett meg a költő első gyűjteményes kiadása is. Mint a Csokonai-hagyaték gondozója, s az eredeti kéziratok őrizője, folyamatos kapcsolatban maradtam Puky Istvánnal. Így értesülhettem arról, hogy Darvas Annával kötött boldog házassága mint került válságba, s vezetett végül váláshoz. Sőt, nagyobbik fia is Pestre ment az anyja után, s ott elzüllött. Mert az a különbség Anna és István karaktere között, amiért Széky Zsigmond nem állhatta az ifiasszonyt, kettejük között is választó okká növekedett. Sokan nem titokban,

versbe burkolódzva, mint Csokonai úr, hanem nyílt s heves udvarlással közeledtek hozzá. Nem csoda, e kiváló hölgy igen szívesen maradt el a férfitársaságban. A professzor úr nem egyszer említette, hogy – hacsak kólika nem gyötörte –, hajnalokig is velük mulatott a présházban. A férfiak szívesen vették a nimfa társaságát. Ám sokszor, midőn betelt a mérték, Anna unszolta őket, hogy mulassanak még, s a nimfából bacchánsnő lett. Csak hát, hol volt Bacchus? Széky Zsigmondnak nem tetszett az asszony költekező természete, és kifogásolta hogy túl sokat forgolódik a nadrágok körül. Azt azonban végképp nem tudta megbocsátani Annának, hogy a pipatóriumáról önhatalmúlag levett egy borostyánfejű csibukot, s azt a tornácon szítta végig, miközben nem egy vármegyebéli nemesember érkezett látogatóba a házhoz. Némelyik úgy ott ragadt a pöfékelő szépasszony mellett, agyarára maga is csutorát vévén, hogy a végén még a házba beköszönni is elfelejtett.

– Jer, Mihály, ünnepeljük meg a találkozást ezzel a jó kis gesztelyi máslassal – mondta vidáman Puky István, egy jókora kulacsot tartva a professzor úr elé.

– Nincs nékem kedvem ahhoz sem – hárította el a kínálást Csokonai úr.

– Nem ismerek rád. Na, legalább kortyints, s majd elsorolod, mi bánt.

Végül a professzor úr ajkához emelte a butykost, de a köhögés, amely egy rövid kortyra következett, látogatóját is megrendítette.

– Mihály, mi bajod? – kérdezte.

– Így telik el az idő, így szenved az én becsületem, így az én nyugodalmam, míg más oldalról mellyemnek a váradi gyulladás által megromlott belseje mind jobban fogyatkozik, elmém és kedvem tompul, szomorodik, s egészségem a maga fő *principium*iban bontakozni kezdett. Ehhez az összeroncsolt szisztémához nem kellett már egyetlenegy ütésnél több: és az is becsülettel érkezett. Nézd ezt a tőlem ellopott, értetlenül lehányt-vetett, Absyrtusként, medeai kezekkel tagokra darabolt, széjjelzilált poémámat. Nevem alatt, hírem bemocskolva világra bocsátották!

– Hogyan történhetett ez, Mihály?

– Ez év április elején Rhédey úr fellejtárja éjszaka bezörgetvén ablakomon reám parancsolt, hogy nyomban induljak ki Váradra, mert megholt a nagyságos úr felesége, született Kácsándy Terézia, nyugodjék, mert jó asszony vala, kinek halotti búcsúztatóját írjam meg, s magam mondjam fel.

– Hát ez már tisztesség!

– Tisztesség! A koporsó készítője és a többi kézműves megkapja a szükséges időt, csak a versifikátor nem? Mert ez nyolcadikán esett, a temetés pedig tizenötödikére, s még ott volt a fáradalmas utazás, mely alatt sem nyugodni, sem dolgozni nem tudhattam, hogy Váradra mint félholt érkeztem meg. Ott még a gróf előszobájában kellett tipródnom órákat, mire ájulásig fáradt testemet végre ágynak vethettem. Lázas munkában teltek a következő napok, melyeket csak a sírba tételnél való tisztelgés szakasztott meg. Poétai szempontból szerencsésnek mondhattam magam, hogy *Árpádiászom* felőli készüléteim, és gyászos életem elegendő filozófiával szolgáltak vereseteim kidolgozásához. A temetés napján fekete ruhámat alkalmatlannak minősítették, így az urakkal együtt Domokos Lőrinc ebédjére nem mehettem. A templomban ellenben oly veszett huzat süvített, hogy tagjaim gémberedését még hevesebb előadási módozattal sem gátolhattam meg. Este már csak azzal az akarattal tarthattam fenn magamat, mely a spártaiaknak volt sajátja, de az ő testi erejük híján. Azután olyan betegségbe estem, melyben három napig lázas önkívületben hanyódtam.

– Mi volt az a kórság?

– Doktor Sándorfi, látván, hogy a szimptomák a jóra kezdenek térülni, megvallotta borzadásomra, hogy amely nyavalyába estem, kétoldali tüdőgyulladás. De már a haláltól többé ne tartsak. Ez a nap vala az az alávaló nyomorék nap, amelyen poémámnak *impurumát*, kezem közül szép színnel kicsalta, az életre csak most biztatott páciensét, baráti szín alatt reászedte. Egy ember ellen, akit sorsa mindentől elzárt, a legelképzeltetlenebb rútságú plágiumot követte el. Sőt a kéziratot, ahol olvasni nem tudta, vagy idéetlen toldásokkal

helyesbítgette vagy egészében elhagyta. A hiátus miatt koherencia nélkül maradt részeket meg sem igazgatta! Az „s” kötőszavakat csak cigány boglároknak tartván, többnyire elhagyta vagy hagyatta, mely miatt falat rakott malter nélkül. Az okoskodások láncszeméből vagy ó, vagy a *purizálója* most egy, majd húsz verset, amint káprázatja tartotta, kihagyott. A korábbi összefüggést azonban fenntartotta, amely a végzett munkát nevetségessé tette. A példákkal hasonlóképpen járt el, a lapponok *personalis transmigratióját* is, amely az egész északon közönséges vélekedés, az indusok egész déli világ hitében elterjedt *transmigratióját* is egyáltalában elhagyja.

Csokonai úr előkapta eredeti kéziratát, úgy olvasta, szokott beleélésénél is nagyobb hevülettel a verseket:

– Figyeld csak, István!

A scythák, tatárok s akik az éjszaknak
Fagyos vagy mérséklett öve alatt laknak,
Azt tartják s reménylik, hogy ezen testekkel,
E kívánságokkal és e szükségekkel,
Amelyekkel bírnak földi életekbe,
Egy ehhez hasonló helyre költöznek be.
Hogy ott nyilazással töltsék napjaikat
S búszkén ugrattatják délceg lovaikat.
Azért, ha meghalnak, sírjokba rakatják
Mindazt, aminek ott hasznát gondolhatják.
Ki nem marad onnan a kard a kopjával,
Vagy a nyusztos kalpag ráró bokrétával,
A buzgány, a puzdra, a varrott sátorok,
A csigás szerszámok s több becses bútorok.
S az így felkészített sírjánál az úrnak
Kutyát, lovat, szolgát s ágyast agyonszúrnak.

Például halljátok egy lappon érzését,
Ki látván halála elközelgetését,
Megnyúgott vadsággal, hideg reményjében
Ezt mondja megásott sírjának szélében:
„Légyen vége életemnek, nem bánom, légyen vége!
Hajtó szellő csónakomnak fájdalmim keménysége.
Ni, hogy mosolyognak felém, közepén is a kínnak,
Ezer szép istenasszonyok udvarából Odinnak,
Kiket a hatalmas Odin, az isteneknek ura
Állított ki kastélyából előmbe a kapura.
Már a kékszemű Valkirák a legjobb sert készítik,
Már Odin palotájában az asztalt is terítik,
Hol vaddisznó-sódort eszem a boldog istenekkel
S a kopjákról beszélgetek a harcon elestekkel,
És ott Karinton apámmal a felső helyen ülök
S odvas kaponyákba töltött zab-sertől részegülök,
Valhallának kies földje, hová most kell bújdosni,
Hol a mohos szirt pompáját tiszta tó szokta mosni,
Hol a szép nyírfa bokrokat aranyos zúz teríti,
S ha eső és a nyíl húrját meg nem pötyögösíti;
Fogadj, fogadj bé engemet! nem hazudtam, nem féltem,
Nem loptam el más tarándját, harc és fegyver közt éltem.
Odin előtt félelemnek szavával nem állok meg!
Lefolytak életem napjai: mosolyogva halok meg.”

Lám, mely boldogító a vallás érzése!
S bár ily együgyű is, lelket ad ihlése.
Hányszor vigasztalja ez a néger szívét,
Mikor már nem bírja elcsigázó mivét,
Mikor a potosi bányák éjjelében,
Az élet és pokol kölcsönös szélében,
Hol csak jajszók s bilincscsörgések hallatnak,
A rabság s a kínok már lelkéig hatnak,
S a pogány keresztyént átkozván magába,
Elszánva ugrana az ércek kohába.
De csak visszahátrál, letörli könnyeit
S a tágas tengerre fordítja szemeit,
Mely hazája között, ahová vágyódik,
S nyomorgatásának földje közt hánykódik.
Gondolja: majd eljő az a perc végtére,
Melyben elér ő is a kínok végére,
És az esti szellők lágymeleg szárnyain
Általrepül lelke a tenger partjain,
S majd otthon egy tarka publikánna válván,
Őseivel egyik fáról másra szállván,
Zengi új örömét és elmúlt kínjait
S átkozza a kávék-tertek vad urait.

Ez, amit így képzél a feketék neme,
Az északi s déli hitnek egy láncszeme.
Mert ahol a tisztelt elefántok laknak,
S enivaló fészket a madarak raknak,
A fázó Imaus bérceitől fogva,
Ameddig a déli tenger ér zajogva,
Földünk legszelídebb s legrégibb nemzeti,
Chína és India s a jó szag szigeti
Azt hiszik, hogy csupán e testé a halál,
A lélek megmarad, csakhogymás testbe száll.
Bizonyos számok van, mondják, a lelkeknek,
S egy kies planéta lakások ezeknek,
S ha e boldogságban vétkezni találnak,
Számkivetés gyanánt e földre leszállnak.
Itt a durva testet magokra öltöztvén,
Egy állatból másba sokáig költöztvén,
Vérgitapasztalják e bú-baj világát
S elfelejtik első léte méltóságát.
Ha egy testek meghol, poklokra hányatnak
És a fúriáknak kezekbe adatnak,
Hol ha a kiszabott büntetést kiállják,
Az istenek másik állatban próbálják,
Most egy jó ifjúban, majd egy szép leányban,
Kígyóban, kutyában, féregben, fácányban.
Közbe megtörténik, hogy büntetésében
Árnyék-módra bolyong az ég üregében;
Sokszor a tengerek mélyére lökődik,
Onnét a kietlen szárazra vetődik,
Felcsapódik a nap tűzkemencéjébe
S vissza a levegő zúgó örvényjébe;

*Maga s minden dolgok irtózva útálják,
S az elementumok visszahajigálják.
Ezer esztendőig tart így a vándorlás,
Míg a sok kín, próba, bánat és gyakorlás
A mennyből-szállt lelket úgy ki nem tisztítja,
Hogy virtusát semmi már nem mocskosítja:
Ekkor a Teremtő magához felveszi
S önnön istensége részesévé teszi.
Bangó képzelődés! de nem bolondság a',
Háromszázmilliom ember boldogsága.
Ez a hit csinálja őket csendesekké,
Jókká, dolgosokká, mértékletesekké;
Ez okozza, hogy ők a vért nem kívánják
S még az állatot is kímélik és szánják;
E miatt nem fognak kardot gyilkolásra,
Puskát védelemre, ágyút hódításra.
Külömben ily gazdag országnak lakosi,
Gyémánt-hegyek s arany-bércek birtokosi,
Kiknél a fűszerszám erdőszámra fekszik,
Kiknek gyomjaival Schönbrunn is dicsekszik,
Kiknek lakóhelyek az édenbe ese,
Kikre minden szorúl, és ők senkire se,
Régen azt tehetnék földünk több részével,
Amit most London tesz Ganges mellékével.*

Mindebből a purizáló pedig ennyit csinált:

*„Ez, amit így hiszen a feketék neme,
Az északi s déli hitnek egy láncszeme.”*

Hát, amidőn ezt a megcsonkított poémát egyenes úton járó elmék olvassák: nem azt mondhatják-e felőlem, hogy két *partikulát* nem vagyok *in statu* egybekötni, hogy amidőn említetlen dolgokra célozni merek, gyarlóbb elmével bírok, mintsem két gondolatot természeti józan ésszel egybevetethnék?

Ittak egy kortyot a fakulacsból.

– Én ugyan nem hiszem, hogy ebben az ötven esztendőben gyarlóbb munka került volna az enyémnél a közvilágra – folytatta Csokonai professzor. – Nem keserves, sőt, sértő dolog-e reám nézve, hogy mások alattomos, gondolatlan és törvénytelen plánuma miatt az én írói becsületemnek kell szenvedni? Nem voltam én már akkor olyan Lázár, hogy nyomorult purizálóját, ha szobámba küldötte volna, el ne tudtam volna saját kezem írása után igazítani. Sem olyan csábult beteg nem voltam, hogy valahol nagyságos, méltóságos császári és királyi kamarás Rhédey Lajos úr parancsolatjára egy sort, egy verset, egy egész paragrafust ki kellett volna hagyni, annak partikuláit a józan ész láncszemei szerint egybe ne tudtam volna kapcsolni. Ha már a munkámnak szükség volt lopásra jutni; miért kellett azzal az én hírem megölésének is egybekötteni? Az ilyen *literaria grassatiók* boldogok a mai *literaria lethargia* védelmező kárpitjai alatt, mert bosszulatlan maradhatnak! Szemünk előtt esik meg a plágium!

Azzal az asztalra csapta a *Lélek halhatatlansága* példányát. Hasonlóan összegyűrt és piszkos lapokat még soha nem láttam Csokonai Vitéz Mihálynál. De valóban, amikor beleolvastam, rögvest olyan versszakokba ütköztem, melyek, ha az én művemként kiadott versezetben szerepelnek, nem hogy összegyűröm, megtaposom, de egyenesen tűzbe is vetem a gyalázatos *exemplárt*. Én, Gaál László, aki Csokonai professzor úrnak csak deákja vagyok. Puky István is hümmögve forgatta.

- Ezt az érzést az embereknek tizenöt harmincada nem értené, tíz harmincada kinevetné, a hátralévő öt harmincad közül is kevés volna, aki magát a valóságos művészi karakterbe tudná tenni - dühöngött a professzor úr. - E királyi előszobák bútorzata, felségek előtt hajbókoló kamarás úr is, mit nem képzél magáról! Egy uralkodó akármely *Künstler*nek munkája iránt magának többet a vétó jussánál nem kíván megtartani. Ha valamit nem szeret, oly igazságos, hogy megengedi azt magával az alkotóval jobbítatni. Nem véteti el még a *pensionatus* kapellamesterétől is az operát, hogy magának vagy *Höflingjének* szeszélye szerint hányatván el a szcénákat, más formába tegye. Nem töreti le az Isis állóképéről a sok emlőt, mert sok az egy asszonnak, sem a Janus egyik ábrázatját idegen piktorral be nem mázoltatja. A kézírásokat az íróktól nem gyűjteti össze, hogy kancelláriáján elforgattatván kiadassa; sőt ha nagy részét most kihúzza is a kézírásnak, az író szabad akaratan áll, hogy művét vagy egész új formára tegye, vagy azokkal a cenzúra miatt esett csorbításokkal a közfényre ki ne állítsa. Egy király legalábbis nem. Mikor az első nyomtatott exemplárt megláttam, már akkor a legbelsőig éreztem a méltatlanságot, a megsértetést, és azt a kitörülhetetlen nemes bosszúságot, amelyet a teremtő önmagunk féltésére mellyünk körül mozgásba hozott.

Még szenvedélyesebben kortyolt bele a kulacsba.

- Te István, ez nem is gesztelyi bor - mondta a felismerés döbbenetével. - Ez egyenesen Tokajról való!

Most először nevetetett össze ezen a napon a két jó barát.

* * *

- Három évvel ezelőtt július első napjaiban Ongáról Puky barátommal Ragályra mentünk, Ragályi Gedeon urat, Gömör vármegye vicensótáriusát, régi jó barátunkat meglátogatni - mesélte Csokonai Vitéz Mihály, miután szeretettel elbúcsúztatta Puky Istvánt. - E nemes férfiú a maga kocsiján és költségén elvitt Aggtelekre, a híres Baradla nevű barlang megvizsgálására. Ez a barlang Aggtelek falutól egy fertály órányira fekszik, egy csupa kőből álló hegynek öblében. A barlang szája egy huszonhét és fél ölnyi meredek szikla alján tárul, mely felitől fogva a torokig úgy áll, mint az egyenes kőfal, és magossága a Veres toronyénak kétszerese lehet. Rémisítő dolog, csak felnézni is a tetejére, melyen a látás a felhőkkel látszik határozódni. Így pillanthatott Aeneas az Ulyssesstől megvakított Polyphemusra, kinek üres szemgödréből még szivárgott a vér. Lehet, ez az ő lakása, melyben a társak szörnyű veszte közelg? Ám az alant lévő lyukba gugyorodva kell bemenni, azon óriás nem fér ki, sem három birka egymás mellett. Ez az alacsony, de széles torkolat mintegy fertály óráig tart, amikor az ember a valóságos barlangba bejut, melynek boltozatjához a Nagytemplom magossága és tágassága nem is hasonlítható. Ilyesfajta földalatti terembe terelhetette a dévaj csecsemő Mercurius Apollo elhajtott marhanyáját. A kövek úgy csüggenek az ember feje felett, mintha mindjárt nyakába szakadnának. A hang rémisítő módon zeng e tágas öbölben. Lőttünk egynéhányat, és a legszörnyűbb mennydörgés kicsiny volt a puska ropogásához. Mindössze kilencen voltunk. Ám, egyedül az utazók behordozásából élő kalauzaink tanácsa szerint, négy öl fáklyát vittünk be. Mert ha ebből a vándorló kifogyna, soha ki nem jöhetne a barlangból, melynek végét még senki nem járta össze. Egy embernek, vagy csak kettőnek nem javasolnám, hogy ide merészkedjen, kivált akiben érzékeny a szív és bokrosódó a képzelődés. De mi többet neveltünk, mint borzadtunk. Pajtásaink kókleres pozitúrája sok tréfára adott okot, a bajoskodót világosítottuk, segítük, bátorítottuk és csúfoltuk. E dolog annyival is furcsábban jött ki, hogy valahányan mind annyiféle maskarának vagy földalatti manónak látszottunk rongyos ruháinkban; minthogy az éles kövek közé, a felülről csepegő víz alá és a nyálkás földre nem jó volna hasznavehető ruhát vinni. Én egy zöld vadászzacukában, fekete kopott nadrágban, mely azon felül is nálam kétszerre bővebb volt, mentem a barlangba. A többi is hasonló uniformist öltött, amely, kivált a faron és hason való mászás után, rendes

figurát mutatott a fáklyánál. A vezetőnk pumikutyája mindig velünk járt. A lyuknak sok ága van; mi délig egyet, délután egy másikat járhattunk be. Elindultunk tehát az első ágán, és csepegő kövekre találtunk, s az azokból épült különféle oszlopokra, kősziklára, omladékokra. A barlang boltozatjáról szüntelen csepeg a legtisztább, leghűvösebb víz, mely mihelyt az emberre, akármire cseppen, azonnal kővé válik, és így formálódnak lassanként a legszebb figurák, melyekből a képzelődés világokat teremthet. Először láttunk egy cifra zsidó oltárt, azután pópista kórust, melyre fel is mentünk, orgonát, barátot, királyi széket, oszlopos palotákat, melyek szépsége és figurája a mesterség remekeivel truccol. Ám, ha más oldalról néztük a karzatot, görög gálya tatjának tetszett, s mintha a csepegő kőfigura kormányosa lett volna, ki egyenes derékkal vigyázza a tengert. Palinurus, a *heros*, kit ember nem, csak az isteni ármány csalhatott meg! Ki, mint asszonyát ismerte s uralta a tengert, megérezvén, mikor barátságos, mikor ellenségeskedő, vagy csak csalfa. Ha várni kellett, Aeneas sem bírhatta reá, hogy vonja fel a horgonyt. Máskor az ő aggodalmaskodása s a trójaiak riadozása ellenére is meglovagoltatta hajóikkal a félelmesen torlódó hullámokat, ha segélő Thetis fátylát látta lebegni a zordon szürkesség felett. Sírni csak egyszer látták Palinurust, midőn az esztelen asszonyaik, ellenszegülve Jupiter akarátának, hogy tovább már ne bolyonghassanak, felgyújtották a görbe orrú hajókat. Mintha a lánggá pattogó kötelek, hamuvá foszló vitorlák inai s bőre lettek volna, zokogott Palinurus, kinek hátára, ha tüzes ágakat raktak volna egyébként, meg sem rezzent volna az arca. Odébb találtunk a barlang fenekén sok ezer ember- és baromcsontokat, melyek a háborús időkben odafutott és rejtezett szerencsétlenekről maradtak. Némelyek tán még az Árpád elől elfutott Zalán idejéből. A barlangban hol tekergősen, hol egyenes hosszú folyással halad egy háromöles tiszta folyóvíz, mely olykor igen megárad, és a bennlévőket odaszorítja, míg ismét el nem apad. Legegészségesebb és legtisztább forrásocskáiból magam is kedvemre ittam. Négy vagy öt helyen négykézláb másztunk, néhol, mint a rák, hátrafelé, vagy éppen hason, s hátunkat a felettünk függő kőszikla korholta. Másutt egyik kőről a másikra vadkecske módjára ugráltunk. Néhol egy hegyes kővön állván vagy fogódzván, úgy tetszett, mintha a fáklya világánál kétfelől a pokol mélységeibe néztünk volna alá; egy csuszamodás és ezer darabokra szakadva omoltunk volna le. Majd egymás után mászkáltunk, a csepegő kődarabokba vagy társaink kezébe fogódkodván, s az alul maradottak a felmászottakra s azok fáklyáira nézván, irtózással bámultak a toronnyi kőszikla tetején világoskodó bajtársaikra, akárha a Schylla ragadta volna őket el. Azon ámultunk a legjobban, hogy a barlang legterhesebb és félelmesebb zugaiban dámák neveit találtuk felvésva a köveken. Vajon a pokol vagy a menny képzele ragadtatta a lovagokat, hogy hölgyüket itt megörökítsék? Mint katakombai homályban, fény elől elzárva sorakoznak itt Katalinok, Juliannák és Terézek, mígnem egy idegen csoport a kíváncsiság fáklyáit el nem vezeti felettük. Csak ennyi az nekik, mint a Latmosz hegy barlangjába percekig besütő nap, mely Endymiont fel sem ébresztheti. De nem így vagyunk-e őseinkkel, s nem ekképp tekintenek majd reánk késő utódaink? Egy névre, mely csak egy áporodott okmányon, elfelejtett vers alján tűnik fel. Egy jelzésre régmúltakból, ahonnan már nem sejlik fel kedves arc. Rég elporladott húsa, csontja már annak is, ki még tán emlékezhetne az emberre. Lilla név nem volt. Vagy mégis? Nem, az Viola. Milyen különös, egy virág e barlangi homályban. Puky úr az én nevem is feljegyzette, a magáéval együtt arra a pompás kősziklára, amely mintha sokezer briliántokkal volna kirakva, a leggyönyörűbb ragyogással játszik. Még a déli őgyelgésünkben esett, hogy egy magos kősziklára felmászván Ragályi Zsigmond úr kalapját az egyik vezetőnk (kinek az ilyes és hasonló dévajkodás szokása az utazókkal) a kőszikláról a mélységbe leejtette, és maga volt, ki a káron legjobban sopánkodott. De már, úgymond, nem tehetünk róla, csak induljunk másfelé és nézzünk egyebet. Fél óránál is többet mentünk lejtőn fel, hágón le, a legdarabosabb s a legmeredekebb kőszirtokon. Hirtelen, egy mély lyukba érván, ahol már a közülünk legbátrabb és a legerősebb *patientia*ja is kimerült, felmutatta vezetőnk a Ragályi úr kalapját, és akkor felnéztünk, hát fejünk felett tíz vagy tizenkét ölnyire függ az a kőszikla, melyről a kalap ide leesett. Elborzadtunk, látván, hol voltunk és most hol vagyunk. Visszatértünk a patakhoz, ahol elmaradott fáklyáinkat, ruháinkat s eleségünket

hagytuk. Megmostuk a szép vízben elsávozott s összemetszett kezeinket; s ki egy kődarabra, ki másokra elülvén, lihegve, beszélgetve, elöl kértük az inasoktól Ragályról hozott provízióinkat. Gyertyákat raggattunk a kőoszlopokra, ittunk jó barátunk egészségéért, s az ármádiákat is magába befogható fenséges boltozatban dupla lövéseket tettünk. A levegő tiszta, csendes és kövér volta fáradozásainkkal együtt farkasi *appetitust* csináltak bennünk. Elnyelő szemekkel vártuk ki szomszédunk kezéből a sültpulykát; s a kulacsok szűk szájjal látszottak kikotyogni pajtásunk torkába a frissítést, nyugodalmat és örömet, melyre mindnyájunknak oly nagy szüksége volt.

„Óh, tokaji aszúszőlő – kiáltottam –, hogy hoztad le te a Pluto fejedelmi ebédlőszobájába, a Persephoné ágyas házába, az örök éj nyugvó kanapéjára azt a pezsdítő örömet, mellyel csak a földfelettek vidulhatnak? A kilenc kerengésű Styx, a vezető Charon, a pislogó fáklyák, az Erebus gyémánt boltjai, a setétség hideg mennyezeti, a csendesség, félelem, borzadás, a köveken iszonyodó halál elfelejtette vélünk, hogy életben vagyunk. Ám te, te visszacsorgattad belénk lapos bikkfádból az életnek mind emlékezetét, mind viszonti édes elfelejtését!”

Itt jutott eszembe, amit Kazinczytól hallottam, hogy ónéki nem lehet tokajit innia anélkül, hogy egészséget ne nyerne. A társaság többi tagjába is új életet öntött az a négyesztendős aszúszőlőbor, melyet száraz ebédünkre egy bikkfa kulacsból ittunk. Egy pipa dohányt kiszíván útnak indultunk, ahol háromórányt mentünk, többnyire mindig a patak partján egyenes és szép úton, a legpompásabb, magos és széles boltozat alatt, amelyben a legderékabb falu is megfér volna mindenestül. Néhol félreacsaptunk valami kőszikla oldalára, vagy valamely jeles dolog megnézésére. Egy jókora szirton emelkedő oszlop, ha kővel megütöttük, harang módjára kongott. Találtunk sok más zengő követ, de mértékére és hangjára nézve az első a többit jóval felülhaladta. Végre sok mászkálásunk után egy szoros lyukhoz értünk, amelyen, mint valami kéményen, grádics és fogódzó nélkül, majd hat ölnyire kellett lefelé bocsátkoznunk; ennél foglyosabb helyünk nem volt. De meg is érdemlette azt a bajlódást; mert midőn aláereszkedtünk, a legszebb apró szobákat találtuk, mintha kővé vált kákakunyhók, oszlopokra rakott halászkalyibák lettek volna, egyik sárga, másik fejér, egyik veres, másik kék kövekből alkotva. Együkben, mintha Endymion aludta volna örök álmát. A legfenségesebb asszonyba beleszerelmesedő, kiért a legérzékenyebb nő szíve dobog. Nincs éj, mikor meg ne látogatná, s csókjaival el ne borítaná a férfit a Hold. És Endymion lassan, révületében feledni kezdte Junót, kiért érzékei lobbot vetettek egykoron, s amiért örök alvással sújtotta az Atyaisten. Feledni kezdte a ragyogó asszonyt, a világot örökké bájával, pompájával elkápráztatni akarót, a felé soha nem nézőt. Álmában kicserélődött szerelme, s az őt alva megszeretett és minden éjjel meglátogató daimón felé fordult, s míg ölelésre tehetetlenné kárhoztatta a büntetés, lelkével mindegyre egyesült a szelídséggel, az örökkévalósággal, Lunával.

Délután négy órakor készültünk indulni kifelé a barlangból. Jóllehet, ennek az egy ágának se érhattünk végére. De minő volt rémületünk, midőn Ragályi úr inasát, ki már jó darab időtől az ittasság miatt társaságunktól elmaradt, sehol nem láttuk. Talán már Polyphemus gyomrában vergődik? Őrjöngő lármával és hegy-ekhöztató kurjongatással siettünk déli tanyánk felé. A siheder feleletét nem hallottuk. A vak homály, kétségbeesés és halálos éhség áldozatának tartottuk már, midőn vezetőnk az ebédanyagához nem messze a nedves földön a legmélyebb álomban, mindnyájunk megvidulására feltalálta. Nemsokára a barlang szájához jutottunk, s édes megelekedéssel, kimagyarázhatatlan belső érzések és gondolatok között bukkantunk ki a zöld gyepre, a friss szellőbe, és az élő teremtetéseket vigasztaló napvilágra. Ezt a barlangot bejárta Townson anglus, és egy évvel előttünk szegény dr. Földi. Egyéb élő állatot nem találtunk benne egy a közepében ugráló nagy vízibékánál. Levegőjét jónak éreztem, legalább is rossznak és alkalmatlannak nem. Az a híre, hogy a földesuraság, vagy ha ő nem, a vármegye a bujkáló lyukait a hazai és külföldi utazók kedvéért kivágatja, bővíti és járhatóbbá teszi, mellé korcsmát és vendégfogadót épített. A vármegye *ingenieurje* minden zegét-zugát kiméri, lerajzolja, kinyomtattatja. Számokkal megjelölik a járatokat a barlangban, melyben így könnyű után tévedés nélkül el lehet majd igazodni. A Baradla-barlang kitapasztalása egész életembeli *experientiáim* között a legszebbik, legkedvesebbik; hozzájárulván Gömör vármegye első látása

is, egy rég óhajtott barátommal való szerencsémel együtt. Soha egyszer jobbkedvű kompániában nem voltam, mint a Ragályi uraknál, hol a természet két hasonlíthatatlan produktumát találtam. Olyan tengeri szőlőt, melyet képzelni sem tudtam volna, és amelynek fürtje egy ujjnyi hosszú, szeme apró, mogyorónyi nagyságú termékenysége hitel felett való volt, a viceispán úr kertjében, valamint a bártfai savanyúvizet, melynél erősebbet s jobb ízűt egyet sem ittam életemben.

* * *

– Július! Micsoda július volt az! – mesélte lelkesen Csokonai Vitéz Mihály. – Az aggteleki kirándulás után Puky Istvánnal általmentünk Regmecre, s ebéden szemben voltam Kazinczy Ferenc úrral, ki azelőtt két héttel szabadult ki több szenvedő társaival Munkácsról. Semmit sem változott teste, elméje s kedve azon friss, azon ép, mely volt fogsága előtt. Egyedül azt vettem észre benne, hogy beszédét nem teszi oly folytában. De ezt a töredezését ki csudálhatja hat és fél esztendő tartott magánossága után. Szívesen látott. Mindkettőnknek töltött egy pohár tokaji aszúborot. Koccintottunk. Csengtek a metszett poharak. Ily tisztaságú hang csak a másvilágban lelhető fel – vagy a fizikában. A Mester minden levelét, képét és könyvét megmutatta, azzal az antik módra készült harminc fontos urnával egyetemben, melyben szeretője leveleinek hamvát tartja, és amelyet a múzeumába való beléptekor az íróasztaláról felvéve azonnal megcsókolt. Megsiratta dr. Földit. Tudta és magától is kikérdezte Szilágyi Gáborral esett dolgaimat.

„Kár, hogy Debrecenben a zseniket elnyomni gyönyörködnek” – mondta.

„Megtisztel a tekintetes úr, igazán” – rebegettem.

Hallgattunk. Azt a szoba felett uralkodó urnát szemléltem, míg Kazinczy kézirataimban lapozgattam.

„Miért jutott eszébe az úrnak, hogy ama hazafias dalra, melyet még elfogatásunk előtt Szulyovszkyhoz írt Kossowitz, szerelmes versezetet költsön?” – kérdezte hirtelen.

„Tekintetes uram – mondtam –, hát lehetett volna elindítani az igazi verset?”

„Miért, másik is van? Hol, melyik az?”

Lázasan lapozni kezdett a kéziratok között.

„Nincs az ott – szóltam. – De én felmondom a tekintetes úrnak. Címe: *Óh, szegény országunk!*

Óh, szegény országunk!
Óh szegény hazánk!
Elmúlt szabadságunk,
Nyakunkon a hám.
Hová légyünk? Jaj! mit tégyünk?
Csúf a rabota.
Oly országba mért nem mégyünk,
Hol nincs despota?

Hagyjuk el örökre
E rabi határt,
Szálljunk oly örökre,
Hol német nem járt.
Hol lehetek oly mérészek
Jámbor eleink,
Mért nem olyan bátrak, készek
A mi szíveink?

Vagy mért ki nem állasz!
Mért nem ontasz vért?
Bosszút mért nem állasz
Scytha, magadért?
A jármot szabad testedre
Tették, s mégis élsz?
És vitéz magyar létedre
A haláltól félsz?
Imé, a németség
Alja sepreje,
Egy nemes nemzetség
Ura és feje.
Bécs Angáriának hívja
Scythák lakhelyét
Álnok áspis-módra szívja
Mézét és tejét.

Árpád örökjébe
Csúf bitang dúskál
A solymok fészkébe
Gyáva banka száll;
Ha van szíve a magyarnak,
Ha van benne ész,
A bugyogós hóhér kardnak
Áldozatja lesz.

*Ha csak bécsi lelket
Rókától nem kér,
Méltóságos telket
A magyar nem nyér
Igy lett úrrá holmi Nitzki
És Grasalkovics;
Holmi német itzki, fitzki
Holmi rác ics, vics.*

„Ezernyolcszáz nyarán hagytuk el Kufsteint – mondta Kazinczy. Hangja nagyon halkan, nagyon messziről csengett, mint Orpheusé, ki még a másvilágon tartózkodik, de már e világ felé kiáltja szózatát. – Miért visznek innen bennünket? Lerajzoltam a szemben húzódó óriás piramis alakú, merő fejer sziklából, a kék színnek véghetetlen árnyalataiban játszó hegyvonulatot. Közelednének a franciák? Keveredtek közénk francia foglyok is. Hajóra szálltunk. Nem képzelhetni, mely gyönyörűségek vártak itt ránk. Hajónk nyílsebességgel repüle el az Inn szélén álló egyes fenyvek mellett; amott a szenvedés foka s a gyönyörű hegyek, felettünk sáfrányszínben a régen nem látott ég. De hol a haza még, hol Tokaj, a domb, mely a régen nem látott számkilököttnek örül? Egy darabig Ausztriában jártunk, majd Csehországban utaztunk. Azt óhajtánk, hogy utunk tartson kiszabadulásunkig, mert fogolynak jobb utazni, mint zárva lennie. Prága alatt azt hittük, maradunk, míg híre nem jött, hogy Magyarországra visznek bennünket.”

A tekintetes úr megnedvesítette ajakát egy korty tokaji aszúborral, úgy folytatta:

„A hazai földre érés percét el nem feledhetem. Kilépvén a hajóból, térdre estem, megcsókolám ujjam hegyét, s a magyar földre nyomám a csókot. »Ölellek, áldott föld! – rebegtem – Te bírd hamvaimat egykor.« Pozsony után Ásvány mellett köte ki hajónk. Győr közel volt, a győri lutheránus prédikátor házitanítója vala egykor a Szulyovszky gyermekeinek. Szulyovszky látni akará őt, hogy tőle híreket vehessen, összebeszélte tehát őrizőnkkel, Bastendorffal, s a kapzsi hajóst pénzzel reábírá, hogy hazudjon szelet, s így Bastendorffal Fábrihoz menének. Eközben a faluban a fogadósné tudakolá, kik, micsoda járatban vagyunk, mert ő, mint mondá, rég nem látott ilyen szeretetre méltó embereket. Megtudá, hogy a Budán öt esztendő előtt kivégzett embereknek vagyunk a társai, kiket most hoznak haza rabságukból. Félóra alatt körülöttünk vala az egész falu, s hozta a sok gyümölcsöt, túrót, kenyeret. Chipault, a francia óbester, ki a fogságban társunk vala, látá mindezt, s így kiálta: »*C'est un voyage de triumphe!*« Szulyovszky, miután a professzorral való találkozás után bejárá az utcákat, elszaggatott szívvel jött vissza közénk, mert egy ablakban valamely ismeretlen azt a darabot játszá violinján, melyet gyermekeinek muzsikamesterük, Kossowitz Rákócon, Zemplénben az ő eljövételére költött. A fogadóban vacsorához a banda rákezde a magyaros nótákat. Egyszer csak sorra került az az ismeretes dallam is, mely Szulyovszky szívét e nap már megfacsarta. Szulyovszky arcán csorogtak a könnyek. A primás erre egészen közel lépett hozzá, s a húrokat finoman a fülébe röcöggetve a vonóval, énekelni kezdett:

Földiekkel játszó
Égi tünemény,
Istenségnek látszó,
Csalfa, vak Remény!
Kit teremt magának
A boldogtalan,
S mint védangyalának
Bókol úntalan. –
Síma száddal mit kecsegtetsz?
Mért nevetsz felém?
Kétes kedvet mért csepegtetsz
Még most is belém?
Csak maradj magadnak!
Bíztatóm valál;
Hittem szép szavadnak:
Még is megcsalál...

Nékem már a rét hímetlen,
A mező kisült. –
A zengő liget kietlen,
A nap éjre dült. –
Bájoló lány trillák!
Tarka képzetek!
Kedv! Remények! Lillák!
Isten véletek!

Szulyovszkyt a hallottak teljesen beletapasztották székébe. Dermedt arccal ült még az utolsó hegedűfutam elhalása után is. A többiek is a könnyeikkel küszködtek. A derék francia óbester is lejjebb eresztette hosszú orrát, pedig ő semmit sem érthetett. »Mégis, ki szerezte ezt a gyönyörű versezetet?« – kérdeztem végül. »Valami Csokányi nevű elcsapott deák« – felelte a cigány.

VII.

– Te Mihály, nézd csak, levelet kaptam Fűsűs Ilonától és Jámbor Máriától – mondta a professzor úr Fazekasnak, aki a szepesi szállásról belátogatott a városba egynémely ügyét elintézendő. – Azt írják *Dorottyámról*, például: „Amely versezetnek nem az erkölcs a fő célja, nincsen annak lelke, akármilyen szépen tessék is különben: hasonlatos ez a festett képhez és a pengő hegedűhöz, melyek az érzékenységet felcsiklandozzák, de a szív kívánságait ki nem elégítik. A lélek a poétától azt kívánja, hogy állítsa elébe a virtust és a vétket, melyeket a képfestő le nem rajzolhat, és a muzsikusz ki nem hangicsálhat, mutassa bé néki azokat úgy, amint vannak, a bal vélekedésekről, helytelen szokásokról, s más afféle hibákról pedig vonja le az álorcát, anélkül hogy azokat magoknál csúnyább alakba öltöztetné.” Vagy a másik az *Előbeszéddel* foglalkozván: „A *szatíra nyögve nyelő orvosság*. Mézbe vagy malozsába kell beadni, Édes Úr: osztán csak azokat kell kigúnyolni, akik megérdemlik, de az Úr leginkább csak az öregek gyengeségeit gúnyolja, amellyel úgy látszik, mintha ki akarná őket pirongatni az emberek társaságából. Mi is megvénülhetünk még, Édes Úr.” Mégis, nem tőled való ez a kritika?

– Ha egyszer rájöttél, mit tagadjam, imigyen bírálgattam pajzán versezetedet – szolt a főhadnagy úr.

– Pajzán? Hm. Amit a morál és a poézis viszonyáról ír, derék Fazekas asszony, az leginkább a morálról írott *sententia* versezetben elengedhetetlen feltétel. Erkölcsi célzat azonban jelentkezhethet, rejtezkedhet bármiben is. Legjobban abban, ami keserű-édes.

– Keserű-édes?

– Keserű-édes vagy keserédes az, amit a francia az *aigre-doux*, az olasz pedig a *dolce-picante* által tesz ki, melyben az édesség keserűvel, savanyúval vagy fojtóssal van megvegyítve, és ami az ízérzetben olyanforma, mint a muzsikában a szokatlan és discordant hangokból összefogott harmónia vagy a festésben a *clair-obscur*, *chairoscuro*, németül *Helldunkel*. Mármost, a zene iránti lenézésedre hadd jegyezzem meg, nem mindegy, hogy a Füstös Pista hangicsál-e, vagy Lavotta úr fésülködik a szárazfán, mert bizony, ha Lavotta úr Mozartot vagy Bachot játszik, azok amennyire az érzékenységet felcsiklandozzák, olyannyira a szív kívánságait is kielégítik, ha ugyan nem jobban.

– Nem hallottam még ezeket az urakat játszani.

– Kár, nagy kár. És amekkora a különbség a zúrhang és a csengő harmónia között, legalább akkora a nevetséges és a tisztos öregek között. Mert amilyen sok hiblihubli javakorabeli ember van, a vének között is marad belőlük bőven, s akkor a legmulatságosabbak, ha fiatalnak akarnak látszani. Végül, ami azt illeti, hogy mi is megvénülhetünk: én aligha.

– Nem úgy értettem, Mihály.

– Tudom, s lám, a bírálat felmentő, de legalább halasztó hatályú is lehet. Mert míg Kazinczy úgy lekritizált, hogy engem mindennemű poétai érdemeimtől megfosztott, talán még a korábbiaktól meg eljövöktől is, addig drága Fazekasom csupán önnön ízléséből a nők védelmezésébe fog. Micsoda lélek! Minő naiv hit a női nagyszerűségben, mely minden koron átsugárzik. Mekkora eltekintés a kisszerűségtől, mely már minden gyermekben ott virraszt, s a vénlányban csak kicsontosodik. A valódi nő a dámák közt oly kevésbé található meg, mint a hérosz a kanfajzatok sokaságában. Egy este, midőn Lillát hazakísértem Bédiné szalonjából, egy kivert vagy elkóborolt kis kutyára leltünk. Fajtája esméretlen, maga oly elhagyatott volt, amint egy kapualjban feküdt. Lilla leguggolt hozzá. A karjaiba vette. E megható jelenet soha el nem felejthető. Akkor még nem tudtam, hogy a nők, akik mindenre képesek egy magára maradt állat megmentéséért, lélekfurdalás nélkül örlik fel hiúságuk malomkövein a legdaliásabb férfit is.

– Nem lehetsz ilyen kegyetlen a nőekkel szemben.

– Csak a nők lehetnek kegyetlenek velünk?

– Az nem ugyanaz. Egy nő háromszor fizeti vissza mindazt a sérelmet, amit a férfitől elszenvedett. Mert közben magát is felemészti. Más anyagból vannak ők, Mihály.

– Így beszél egy vitéz katona.

Hosszú csend következett.

– Bármily vitéz légyen is a katona, s jó vérű a lova, ha a hadvezetés gyáva és tétova – szólalt meg végül a főhadnagy úr. – Míg mi az északi fronton feltartóztathatatlanul nyomultunk előre a török császár birodalmában, délen sorozatos vereségeket szenvedett őfelsége hadserege. A mehadiai csatában a mieink fejvesztve menekültek az ellenség elől. A mieink: németek, csehek, rácok. Mert a legveszélyesebb helyeken mindig magyar katonák harcoltak, és helyt álltak. A győzelmes török a Bánságba is benyomulhatott. Érthető tehát hogy az ezerhétszázkilencvenben végre összehívott országgyűléshez hat magyar ezred folyamodványt intézett a brahovai táborból. Az idegen tisztok eltávolítását, csak a magyar hazától függő vezérkar és főparancsnokság felállítását, magyar szolgálati nyelvet, a közkatonák szolgálati idejének tíz évre csökkentését, kiemelkedő hadiérdemek díjáért nemesi levél kibocsátását követelték. Még azt is megfogalmazták, hogy az ezredek követeket küldhessenek az országgyűlésbe. Mi a vérünkkel adóztunk a hazának. Dicső nemesieinknek csupán pénzzel kellett volna segíniük. Ám a vármegyék akadályozták a hadiadók behajtását és az újoncozást.

Mi nem folyamodtunk. Gondold meg, az uralkodó ezrede? A huszárok huszárai? De éreztük, hogy ez nem a mi harcunk. Egy évvel azelőtt Foksáynál forrt a vérünk a támadás előtt. Ha a török szultán kincseit elibénk hordják, talán az sem téríthetett volna el a támadástól. Hanem ekkor bizony megvidámodtunk, amikor Bukarest felől nagy tüzet láttunk. Örömtüzet. A fegyverszünet hírére gyűjtötták. Splényi generális magyar bort veretett csapra. Mi, a háború fiai pedig fegyvert ropogtatva, ujjongva ünnepeltük – a békét. És akkor, milyen a katonasors, még egy évig Munthéniában maradt az ezred, amíg a békét a puskaportól óvakodó udvari követek valóban meg nem kötötték.

– S míg a fegyvercsattogástól ugyancsak irtózó költő barátod, szigorúan a hitközség javára való gyűjtögetés célzatával, legációkba járogatott – jegyezte meg Csokonai úr.

– Ezután másfél évig állomásoztunk Galíciában. Ki találhatta ki, hogy a császárhuszároknak éppen Galícia legyen az álláshelye? Talán valami nagyon öreg generális, aki még a porosz elleni háború idején kadétoskodott, és elkerülte a figyelmét, hogy a poroszok már régóta a szövetségeseink?

– Emlékszem, ezen akkor is mérgeződtem, midőn kilencvenkettő nyarán szabadságoláson alatt barátságot kötöttünk.

– Mégis, inkább az unalmas Galíciában maradtunk volna ahelyett, ami a francia fronton várt reánk. Nem sokkal azután, hogy lefejezték a francia királyt majd a királynőt is, hétszázkilencvenhárom februárjában megkaptuk az indulási parancsot Németalföldre. Marie-Antoinette volt az első német nő, aki divatot diktált Európának, és a második asszony a szép Helena után, akiért Európa fejedelmei háborúba vonultak. Azazhogy, ezúttal nem annyira a fejedelmek, mint a katonáik, míg őfelségeik a Burgban, a Sanssouciban, kandallóik tüze mellől követték a hadmozdulatok hírét. Igen hideg volt az a február. Még a garnizonban is elég lett volna embernek-állatnak a napi kétszer egy órás belovagolásból. A naphosszat tartó menetelés a metsző szélben, a fagyos hegyi utakon kimerítőbb volt, mint megannyi foksányi csata. Nem is szólva az áldozatokról. Varga Pistáról, a foksányi ütközet bajnokáról, aki kilenc törököt levágott, és káplárból őrmesterré lépett elő, s mindig kard vagy golyó által akart veszni a csatában – és meghalt Krapkowice mellett tüdőgyulladásban. És nem feledhetem azt a három lovat sem, amely a jégen megbicsakolva eltörte a lábát. És Somfai káplár arcát. Mert Blaskovics óbester parancsa szerint az ő tiszte lett a sérült jószág kivégzése. Somfai János ezután minden este a lova nyakára borult. Halkan beszélt hozzá, simogatta, simogatta és potyogtak a könnyei. A nyeregben is hangtalanul beszélgetett vele és *azokkal a lovakkal*. Az emberekhez többé nem szólt. Három hónap alatt jutottunk Németországba. Majd onnan három hét alatt Németalföldre. Ha áprilisban indul a lovasember, hat hét alatt ér Galíciából Németalföldre. Augusztus elsején csatáoztunk először a franciákkal. Nem tűntek jelentős ellenfélnek. Főerőink bevették Condét és Valenciennes-t. Németalföldet teljesen ellenőrzésünk alá vontuk. Nemsokára már francia területen nyomultunk előre. Augusztus tizenhetedikén Quesnoy ellen törtünk. A város felszabadítására a francok hétezer gyalogost, egy dragonyos ezredet és tizennyolc ágyút küldöttek. Blaskovics óbester mit sem törődve a négyszeres túlerővel, sem a reánk zúduló kartácstűzzel, rohamra vezényelt bennünket. A meglepett ellenségből levágtunk vagy kétezret és ugyanennyi foglyot ejtettünk. Miénk lettek az ágyúk is. „Olyan ez csak, mint Moldovában” – mondta valaki. Pedig nem olyan volt. Ott a csatákban tucatjával sebesültek, holtak az emberek, itt százával. A nagy dicsőségnek nagy ára volt. És mivé fogyott azután? Ott tágas vidékeken kis seregeink szilárd frontok mögül csaptak ki egymásra, az ütközetek között sok idő eltelt. Itt hatalmas armádiák vívtak meg egymással – egy kisvárosi sikátorért. Itt soha nem szüneteltek a harcok, a dicsőséggel kivívott győzelem másnapján új egységekkel találtuk magunkat szembe. Mint a római légiók Pyrrusra, úgy dőlt reánk szakadatlanul a francia. Ott a csaták szünetében meg lehetett pihenni, jóindulattal viseltetett felénk a lakosok többsége – ők is megszállás alatt éltek. Itt mi voltunk a megszállók. A békésnek tűnő falvakban is gyűlölködő pillantások, sötét tekintetek ültek minden mozdulatunkon. Egy percre nem nyugodhattunk, soha nem tudhattuk, mikor vetnek tőrt ellenünk. Élelmet, takarmányt nem adtak el nekünk, ha rekvirálni próbáltunk is, sokszor nem

volt mit. Ott a császár parancsba adta, hogy a hadifoglyokkal emberül bánjunk, a népekkel barátságban érintkezzünk. Itt Coburg generális egyenesen véres bosszúra buzdított Marie-Antoinette kivégzéséért. Októberben csapataink meglepték Marchiennes helyőrségét, amelyet mind egy szálíg lekaszaboltak, s ugyanitt, az apátságban rekedt ezerötszáz emberből is a javát már felkoncolták, mire a tisztek rendet tudtak teremteni. És ugyanez év őszén már visszavonultunk. Ott téli szállásra lehetett vonulni, itt állandóan támadtak, ezért elővédbe állítottak bennünket. A császár huszárai csak nem futamodhatnak meg. Nem is. Szentiványi őrnagy egy portya során negyven hordó bort zsákmányolt. Na, ez után az itóka után nehezen lehetett megszabolázni némelyeket, s a hazaindulástól eltéríteni.

A professzor úr ismét töltött a borból, melyet a főhadnagy úr hozott.

– Jó ez a benci nektár – dicsérte meg a bort.

– Kicsit savanyúbb lett, mint a tavalyi – felelte Fazekas úr. – Egyszóval, ezerhétszázkilencvenöt utolsó napjaiban már a téli szálláson, a Mosel és a Rajna közt ért bennünket a fegyverszünet híre. Át kellett települnünk Pfalzba, a demarkációs vonalra. Waldbückelheim, Concurenz, Mettersheim, addig semmit mondó helyiségnevek, akkortól fogva első háborítatlan telünket jelentették a francia fronton. Első nyugodt éjszakámon azt álmodtam, hogy őrségben vagyok a Várad utcai ház előtt. Fejemen játék katonasipkával, oldalamon fakarddal, vállamon fapuskával peckesen lépdeltem a csikorgó hóban. Meresztgettem a sötétbe a szememet, mely minduntalan könnybe lábadt a hidegtől. Egyszer csak kedves apám kezét éreztem a vállamon. „Mit csinálsz te itt, Mihály?” – kérdezte. „Őrzöm a hazát” – feleltem. „Nincs az veszélyben, de te megfázhatsz” – mondta, azzal belódított az ágyamba és elvette a puskámat. De én csak kimentem egy szál karddal a következő éjjel is, igaz, most *habt achtban* álltam, hogy kedves apám fel ne ébredjen a lépteimtől. Mégis felébredt. Másnap nem játszhattam, egész nap a kovácműhelyben kellett segédkezni néki. „Na, add csak ide azt az üllőt!” – szólt hozzám, amikor már azt hittem, vége van a napnak. „Meg sem bírom” – ellenkeztem. „Aki katona akar lenni, megbírja.” Erre feleltem. Ekkor rontott be a műhelybe anyám. „Mit csinálsz azzal a gyerekekkel? Még beleszakad.” „Látja, megemeltem, kedves anyám! Most már mehetek katonának.” Vacsora után arról beszéltek kedves anyámmal, hogy mielőbb beadnak a Kollégiumba, hogy kiverjék a fejemből ezt a katonásdit. Éjjel hát a háztetőre másztam fel – ott csak nem láthatnak meg. Tudod, nagy vaskos falú házunk amúgy is olyan, mint egy erőd. Apám helyett Matyi, a kutyánk került elő. Még a tetőre is felmászott, onnan csaholt rám éktelenül. „Matyi, takarodj a dolgodra!” – parancsoltam néki, de hiába. Minden porcikámban lángolni kezdtem, megragadtam szegény párát, és a farkánál fogva lóbáltam a semmi felett. Éreztem, hogy herculesi dühömben akár el is tudnám engedni. Ekkor megijedtem – saját magamtól. És Matyi kutya eltűnt, csakúgy a Várad utcai ház, és én ott álltam egy félig leomlott toronyban a Mosel partján, a csatatér felett ébredező hajnalban. Görcsbe merevedett testek, szanaszéjjel szóródott végtagok, bombagödrök mindenhol. Trombitaszó hallatszott, és megjelent a császár. Hordozható trónusán várta a Direktórium követeit. Zajt hallottam. Az a francia gárdista tört az uralkodó ellen, akit előző nap a Mosel partján viadalban megöltem. Egyetlen ugrással utána vettem magamat. Amint a közelébe értem, megfordult és belém döfte szuronyát. Ám a fegyver darabokra törött megfagyott atillámon. Kinyújtottam támadóm felé a kezemet, ám csak egy felpuffadt testű lótetem patáját markoláztam. Iszonyodva felnéztem és láttam, amint a császár paroláz a francia követekkel. Vaskos papírkötegeket cseréltek ki egymással, a titkárok felolvasták a szövegeket. Mindkét fél harminc-harmincezer ember megölésére vállalt kötelezettséget a következő évi háborúban. Kölcsönösen egyetértettek abban, ha nincs meg a kellő szám, a halottakat civil áldozatokkal kell kipótolni. *Pacta sunt servanda*. A francia szurony levágta az egyik gombomat. Megtaláltam, de hol van Éva húgom, aki utolsó látogatásomkor megerősítette a gombjaimat? Sőt, még a zsinórokat is kijavította. Össze is vesztek kedves anyámmal, amiért a legszebb függönyzsinórokat vette ki a varroládából. Édes angyalom! Még kislány volt, amikor utoljára láttam, most meg már eladósorban van. Elindultam, hogy a lovam után nézzek. A befagyott Mosel közepén kaparászta a jeget. Ahogy rám emelte a fejét és felnyerített, hol Varga Pista,

hol Somfai Jancsi vigyorgott rám az ábrázatából. Elvonszoltam a jégről, a parton felültem reá, és elindultam vele Magyarországra. „De nincs ott haza már – szólalt meg. – Csak üszkös romok vannak a városok, falvak helyén. A lakosságot a folyókba öldösték, vagy rabszíjra fűzve elhurcolták.”

Amikor ezerhétstízezerhét júliusában hírt kaptam róla, hogy szegény atyám megholt, s kedves anyám Éva húgommal magára maradt, egy percig sem tétováztam. Lemondtam tiszti rangomról, bár közben főhadnaggyá léptettek elő, és odahagytam a sereget. Megkeresem én a kenyeremet kis földem művelésével, nekem ne adjanak a levágott emberek, agyonlőtt lovak utáni penziót.

- Ne haragudj, nem bántani akartalak, Mihály. Gyáva lettem volna katonának.
- Gyáva voltam polgárnak.
- De most okleveles polgár vagy. És mi vagyok én?

* * *

Mármost, az a kérdés, a pajzán versezet miatt erkölcstelennek ítéljük-e a verselőt? Én, részemről semmiképpen nem tenném. Egykor, tanuló koromban, ezernyolcszázkettőben egy eltört pintes üvegről kellett verseket írunk, s a legjobb versírónak egy palack bor jutalmat ígért a tanító. A borral töltött pintest az én verseim találták legügyesebben megénekelni – s a lírikus fordulatokban a borozás jótéteménye kitetszvéen szerepelt. S mind e mellett helytelenül ítélne felőlem, hogy én akkoriban borivó s részeges lettem volna, mert iszákos nem voltam, s a jutalmul nyert palack bort Beke és Nagy nevű tanulóársaimnak engedtem, kik azt tudták használni.

Augusztus végén valahára Nagy Sándortól – kihez Köldös Mihály uramtól eljöttem –, Csokonai Józsefnéhez költözhettem kosztra és kvártélyra. A professzor úr édesanyjának titokban meghagyta, ne fogadjon el tőlem pénzt. E titok addig tartott, amíg Csokonai Józsefné elmondta. Természetesen, már csak a nehéz anyagi helyzet ismeretében is még nagyobb hallgatás terhe mellett vállaltam, hogy nem tekintek el a fizetségtől. Büszke voltam rá, hogy tőlem ezt a professzor úr soha nem tudta meg. Persze, ez nem is lényeges. Hanem, ő minden szisztémájába igyekezett beavatni. Csakúgy, mintha édes fia lennék, s az én dolgom leend majd egy napon hátramaradott kéziratait gondozni.

Szeptember elején tiszteletes Bod János úr állított be Csokonai úrhoz azzal, hogy meghozta a száz forintját.

- Miféle száz forintot? – kérdezte ingerülten a professzor úr.
- Száz forintokat küldött a méltóságos úr a feleségéért elmondott halotti versekért – mondta derűsen a bárándi lelkész. – Már a múlt héten meghozta, csak nem volt, akivel beküldjem, magam pedig nem tudtam előbb kijönni. Ha tudnád, hogy a gróf úr micsoda ajánlásokkal, áldozatokkal emleget téged! Kért, hogy készíts elő részére minden kijött munkádat, a Kleistet, a *Dorottyát*, az *Anakreónt*. Soha nem is feledem el, amikor Félixfürdőn ennek az ajánlását megírtad. Meg azt a szépasszonyt sem, akinek oly hevesen csaptad ott a szelet. Bizony mondom, nagyobb sikered volt nála, mint a nagy Kazinczynak.
- Mikre nem emlékezel!
- Az *Anakreónból* a saját példányomat oda is adtam a méltóságos úrnak.
- Hát akkor hibáztál.
- S ugyan miért?
- Mint Kotsi Sebestyén professzor úr javasolta, jegyzésekkel akarom ellátni a verseimet. Mert, aki csak a tanrendszerünk által elébe szórt magvakon nevelkedett, nem fogja tudhatni, hogy példának okáért, Ermenonville Rousseau-ra vonatkozik.
- És Rhédey ne tudná ezt?

– A mű a jegyzésekkel lesz teljes. Egyébaránt nagyuraink valaha nagyon is tisztában voltak azzal, kicsoda Émile szülőatyja, majd amióta a Habsburgokkal kezét fogták a tudósabb világ ellen, oly nagyon elfelejtették, hogy most nem árt ismét emlékeztetni őket.

Csokonai Vitéz Mihály úgy állott kezében Rhédey Lajos száz forintját tartva, mint Iskáriótes Judás mikor felvette a harminc ezüst tetradrachmont. A csontos kéz megmarkolta a tüdejét. Midőn a fulladást okozó rémalak és csatlósai a hóhullámok eltávoztak, tollat ragadott:

Méltóságos császári és királyi Camararius Úr! Sajnálva kellett ekkoráig észrevennem, hogy Nagyságod előtt kevésbé esmértem meg természetemnek azt az egyik oldalát, amelyből kifejthette és elhihetette volna Nagyságod, amit most, mint nemes érzésű valóságos nagy ember előtt én, rejtek magánosságomban magamnak és a tudományoknak élő kicsiny, de szabad emberke megmondani bátorkodom. Tudniillik, hogy „Nagyságodnak egy személyes vagy tisztje által írásban, vagy élő szóval erántam kijelentett kegyes reflexióját száz forintnál többre becsültem volna!

Ezt a kevélyek kicsúfolják, a chremesek oktalanságnak, az irígyek képmutatásnak kiabálják: de ítéljen ki-ki a maga kénye szerént, én ugyan a magamé mellett maradok. Vatis avarus haud facile est animus, úgy mond Horatius. Ezt az ő maximáját szint oly szentül tartom én, mint a másikat: Principibus placuisse viris haud ultima virtus!

Ez utolsóbbik maxima miatt el kellett tehát (szándékom és akaratom ellen) utoljára fogadni azon száz rénes forintot, melynek pénzbéli folyamatján kívül egyéb semmi becse nincsen. Adójának sem szavai, sem kézvonásai nem adták meg annak azt a válort, amely oly nagyon különbözik egy uzsorás és egy poéta előtt, a börzén vagy a Parnasszuson!

Alázatosan köszönöm mégis Nagyságodnak mint versificator, és mint a halotti pompára dolgozó egyéb kézművesek: de köszönetem mellett mint poéta bátorkodom teljes tisztelettel instálni Nagyságodat, méltóztasson nékem a megboldogult méltóságos asszonynak kedves jószágai közül egyet, de amelynek mindenét inkább nézvén, mint gazdag és drága voltát, emlékezetül megküldeni. Hadd álljon az az én kis museumomban, melyet a nyáron rakattam, hadd álljon ama nemes elhúnytnak emlékezetére Nagyságod erántam kimutatott kegyes hajlandóságának zálogául, nékem újabb újabb háládatosság ösztönéül, az én alacsony irígyeimre nézve pedig Perseusnak pajzsául!

Azon szobáczkában gyűjtögettem én pártfogóimnak, jótevőimnek, barátaimnak, poétatársaimnak képeiket vagy emlékeztető valamieket. Ilyen apróságért még könyörögni sem sajnálok én, Méltóságos Uram! – én, aki kevéssel szűkölködvén, kevéssel gondolván, kevés után ásítózván, száz rénes forintra magamban nem sok impressziót érezek. A versírást sem métier, vagy Handwerk gyanánt űzöm én; hízelkedni pedig, vagy kedveskedni véle csak ott akarok, ahol tárgyamra egyedül magam előtt se pirúljak meg.

Ebből a nyilatkozásomból (amelyet csupán egy oly nemes gondolkodású méltósággal, mint amilyennek Nagyságodat esmérjük, lehet és illik közlenem), méltóztassa Nagyságod közelebbről esmérni azt a debreceni embert, akit önnön polgártársai nem esmérnek, aki sok dolgot nem fő és al Pöbel szemeivel néz; akinek fő kívánsága csak az, hogy csendességét meg ne háborítsák; aki Sancoussi lakást képzel a nádlepte fedél alatt, és aki mégis nem oly cinikus, hogy a nagy urakat, ha a tudományoknak, a hazának és a jó ízlésnek nemes baráti, igen megkülönbözött tisztelettel ne tömjénezné, mint amilyen

változathatatlanúl én maradok Méltóságos Kamarás Úr! Nagyságodnak alázatos Szolgája, Csokonai Mihály m. k.

A levelet gyorsan fel is adtam, de mire a postáról visszatértem, megindultsága s a roham fojtó sirokkója megint leterítette a professzor urat.

– Álomban Lilla keres fel – nyögte az ágyból. – Gallérja cobollyal van kipurézva, arcát setétes fátyol árnyékolja.

„Lilim, mit keresel itt e megőszült nyárban?” – kérdezem tőle.

„A szívem még mindig veled van *meublírozva*, Mihály” – válaszol.

„Édes Lilim, de te más felesége vagy.”

„Mégis a te fiadat hordom a szívem alatt.”

„Honnan tudod, hogy fiú?”

„Egy anya érzi azt. Választhatsz, hogy elfogadsz, vagy elküldesz.”

„Mi választásom van abban, amit te már eldöntöttél?”

A szerelmes érzés, mely hevített egykor, az élet végéig nem alszik ki egészen. Leselkedő tűz marad a hamu alatt. Ha csak egy szellő megleggyenti, ímé felgerjed. Egy álom csak, s a régi édes láng a kebelben kifeslik. S kiteljesedett szerelemmel haldoklik ismét kedveséért a gyenge szív. Itt arra emlékezik a gyötrődő elme, mikor szerelmesítették meg, ott a hűségeskü pillanatára bukkan, majd a kedves gyengeségeire s keménységeire!

Azzal Csokonai Vitéz Mihály szórul szóra elmondotta nekem Lillához írott utolsó levelét. Ezt a későbbi Lévai Istvánné Schedel Ferencnek engedte át, ki – cserébe, amiért Csokonai-kézirataimat rendelkezésére bocsátottam – beleegyezett, hogy patvaristámmal lemásoltassam:

Lilim, én tégedet még most is halálból szeretlek: mégis Lilim! ah szeretett Lilim! ez a levelem utolsó hozzád az életben. Most zárom be végképpen azt az édes barátkozást, melyet véled szinte kilenc hónapig kóstoltam, s azt az örömet, melyért irigyeim lehetnek az angyalok. Most látod még egyszer, és többé nem, annak a hív kéznek vonásait, mely a tiédvel kérkedett, mely a te kezeden örökös bírásával kecsgettette magát.

Ah, édes, de mulandó remény! mulandóbb a hajnalnál vagy a hajnali harmatcseppnél, melyet az első napsugár száraszt ki a fakadó rózsabimbónak öléből. Mely bizonytalanok az embernek minden történeti! Miként nem tudja a halandó szív, hogy az ő legkedvesebb öröme – lépés a keserűsége! Hányszor szerencsétlen a legtisztább, a leghívebb szeretet! Lili többé nem az enyém, Lilinek vége van, vége minden én reménységemnek, az én szívem, az én lelkem az én életem ismét a holtig, a holtig való magánosságra, az emésztő búra és a titkos nyögésre van kárhóztatva. Én élek s Lillám én reám nézve megholt – igenis megholt –, örökre megholt énreám nézve.

Nem Lilla vagy te többé, óh életemnek angyala! Nem az a Lilla, akiben én boldogságomat reménylettem. Mégis még egyszer kedves énelőttem ezen a néven szólítani tégedet. Így szólítja régi nevén az ő halva fekvő kedvesét némely szerencsétlen szerelmes annak koporsója felett, kiáltja még egyszer, míg a halálos szemfedél el nem fogná az ő szemei elől azt, akiért élni óhajtott; holott az nem hallja többé az ő szavát, az ő panaszkodó szavát, az érzékenységtől megfosztatott szép halandó. Ah Lilla! felelj még egyet nekem; azután parancsold, hogy én is haljak meg. Igen, haljak meg, midőn már teértem élnem nem lehet. Midőn már az én reménységemnek minden alkotmánya végképen leomlott; midőn már az én napom, épen a hajnal hasadtával örökös fekete éjszakába borult, mely után több virradás nem lehet. Midőn már nekem egyéb részem nem jutott,

hanem elrablott gyönyörűségemnek pusztá sírhalmán minden vég nélkül keseregjek.

Szíves sóhajtásaim! enyészetek el örökre, mint a lengő árnyék a zordon fergeteg első elérkeztével. Örömkönnyek, változzatok keserű könnyekké, melyet csak a vigasztalhatatlan bánat préselhet ki a szemeimből. Végső bűba merült szív, tanúld meg elfelejteni azt a boldogságot, melyre ekkorig repesve dobogtál, te pedig áldott Leányka, tartsd meg az én szerencsétlen nevemet magadnál, s jusson eszedbe olykor-olykor, hogy egy érzékeny fiatal később lett volna téged bírni, hogy sem a világot.

De ne! ne epeszd ily kelletlen emlékezéssel, ne epeszd vidámságra teremtett szívecskédet. Felejtsd el minden indulataimat azon boldogságnak kebelében, melybe a mennyei kezek integetnek. Ejts egy pár könnycseppet ez utolsó levélkéimre – ez nékem és az én leghívebb szeretetemnek elég áldozat fog lenni. Én pedig megárasztom az én könnyeimet, hadd folyjanak ki zápor módra az én indulatim mind a két szememen. Visszatérek ismét abba a komor életbe, amelyből az én Rozim halála után csak te vehettél ki. Mert az én szívem úgy van alkotva, hogy az kettőé sohasem lehet, Te bírtad azt, és te kívüled senki meg nem nyerhette volna.

Csudálkozom, hogy a tied úgy megváltozott, úgy elpártolhatott attól, akinek már ajánlva látszott. Bizonyosan valami vétségemnek kellett lenni ellened, amely erántam tégedet oly idegenné tehetett. Mi lehet az? Én még csak gyanítani sem tudom. Sőt esküszöm az egekre s mindenre, ami szent, esküszöm saját szívemre s a te angyali orcádra, hogy tudtomra ugyan semmivel sem tettem magamat ily elhagyásodra érdemessé.

De talám nem is bírtam én soha is a te szívedet, talám csak magam álmodoztam magamat oly boldognak, hogy te engem szeretsz. Te pedig vagy nem szerettél, vagy nem hitted, hogy én tégedet oly teljes szívből szeresselek, mert különben sohasem tettél volna szerencsétlenné egy leghívebb szeretőt. Ha pedig te is úgy szerettél engemet, mint én tégedet: úgy boldogtalan vagy te is a jövőben és a te keserűséged duplázni fogja az én magános keserűségemet. Ah, Juliska! ha ez úgy van, szánlak tégedet.

Miért nem adtad ki magadat akkor estve csak egy-két szócskával is? Még az én legszomorúbb szavaimat is ezzel fogadtad el: nem is bánom, nem is tehetek róla – – – Ebből én mit húzzak ki egyebet a legrettenteseb megvetésnél? Ha ezt nem mondtad volna, vagy irántam való hív szeretetednek legkisebb jelét adtad volna: eddig ketté volna vágva a csomó, túl volnék kincsem, mindenem. Még most nem lett volna késő, még lehetett volna mindent orvosolni, és József-napra a gróf hintáján láttál volna bémenni udvarotokra. Két hét alatt minden könnyhullatásaink örömkönnyekre változtak volna!

De mivel önnön magad mondtál le rólam, engemet vétkesnek sohasem vádolhatsz; engemet, aki erántad még most is oly soha meg nem aluvó indulattal lángolok. A szíveden állott, kinek add azt által. Senkinek erőltetett végső erőszakot rajtad tenni nem lehetett volna. Az én feljövetelem, s a te eltökélett szándékod reábírták volna kedves szüleidet, hogy annak engedjenek által, akit te szeretsz, és aki téged oly igen szeret. Két hó múlva egy városbeli professzorné lettél volna, én pedig a legboldogabb teremtés teáltalad.

Én benned soha egyebet nem néztem, hanem amit nézhet egy filozófus, aki a virtusnak barátja és egy érzékeny poéta, akinek gusztusa nem épen otromba. Ami a te lelkedon kívűl van, azt én másba is feltalálnám. Egy érdemes hivatalú s

elegendő fizetésű ifjú ember mindég bízthatja magát gazdag menyasszonnyal – de az én lelkem sokkal nemesebben gondolkozó, mintsem indúlatit pénzért árulja. Én téged csupán magadért kedveltelek.

De már ennek mind vége van, s pedig én miattam van-é? Kérdezd meg magadat. Én bánom, de mit tehetek róla. Erővel senki szívével nem bírhatok. Fejet hajtok tehát a kényszerítő szükségnek, s minthogy te nem szeretsz, nem is törekedhetem szép személyed birtokára. Elmegyek Keszthelyre és csak emlékezetedet viszem magammal. Üres lesz az én szobám tetőled: de szívemben mindenkor jelen leszel. Elmegyek Keszthelyre, te pedig Almásra s két egymásért teremtett szív ily messze fog egymástól esni mindörökké.

Légy boldogabb, mint én, és töltsd nagyobb meglelégedéssel ifjúi napjaidat, légy boldogabb, mint én, óh édes reményem, és a bánat soha ne üljön a te szép orcádra, melyek engemet állandó bánatra kényszeríttenek! Légy oly boldog, hogy én soha eszedbe se jussak, egy szerencsétlennek emlékezete ne zavarja meg a te nyúgodalmadat.

Én holnap délután indulok, itt hagyom ezt a Komáromot végképen, amelytől te is majd meg fogsz válni, és mi, kedvesem, nem együtt fogunk menni. Még holnap reggel elbúcsúzom kedves szülőidtől, akiket szívességekéért mindig tiszteltem, akiket, óh, mely forróan szerettem azért is, hogy Lillát neveltek az én számomra. Akkor meglátjuk még egymást az életben, s Ah, Lilim! – többször sohasem. Örökös határfal lesz felvonva közöttem és közötted, végképen elválunk egymástól, te az öröme, én pedig a holtig tartó szomorúságra. Eddig volt, hogy szerettelek, már most csak tisztelnem szabad tégedet. A szerető név baráttá változott, de oly baráttá, aki csak a Balaton partjairól sóhajtozhat teutánad.

Élj vígan, a legtisztább boldogságnak karjain, egy örömid csak azért múljon el, hogy a másíknak helyet adjon, állandó nyúgodalom és békesség legyen vídám homlokod felett, s szeressen oly forrón az ég, amint én mindenkor szerettelek.

Isten hozzád! Csókollak – még egyszer – a legutólszor, csókollak – – Ah, elvesztett kedves Lillám

Isten hozzád!

* * *

– Tudod László fiam, három évvel ezelőtt azt hittem, felvirradt végre az alkotni éhes magyaroké mellett az én napom is, midőn gróf Széchényi Ferenc példátlan áldozatot helyezett becses nemzetünk s a hazai *erudíció* oltárára. Csak maga egy könyvtár összeszerzése is, különösen ily sok közkézen nem forgó kötet koronás fejekhez illő egybegyűjtése, az egész nemzet tiszteletét, s minden hazabeli tudós háládatosságát megérdemli. Hát szavunk elakadt, midőn e hatalmas kincs ingyen elajándékozását hallottuk! Kevés embert *interessált* ez a jótétemény jobban, mint engem. Biztos voltam abban, ha többen könyörögnek is a grófnak a bibliotéka melletti hivatalért, nem sokan találhatnak ehelyütt több gyönyörködést nálam, akit szokott *okkupációim* s állapotom hivatottabbá tettek volna. Ugyanis, mióta olvasni, gondolkodni, érezni és érteni kezdtem, annál fogva a tudományok közt a főstudiumokat a mellékesektől megkülönböztetni kívántam, négy fontos célt látván magam előtt: úgymint a virtust, a hazafiságot, az ízlést és az egészséget. E négy tudomány művelésére szántam el magam. Elsőben láttam azt, hogy én ember vagyok, s emberek közt lakom ebben a planétában, és ennél fogva magamat és őket természeti, erkölcsi társasági dolgokban esmérnem illendő, sőt, szükséges; és Pope-pal azt tartottam, hogy az ember legméltóbb tárgya az ember. De látván azt, hogy én többé sem Hobbes, sem Rousseau, sem Montaigne

emberei közé élni nem mehetek, hanem amiért az egeket soha áldani meg nem szűnök, egy ily nemes és jó társaságban, a magyarok között töltöm le napjaimat, háládatlanságnak tartottam volna nemzetem sorsa eránt félvállról viseltetni. Homerust még ma is azért csudálja és becsüli oly igen a világ, hogy az akkori helyeket, vitézeket, nemzeteket, városokat, fegyvereket, szokásokat, karaktereket oly pontról pontra tudja írni és festeni. Ha az ég az én sorsomnak, egészségemnek és elmémnek úgy talál kedvezni, hogy őt nem elérni, mert az kevély feltétel volna, de közelebből követni tudnám, akkor egy új produktumot adnék édes hazám kezébe, amelyet a külföldiek vádja ellen mutathatna. Az *epopeia*, az egész poétai világban a leg-hosszabb, legtökéletesebb s annál fogva a legnehezebb dolog. Még egy nemzet sem látott a maga kebelében egynél többet. Homeros és Tasso egész életükben írták a magokét, Virgil tizenkét esztendeig fáradozott rajta, Milton még megvakulása után sem szűnt meg dolgozásán, Voltaire és Klopstock a magokét holtig reszelgették. Én is arra szántam teljes életemet, hogy ezt az *epicum* poémát a tőlem kitelhető legnagyobb tökéletességre emeljem; mégpedig, ami a görög és deák nyelv halála óta egyetlen nemzettől sem telhetett ki, az európai nyelvek meggyőzhetetlen fogyatkozása miatt, hatlábú, igaz heroikus versekben, Virgil mustrája szerint. De amilyen könnyű kisdud poémákból egy egész könyvet apródonként összeállítani, oly nehéz egy ily nagy alkotmányt megteremteni, amelynek eleje a végével, vége a közepével, és minden része egymással teljes harmóniában lenni tartozik. Kívánatos, hogy az író az élet gondjaitól, a hivatal terheitől és a lelket megzavaró aggodalmaktól üres légyen, munkáját folyvást mívelhesse, és magát egészen a lefestendő világba áttalhelyezhesse. Midőn ama nemzete iránt legtöbbet érdemlett Richelieu a híres orléáni leányról akart volna egy epopeiát dolgoztatni, Chapelainnek esztendőnként tízezer livra fizetést rendelt, melyet harminc egész esztendőig ki is fizettek néki. De nem kívántam olyan indiszkrét lenni, hogy valamely szolgálattétel nélkül esenkedjem egy olyan hivatalért, amely az egész nemzetre céloz, és hazánk új szolgálatára vállalkoztam. Az egész országban, sem a királyi akadémiákban, sem más privát iskolákban a nemzeti poézist *erudíce* és *esztétice* nem tanítják. Amit az úgy nevezett *humaniórák*ban felőle a még készületlen gyermekeknek egy-két szóval mondanak, az is csak a versírás külső mechanizmusára tartozik. A nacionális poézis belső természetét s annak felséges céljait még csak nem is érintik. Arra határoztam el magamat, hogy az akadémiabeli ifjúságnak a nacionális poézisről ingyen adok mindennapi leckéket. Más nemzeteknél ezt a világért sem múlatják el, mely nyelvük bővítésének, ékítésének hathatós eszköze, s az esztétikai ízléssel írott könyvek előfeltétele. Mert a poézist igazság szerint nem csak azoknak kellene tanulni, akik jövőben versírói koszorúra vágyakoznak, vagy *Quos Melpomene nascentes placido lumine viderit*, hanem mindazoknak, akik a szép stílusra, csinos gondolkodásra, érzékenyítő előadásra törekednek a könyvírásban vagy az élőbeszédben. Tudva való dolog, hogy minden nemzet nyelve és erudíciója a poézison kezdődött, azt követte a literatúra, a literatúrát a történelmi s azzal atyafiságos ismeretek, s úgy lépett lassanként, lépcsőnként a *szolid* tudományokra. Egy félfaragású nyelvben törnünk, rontanunk, építenünk, újítanunk kell. Újítni csak a poéta s a poétai bátorsághoz szoktatott lélek mer, és csak az ilyenek bocsátják meg azt legjobban, s ő tudja azt a kedveltető szín között bevetetni. Nagy haszna volna az esztétikai magyar stílusnak, gondolkozásnak és előadásnak a mi egész politikai igazgatásunkban is, a diétától fogva a kongregációkig. Én e terhet kész szívvel magamra vállaltam volna, mint becses nyelvünknek s hazai literatúránknak teendő szolgálatot. Persze, meg sem fordult bennem, hogy magamat más, derekabb *szubjektumok* elébe toljam, és a *custosi* első rangért zsaroljak. Boldog lettem volna, ha kancellistának felfogadnak ama dicső gyűjtemény mellé, amely reám nézve Potosi, Bengala, földi paradicsom.

– Kiről beszélsz, fiam? – kérdezte Csokonai Józsefné, aki idő közben belépett a múzeumba.

– Nagyméltóságú Sárvári Felsővidéki gróf Széchényi Ferencről, ki Nemes Magyarország Királyi Komornyikja, a Nápolyi Királyi Szent Januárius Vitézi Rendjének Nagykeresztes Lovagja, császári, királyi Valóságos Belső Status Főtanácsos, Tekintetes Nemes Somogy vármegye Főispánja és a Felsőseges Septemvirális Főtörvényszék Táblabírája. Miképp is gondolhattam, hogy végre megadja azt a salláriumot, mely hősi epopeiám bevégzéséhez szükségeltetne.

Nékem, kinek egész életemben csak morzsák estek le a mágnások asztaláról, akik többre becsülnek egy szakácsot, egy vincellért a poétánál, fóliánsba dermedett régi auktor a még húsvér élőnél.

– Már ami a szakácsot illeti, van amikor annak is itt a becsülete. Gyere, kész az ebéd! Gyenge galamblevest készítettem, mely igen kedvedre való. Azt az állást, melyet Széchényi gróftól nyerni igyekeztél, az a hiblihubli titkára töltötte be. Miért foglalod el magad újra és újra ezzel?

– Az nem hiblihubli ember, de nemes szívű magyartárs. Édesanyám el nem képzelheti, mely öröm fogta el ködben borongó lelkemet, mint öleltem becses emlékezetét, midőn újságunkban olvastam, hogy Gebhárdi *Magyar Históriaját*, ama becses könyvet, magyarjainkkal megesmértetni szándékozik. Meg is írtam néki, hogy képzeljen egy embert, aki e világi életben való gyönyörűségét abban akarta keresni, hogy holtig *Árpádon* dolgozhasson, s ehhez képest érzékelje iránta való tiszteletemet és háládatosságomat. De egy dolog Gebhárdiban úgy is mint *Árpád* íróját, úgy is, mint magyart interesszál. Azt mondja tudni illik, hogy a magyarok csak azért vették fel őseiknek a hunnusokat, hogy nemzetük történetkönyveit az Átilla fényes tetteivel fecsicsézhessék. Én azt tartom, hogy dicsőségünk növelésére Átilla nagyobbítása nem szükséges; mégis, némely újabb, s az újításra viszketőbb német írók megbántanak bennünket, amidőn azt akarják imígy-amúgy megvitatni, hogy a hunnusok és a magyarok nem egy nemzetből valók voltak. Magam is ekképp vélekedtem, mikor ezerhétszázkilencvenkilencben Csurgón a Magyar Históriaból *exament* tétettem. Hanem azolta való olvasmányim arra a véleményre vezettek, amelyen a korábbi külföldi és nemzeti íróink voltak. A németek minden erőssége csak tagadó, állítót benne egyet sem láttam. Nékünk pedig minden lerontott okaink mellett is megmaradnak hazai régi historikusaink, kik ha nem régebbiek is Béla király névtelen írődeákjánál, de történeteiket a régi, még a tatár pusztítás előtt meglévő krónikáinkból szedték. Nem is szólva egész nemzetünk hagyományairól, melyek a legutolsó, legírásstudatlanabb parasztjaink által is esmértek, amelyeknél, ha azokat historiai, antropológiai oldalról vizsgáljuk, nincs csalhatatlanabb, s dátumok híján, tisztességesebb bizonyosság. Szokása szerint csak enyeleg és vagdalózik Schlötzer az *Északi Históriajában*, mikor azt mondja, hogy a magyaroknak csak annyi közük van a hunnusokhoz, mint a frankoknak a zsidókhöz. *Nota bene*, az öregúr csak olyan embere volt a magyaroknak, mint a franciáknak, amit megmutatni nem volna nehéz. Az *Árpád* plánumán való gondolkodás, őseink korabeli régiségek összeke- resése, elolvasása, megesmértették vélem a belföldieken kívül Fischer, Spittler, Büsching fejtegetéseit is. Engel és Katona urak igen tetszenek, noha oly nagy tudomány mellett mindenik végezhetett volna még többet is, de tán céljuk másra siettette őket. A jó Palma úr is a harmadik kiadásban már aláfeküdt a német krízisnek. Kár! Magyar históriánk atyjának, az idvezült Praynak idevágó legutolsó munkáját is óhajtanám látni. A pestiek boldogok, mert kezük alatt van a nagy királyi bibliotéka, és ami hazánknak még többet fog használni, a Széchényiána, melyet a köz hasznára hamarosan meg is nyitnak. Ott minden magyar nyelven írott és nemzetünket illető könyvet összegyűjtöttek.

– És, elküldötte a kért könyvet?

– Még nem.

– Még nem? Hát mikor is írtál néki?

– Tavaly előtt decemberben.

– Lesz vagy két éve lassan. Fiam, bizonyos lehetsz abban, hogy a Széchényiána kancellista állásáért folyamodó leveledet ez az alak, mint sekretárius, ki az iratokat előrendezi, s ugyanezen hivatalra magát előzőleg beédeskedte, már úgy adta be a grófhhoz, hogy van itt valami írás, ami igazán nem érdekes. Mondd, tudsz te valakivel is, ki néked gazul ártott, haragot tartani?

– Igen. Szilágyi Gáborral.

– A költői lak egyik falát beljebb kell rakatni, így rendelkezik levelében Rhédey gróf, levelét Frimont generális követével elküldve – mesélte álmát Csokonai Vitéz Mihály. – Nékem azonban el kell utaznom. S már egy kies folyóparton sétálok, lábamhoz tulipántok, hyacintok hajolnak. Hirtelen előttem terem egy fehér ló. Felülök reá. A ló megugrik, nemes sörényét lobogtatva gyors vágtaiba kezd. Ekkor veszem észre, hogy Frimont generális emberei üldöznek, egy fellejtár kezében Rhédey levelét tartja. Reám sütnek egy pisztolyt. Paripám azonban mindegyre távolodik hajtóim elől, kik teljesen eltűnnek. Lilla jelenik meg valami kőműves társaságában. Magához emelem a nyeregbe. Lilla megígéri, hogy embere, aki Lévai István házánál is szép munkát végzett, átrakja a falat. A kőműves azonban leszögezi, hogy ő nem gyalogol. De hiszen eddig gyalogolt, értetlenkedik Lilla. Ő is, én is leszállunk a lóról. Erre viszont azt közli a legény, hogy napi tizenöt aranyat kér. Tizenöt aranyat, és hány napra? Az majd eldől. Az én eddigi legnagyobb fizetségem három formális arany volt. Erre a kőműves nagy dühösen faképnél hagy bennünket. És miből fogom eltarthatni Lillát? Ami kevés pénzem van, abból magamra alig költök, szállásra, utazásra semmit. Hanem a lányt illő módon szükséges elszállásolni, utaztatni, öltöztetni. Ne törődjek semmivel, mondja Lilla, ő velem jön. Ha hazaérünk, akkor pedig hoz segítséget az építkezéshez. Felébredek. Sem pénz, sem Lilla.

– Fiam, megjött Bek Pál tekintetes úr levele! – mondta Csokonai Józsefné, átnyújtva az írást.

A professzor úr átfutotta a sorokat.

– Oh, istenem! – mondta csalódottan.

– Mi baj? – kérdezte édesanyja.

– Holnap s holnap utánban jelöli meg az időpontot, amikor meglátogathatnám.

– Nosza, már úgy vártad a lehetőséget, hogy kimozdulj a szabadba, a Bekék tágas birtokára, s beszídd a téglási együgyű áert, csatangolj a boldog erdőben, hol az újító patak csergedez, gyönyörködj a ritka növényekben s legfőképp a csendességben. Elkeveredett májusi leveledet követő hiábavaló várakozásid után most íme, itt a lehetőség. Miért lefelé görbed az ajkad?

– Valóban, már előre végigöntöttek érzéseim roncsolt alkotmányán az éledezés balzsamai, midőn e kirándulásra gondoltam. De szomorú sajnálkozásomra az elkövetkezendő két napban kis múzeumomat fogják vakolni, ablakait s ajtóit behelyezni.

– Hát itt leszek én, fiam, elirányítom én a mestereket, még talán határozottabban is, mint te tennéd.

– Az meglehet, édesanyám, de nem biztos, hogy a legmegfelelőbb irányban. Oly jól tudja, hogy a nyáron micsoda aprólékossággal rakattam ezt a kis épületet, melynek küszöbét átlépve én mindjárt a Pegasus nyergében érzem magamat. Nékem ez az Acrochorintos, Parnassus hegye, a Helicon ligete. Zaj ide nem szűrődhet be más, mint a Peirene forrás vagy a Hippocrené csergedezése. Vagyok itt Apollón, a szomorú isten, kit beteljesedetlen földi szerelmeiért a múzsák kárpótolnak. Mind a kilenc. Ha a csillagok látásában találna gyönyörű felejtést, éjszaka palástja borul reá fényes nappal. Ha a földön való röpdülésre vágya, táncos lábak sietnének kedvére. Régi korok históriáiba bársonyos hang hullámai bevezethetik. Aischylos, Sophocles tragédiáihoz vagy Aristophanes komédiáihoz Olympia egész színházát ide varázsolják a daimónok. Suhanhat az epikum taraján, himnuszokon szárnyalhat, s a líra e liget minden fűszálát ruganyos húrrá változtathatja, melyek a mindenség lantján zengedeznek. És ha mindez sem kell, végül Erato maga a lélek emelkedését az érzékek borzongatásaival tetézve saphói, alkaiosi vagy asclepiadesi mértékben énekel el a természet legvégtelenebb vágyának dalait.

– Hol jön ez a vakoláshoz és az ablakok behelyezéséhez, fiam?

– Megköszönöm édesanyám szívességét, de megértheti, hogy e munka az én jelenlétem nélkül rosszul menne véghez. Itt minden szegletnek, zugnak, saroknak és párkányzatnak megvan a maga jelentősége. Soha magamnak nem bocsátanám meg, ha csak a legkisebb,

legeggyűbb részletre is oda nem figyelhetnék. S míg a legények dolgoznak, akár falat raknak, akár vakolnak, vagy az ács munkát végzik, mintha egyúttal szikrákat pattintgatnának képzeletem kovakövén. Az én kedves pártfogóimnak, jótevőimnek, barátimnak, poéta társimnak képeit vagy emlékeztető tárgyait lázasan rendezgetem ilyenkor. Máskor arra gondolok, hogy ama poétai ugráshoz, mely engem bellerophontesi veszélybe sodorhat, aki egyenesen az Olympus meghódítására tört, s ekkor bokrosította meg Pegasust Zeus atya, hogy lovasát a mélységbe vesse, nos, ehhez, *Árpádiászom* megírásához milyen készülétek szükségeltetnek, melyeknek az architektúrában is meg kell mutatkozniuk.

– De remélem, mint a régi pogány magyarok, fejér lovat nem fogsz itt áldozni, fiam, hogy annak a húsából szent vendégséget üssél, sem kutyát sem fogsz itt elszalajtani magad s a barátaid között, melyre, kardjaitokkal darabokra szaggatván szegény párát, azt mondjátok, így vesszen el az, aki szövetségeket megrontja! Egyébaránt azért sem ártott volna, hogy Bek Pál urat meglátogasd, hogy e megyénkben és országszerte nagy tekintélyű személyiséget, ki mint hallik, a hajdúkerület felmérése után már egyenesen városunk csatornázása irányában politizál, magad mellé állítsd a felőled való szemetes pletykálódás elleni harcban – azzal Sára asszony kivonult.

– Oh, mely vak voltam és naiv! – csapott a homlokára a professzor úr. – A Rhédeyné búcsúztatóján elmondott halotti verseim fölől kelt rágalmakat a pletykálkodás természetének, az irigy, az enyémhez fogható beszédre képtelen orátorok, professzorok kicsinyes bosszújának tartottam csupán. De most, mikor Debrecen tele lett a hírrel, hogy újra megjelent Szikszai György tiszteletes, a református hitközség büszkeségének könyve, *A természeti és keresztyén Vallás*, megvilágosodtam, mint Saulus a damaszkuszi úton. Oh, ezek az örökös bibliai hasonlatok! Deáki István, Kotsi Sebestyén és persze Szilágyi Gábor professzorok szerint született nyelvünkön nem láttatott a magyar keresztyének számára és épületére hasonló írásmű. A szerző, mint írja, csonkának tartotta volna a művét, ha nem lett volna tekintettel a keresztyén tudomány ellenzőire, ezért abban a szellemben írta, mintha a keresztyén egyházak között felekezeti különbségek nem is volnának. Így eltörteni három évszázad vallási háborúit, melyek tízmilliók életét irtották ki csak Európában! Szikszai György szerint, tehát ideje is már, hogy a három keresztyén felekezet felébredjen, és az egymás bántása helyett a tiszta keresztyén tudományok ellen törekedő *naturalismusnak*, *socinianismusnak*, *indifferentizmusnak*, *moralizmusnak*, *rationalizmusnak* vagy *philosofasterizmusnak* megvetésében egygé légyen. Hát persze, hogy a katolikus és a protestáns egyház egy csapásra túl tudta tenni magát gyilkos vitáin, midőn az emberiség horizontján megjelent a Világosodás. Egy vallásnak egy másik vallásnál csak a tudás lehet nagyobb ellensége. Ez a derék prédikátor még meg is magyarázza, hogy mit értsenek a hívek, filosofasterizmus alatt: „mikor valaki az olyan emberi bölcselkedést, amely a Szentírás nélkül vagyon, rendkívül nagyra becsüli, az emberi nyomorult okosságunk felette sokat tulajdonít”. Honfitársaim tehát engem nem pusztán irigységből vagy rosszindulatból, hanem mint a tudás terjesztőjét, a Világosodás eszméinek közvetítőjét, az ifjúság megrontóját üldöznek, s kívánnak elítélni, mint kétezer kétszáz évvel ezelőtt Socratest az athéniek. Mit tudnak ezek a törpe lelkek, ilyen-olyan tudósok, hiblihubli hitvédők az igazi teremtésről, a *magánosságról*?

*Te szűlöd a virtust, csupán te tetted
Naggyá az olyan bölcseket,
Kiknek határtalanra terjegetted
Testekbe kisdéd lelkeket.
Tebenned úgy csap a poéta széjjel,
Mint a sebes villám setétes éjjel;
Midőn teremt új dolgokat
S a semmiből világokat.*

VIII.

Másnap a vakolásnál igyekeztem kéznél lenni, ne a professzor úrnak kelljen megfogni bármit is, ha úgy hozza a sor. Na, ezzel jól megjártam, mert a kőműves mester a legényét mindjárt elszalajtott a kocsmába borért, s míg ő odavolt – s jó ideig háromszor is – én keverhettem s adogathattam neki a maltert. Meg is jegyezte a nap végén nagy nevetséggel, hogy jó kőműves lesz belőlem.

– Bizony, kőművesként többet kereshetsz ebben az országban, mint poétaként, fiam – mondta a professzor úr. – De te legyél az első, aki bejössz az én kis múzeumomba, mely most már ajtóval s ablakkal van szeparálva a világtól. Hallgasd csak meg, mit álmodtam az éjjel. Boroskorsók mögött búslakodom a kocsmában. Már összefoly előttem a külvilág. Mint jutottam ide? Csak arra emlékezem, hogy egy nagy kőhíd vezetett az ivóhoz. Ekkora hidat még soha nem is láttam. Az anglosoknál meg Franciaországban vannak ilyen roppant hidak. Ha ugyan még széjjel nem ágyúzták őket. Midőn a fejem lekoccanna az asztalra, egy puha kéz felemeli. Lilla néz arcomba. Szép a haja szála, aranyláncra méltó nyaka. S az a kedves, meleg tekintet! Csókra termett kerek száját kínálja. Ajaka illatos nektárja tokaji aszúszőlőbor! E nő, ez ünnepi íz talpra serkent. Megragadom a kezét és sietek vele el. Szennyes áradat hömpölyög az utcán, a híd sehol. Karjaimba veszem Lillát és átkelek a vízen, mely csak bokáig ér. Hirtelen a híd pillérei alatt találjuk magunkat. Haladok, haladok, karjaimban Lillával és még mindig a híd alatt. Kezeim zsibbadni kezdenek. Aggódva tekintek fel, nem ernyednek-e a híd izmai is? „De hát milyen híd?” – kérdezi Lilla, és ott állunk az utca másik oldalán egy kapu előtt. Kulcsot vesz elő. Nem is ház az, tágas palota, személyzet nélkül. Vagy tán mindenki alszik, gondolom. A díszes lépcsőn felmegyünk a második emeletre. Lilla szalad, húz maga után. Szinte repülünk felfelé, ketten. Amint felérünk, ott állunk a hídon. És a híd megroskad és leomlik. Alávetem magam a mélybe, hogy Lilla reám essen. És az angyal már ölel és csókol. Majd megragadja a kezem és húz maga után felfelé ugyanazon a lépcsőn, amely leomlott. Vagy a híd dőlt le csupán? Hogy kerül egy kastélyba híd? De már ott fekszünk egymás karjaiban a fényárban úszó szalon pamlagán. Lilla szemében és ujjáiban esméretlen lángok gyúlnak. Még soha nem kelt bennem ily hatalmas hevület. Forrón átkarolom a lányt. Csókkal borítom a szemét, az ajkát, a nyakát. És valahol, a válla és a dereka között félúton elalszom. Átkarolnak. Nem, ez nem Lilla. Felijedek. Egy pogácsaképző ember jóságos mosolya. Halovány gyertya pislákol a háttérben. Mocskos, szűk kamrában vagyok. „Lilla köszöni, amit érte tett – mondja a pogácsaképző. – És, amit értem.” Hökkenten ülök fel. „Nem tettem kegyelmedért semmit. Kicsoda kegyelmed?” Zsíros mosoly. „Jöjjön, meghívom egy italra.” És már emelnek is, segítnek, támogatnak le a lépcsőn, át a hídon, keresztül az utcán. A kocsmában bőven töltik belém a bort. A pogácsaképző felkiált: „Hozz még italt, fiú!” Kótog a kulacs kebele, ahogy ajkamhoz emelintem. Az a jóindulatú mosoly. Ismét átkarolja a vállam. „Minden rendben lesz” – mondja. „De hát kicsoda kegyelmed?” – kérdem. „Lévai István dunaalmási fakereskedő vagyok.” S a sok teli kulacs, amit csak hordott, hordott be a fiú, ott sorakozik hosszú sorral

előttem. A pogácsaképző kereskedő hátba ver, majd felnevet, úgy danolja:

*Drága kincsem galambocskám,
Csikóbőrös kulacsocskám!
Érted halok, érted élek,
Száz leányért nem cseréllek*

Míg a professzor úr álmán töprenkedett, én oly jól szórakoztam a *Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz* című versen, melynek kéziratát kezembe nyomta, mint addig még egyetlen poémán sem.

* * *

Szeptember közepére Csokonai Vitéz Mihály egészségi állapota rohamosan megjavult.

– Igen, Lacikám, az a nyavalyás álom egyebet sem jelent, mint hogy most annyi idő múltán ott kell legyek Puky István barátom gesztelyi szüretén.

A professzor úr, édesanyja aggodalmaskodása dacára, felkerekedett – és október közepéig nem is láttuk. Mi sem a Darabos utcában időztünk a szüret alatt Sára asszonnal. Először Diószegi uradalmi ispán és Perubovszky László földbirtokos úr meghívására Diószegen töltöttünk egy hetet. Onnan átmentünk Bagamérra, és megismerkedhettem Csokonai Vitéz Mihály öccsével, Józseffel. Csuda életvidám ember volt őkegyelme, nagydarab, erős ember, valóságos óriás. Egészen boldogult férjurára emlékeztet, mondta Sára asszony, az is ilyen izmos, csontos fajta volt. Józsefet is kicsapták a Kollégiumból, s pedig azért, mert Szilágyi professzor kutyája belé akart harapni, erre ő puszta kézzel megfojtotta az ebet. Megfojtotta volna magát Szilágyit is, de mindaddig, amíg Debrecen *jus gladiival* rendelkezik, ettől ideiglenesen eltekint.

Még addig nem láttam olyan felszabadultnak és vidámnak – s oly egészségesnek – Csokonai Vitéz Mihályt, mint amikor a gesztelyi szüretről hazaérkezett.

– Azok a jó kis gesztelyi vendégeskedések Puky Istvánnál! Micsoda cimborá – és micsoda barát. Soha nem árult volna el, mint Nagy Gábor. Persze, ő is csak a körülmények nyomása alatt cselekedett, amint utólag magyarázta. A deáknak annyi joga van az oskolaszékben, mint a diétai küldöttek a diktatúrában, megszavazhatja a fensőbbség határozatát. Ha renitenskedik, őt is elcsapják. Mégis, az egyik ember megtesz valamit, amire a másik soha nem volna hajlandó. Nagy Gábor úr előtt kilencvenöt őszén említést sem volt szabad tennem semmiről, mely a legcsekélyebb kapcsolatba hozható lett volna a mozgalommal. Ha csak egy párizsi utca, a rue Saint-Jacques nevét kimondtam, a kollégista úr már zavartan körülnézelődött. Ezért persze gyakran vittem sétálni szavakban a Szajna-parti város nevezetes kolostorának környékére, vagy legalább beleszóttam a *Domini canes* nevezetet mondandómba, hadd fészkelődjön deák uram a gallérjában. Ám Puky István, hallva már debreceni esetéről, Patakra érkeztemkor különös érdeklődést mutatott minden olyan írásom iránt, mely csak az értő fülek, s egy jobb kor számára készült, s ezeket le is másolta magának. Különösen nagyokat kacagott a *Szamár és a szarvason*:

„Hogy, azt mondja a szarvas: »Mit kiabálsz? Balgatag. Vagy itt ne légy vagy ne ordíts!« Erre a füles: »Micsoda? Te parancsolod azt nékem, hitvány arisztokrata! Nem tudod, hogy én szabad vagyok – csak olyan állat, mint te?« Hahaha! És erre: »Boldogtalan, rajtad van még hajdani szolgaságod szennyje. Szabad vagy, a menyibe mostan urad nincs, de indulatidnak szükséges volna a fék. Nem a nagy lármába áll a szabadság.« Mire azt mondja a barom: »Hiszen az atyámfiat hívom, boldogokká akarom tenni őket is. Hát nem érdemi meg ez a szíves cél, hogy érette torkom szakadtából böggjek?« De jól írod itt a választ, Miska: »A cél szíves is, okos is. De ha ezt a szabad életet kívánod számár-társaidnak tudtukra adni s

javallani... Menj el közéjük, beszéld el mindeniknek mostani kínos állapotjokat, és a szabad életnek kincseit. Azután éreztesd meg vélek valójába, fessd le előttük, hogy a Természet minden szamarat szabadnak teremtett... Ímé, csak e kis vidékecskébe is mennyi állatok élhetnek vígan, örömmel és megelégedéssel.... Oka ennek? Mert mindenik egyforma, egy se kíván többet az elégnél... Ezekből és az ehhez hasonlókból át fogják látni a rabi és a szabad életnek különbségét.«”

„Nem is számárnak való a szabadság” – mondtam reá az áment.

„Játsszuk el, olyan jó kis dialógus ez.”

„Csak hát, ki lesz a számár!”

„Hát ez az! – Puky Istvánnak könnye is kicsordult nevében, alig tudta folytatni – Leszek én. De mondd, kinek írtad ezt? Lesz e vajon a valódi szamarak közül valaki is, ki magára ismer, s szerepét feladja?”

„Édes barátom! Távolyagok mind a gazdagodás vízkórságától, mind attól, hogy fennen szerencsézést kívánjak játszani a világon. Tanítani is kétszer hiába fogtam, nem volt annak keletje, éppen azok miatt, akik szamarak akarnak maradni, s emberi társaikat is istrángban megtartani törekednek. Csak írásaim egy kiadását végbe vihessem, nem fogja többé még csak munkámat is látni ez az irigy és szőrszálhasogató s amellet korhely időszakasz, sem a Helvétius baglyát realizáló, obskurant és üldözni szerető világ. Ha írok is, aminthogy már én anélkül nem tarthatom fenn lételemet, írok a boldogabb maradéknak, írok a huszadik vagy huszonegyedik századnak, írok annak a kornak, amelyben a magyar vagy igazán magyar lesz, vagy igazán semmi sem.”

Drága Puky István és Darvas Anna, a felesége. Az az angyali nő. Szerencse, hogy István nagyapja kiadta a gesztelyi örökséget, csak már ne kelljen egy fedél alatt lennie e hölgygel. István megépíttette hát a gesztelyi *Tusculanumot*, ahol az ő társasága mellett a bájos Annáét is nem egyszer hajnalig élvezhettem.

Két évvel ezelőtt ugyanitt Lavotta Jánossal találkoztam, a nagy zenésszel és muzikális direktorral, akivel házigazdám egy szobába rakott. Annak okán, hogy egyik művész jól megfér a másikával. Persze már hallottam róla Puky tekintetes úrtól. Egyszer a kúriából az Avas pincéihez rándultak ki, s az akció oly jóra sikeredett, hogy visszafelé Lavotta majdnem Puky Istvánt is magával rántotta a Szinva-patakba. Végül mégis sikerült a hídkorlátban oly erősen megkapaszkodnia, hogy a zenész is visszanyerhette egyensúlyát. Köszönet helyett megveregette barátom vállát, s így szólt:

„Ha már a fátum által kénytelen-kelletlen nedvességbe fullasztatnám, inkább választanám a heidelbergai híres nagyhordót, tele miskolci jó borral, mint a hitvány Szinva-vizet. Mert én, aki megvallom, nem ismertem eddig gégémre, csupán orcámra nézve a vizet, bizony mondom, fürdömnek is inkább szeretném a bort kinevezni.”

Sokat neveltünk Istvánnal e histórián, így, bevallom, én is alig vártam már, hogy megesmérkedjek Lavotta úrral, akit igen vidám cimborának képzeltem. Éppen közös szobánkban találkoztunk először.

„Hát kelmed mit tud?” – kérdezte Lavotta beléptemkor, olyan tekintettel, mint a jég.

„Elmondok egy versszakot visszafelé, uraságod pedig kitalálja idedefelé – vettem fel a kesztyűt. – Ha nem nyer, fizet egy kulacs bort.”

„Ide vele.”

*„!larrob elet, nabókczuk A/
larros úzssoh kenénlú tto S/
kenéntelüzs igoláz siK/
kenémlerezs knüvízs, ah, hÓ”*

„Ennek értelme nincsen.”

„Már hogy ne volna:

*Óh, ha szívünk szerelmének
Kis zálogi születnének
S ott ülnének hosszú sorral
A kuckóban tele borral."*

„Kinek verse ez?”

„Enyém.”

„S mikor írta ezt kelmed?”

„Most.”

„Úgy nem ér. Na, ezt hallgassa meg, azt erre mondja meg a versét.”

Azzal a prímhegedűs kapta a hegedűjét, és egy olyan dallamot játszott, melyen majd elsírtam magam, úgy énekeltem:

*Estve jött a parancsolat
Violaszín pecsét alatt,
Egy szép tavaszi éjszakán
Zörgettek Jancsim ablakán.*

„Na hát, honnan ismeri ezt kelmed?”

„Én írtam!”

„Ej, menjen már, ez népi dal, melyet én igazgattam verbunkos formába.”

„Bizony, én szereztem egyenesen, a nép fia.”

Erre Lavotta hátat fordított, úgy kezdett fésülni a hegedűjén. Én pedig vettem egy új papírost és fennhangon elszavaltam, amit írtam. A muzikális direktor méltatlankodva leeresztette a hangszerét:

„Mit csinál?” – kérdezte.

„Deklamálok – feleltem. – Miért, zavarom a cincogásban?”

„Még hogy cincogás? Hát hová képzelem magát az úr? Én *orchestrum director* vagyok, ne sajnálkozzon az én játékom felett.”

„Lehet felőlem akárki, tartozásban van felém.”

„Miféle tartozásban?”

„Uraságod nem találta ki az én feladványomat, én ellenben feltörtem a magáét, jár nékem az a kulacs bor, amibe fogadtunk.”

„Ebben a fogadásban azért lehetne vitatkozni, de kelmedtől amúgy sem tudok gyakorolni, induljunk hát.”

A templommal szemben volt az urasági kocsmá. A többi háztól az ajtó fölé akasztott csomó gyaluforgács különböztette meg. A kocsmáros, toronymagos ember, kedvvel üdvözölt:

„Csokonai úr! Hát visszajött mihozzánk kegyelmed?”

„Vissza, Pista bácsi, mert olyan folyami rákot, amelyet maga készít, sehol az országban nem kapni.”

„Alázatos szolgája, az uraságban kit tisztelhetek?” – kérdezett Pista bácsi Lavotta Jánosra.

„Az úr igen híres *orchestrum director* meg prímárius – mondtam. – Nem húzza úgy a hegedűt senki más, mint ő.

„Hallja, mit teszi a *reclamát* itt, Csokonai uram?” – méltatlankodott a zenész.

A kocsmáros kapva kapott a híren.

„Na, Bandi fiam, add csak ide a hegedűdet!” – szólt a sarokban kuporgó alakhoz.

„Az életemet előbb, mint a hegedűmet – vágta vissza. Ám ahogyan Pista bácsi kiegyenesítve magát, ránézett, lejjebb hangolta torka húrjait. – Hacsak muzsikusnak nem.”

„Nem azért hagytam a kastélyban a hangszeremet, hogy mástól kérjek kölcsön – csattant

fel Lavotta. – A bort intézze az úr, a többi rám tartozzon.”

Erre már odaperdült Bandi az asztalhoz.

„Hát játszom én az uraknak akármit is. Mi a nótája?” – kérdezte.

– Az úr azt szereti, hogy *Estve jött a parancsolat*.

Bizony, végig kellett hallgatnom azt a nyekergést.

„Nem énekel hozzá kelmed?” – kérdezte még a direktor.

No, ha nem volt kedvem nékem az énekhez, támadt hozzá Bandinak. Az amit játszott, magában is zúrhangos volt, ám hogy a hangját is mellé eresztette, azt lehetett hinni, legalább három ember hangicsál egyszerre, de egyik sem hallja a másikat.

Lavotta már egy ideje azon gondolkodott, ha egyszer felélesztette, másszor hogyan lohassa le ezt a muzikális hevületet. Azonban, mint szikrától lángot fog a szalma, oly gyorsasággal tört ki az ivóban a verekedés. Bandi azzal a lendülettel, amellyel asztalunknál termett, vissza is gugyorodott a sarokba, ahol most egészen láthatatlanná vált. A legény, akit először kiosztottak, keresztülbukfencezett a lócán. De már állt is fel, s vérben forgó szemekkel fenyegetően visszaindult kiindulása helyére. Az asztal másik oldalán is megemelkedett egy alak, s kárörvendő mosollyal a helyiség közepére toppant. Egy ideig egymásnak feszültek, mint a dulakodó bikák, még fújtattak is, majd borzasztó csapásra emelkedtek az öklök. Ekkor azonban Pista bácsi jobbról, balról nyakon ragadta őket, a fejüket összeütötte, mint a tököt, úgy dobta ki egyszerre mindkettőt a kocsmából.

„No de min kaptak hajba?” – kérdeztem.

„Ugyan, olyan nép ez, szava sincs, de már üt, egy nézésre, ki tudja mire – mondta Pista bácsi, elébünk téve a gőzölgő rákot. – Jó étvágyat az uraknak.”

Ekkor lépett az ivóba Puky István.

„Már mindenfelé kerestelek benneteket” – mondta.

„Csak elhúzhatom a tekintetes úr nótáját?” – kérdezte Bandi, aki megint egy ugrással az asztalnál termett.

„Csak nem újból keresni akarsz egy ökörre valót?”

„Mire megy ki ez az ökörre való?” – kérdezte Lavotta, látván a hangászt elsomfordálni.

„Amikor évekket ezelőtt először idetévedt ez a legény, Pista bácsi azt mondta neki, húzza csak, ha jól húzza, nála megkereshet egy ökörre valót. Egy egész ökörre valót! Utoljára a Cinka Panna keresett ebben az országban ennyi pénzt. Húzta a Bandi, majd széjjelrepedtek a húrok a szárazfáján. Húzta fülig érő szájjal, tekergetve hozzá a derekát is, már egy lélek sem maradt a kocsmában, a Pista bácsi még mindig húzatta vele. Végül azután leintette, s a nyakába akasztott egy kolompot. De egyetek, mert kihűl a rák, aztán ha Pista bácsi megharagszik rátok, megnézhetitek magatokat.”

Nekiláttunk.

„Ilyen ízletes folyami rákot még valóban nem kóstolhattam – szólt Lavotta. – Hol fogják ezt, melyik vízben?”

„Azt nem tudja senki a Pista bácsin kívül – felelte Puky István. – Már többen megpróbálták kilesni őt rákászás közben. Volt, aki harmadnapra ért csak haza, olyan útvesztőbe tévedt az öreg nyoma helyett. De a recept is a sajátja.”

„Derék ember. Akármit tesz még hozzá, bor az van benne bőven.”

„A józanság a rossz gyomor lelkiismerete.”

„Milyen kifejező szeme van a ráknak – jegyeztem meg. – Mély, melegbarna pillantás, mely nem üvegesedik meg a halálban, mint a marhái.”

Egy ideig csak a rákhéjak pattogása hallatszott.

„Bizony isten, szép szeme van – jegyezte meg a zeneigazgató. – Pedig micsoda egy féreg állat. Ezt én soha nem figyeltem volna meg. Mégis csak írhattad te a *Szegény Zsuzsi a táborozáskort*, öcsémuram. Talán még más jó verseid is lehetnek, melyek megzenésítésre érdemesek. Legközelebb úgy osztjuk be, ha te deklamálsz, én hallgatok, s viszont, ha én

gyakorlok, tiéd a *szilencium*.”

„Lassan induljunk, barátim, mert Anna nagyon vár bennünket. Alig bírtam szavát venni, hogy a kocsmába le ne jöjjön” – mondta Puky István.

Pista bácsitól azonban nem lehetett egykönnyen szabadulni. Amikor a rákhéjakat elvette, egyszermind olyan illatozó rozmaringos ürücombot adott fel, az ember nem állhatta meg, hogy ki ne vesse érte a kezét. Az a pompázatos hús olvadozott a szánkban, mint az áttört gesztenye.

„Volna még egy kis beszáradt juhsajtom – jegyezte meg Pista bácsi, mikor végeztünk az ürücombbal. – Csak az uraknak merem ajánlani. Tudják, amiből elpárolgott már minden nedvesség, csak az ízek maradtak benne. De micsoda ízek! A hegyi legelők kövér füveinek zamatossága.”

„Hallja, hozza már kend, van minékünk poétánk, aki a bukolikus tájakról szavaljon” – mondta türelmetlenül a muzikális direktor.

A kocsmából kilépve megint szemembe ötlött az a lógó forgács.

„Nem jó ez a cégér, nem való ide!” – jegyeztem meg.

„Hát aztán, miért nem jó?” – kérdezte Puky István.

„Nem asztalos műhely ez, hogy forgács lógjon rajta!

„Hát mi volna idevaló?”

„Egy szép, nagy kulacs!”

„Hát, veretek én a kovácműhelyben egy szép nagy vaskulacsot cégérnek. De csak, ha te meg írsz egy verset róla.”

„Már el is kezdte visszafelé” – vetette közbe Lavotta.

Szavalni kezdtem:

*Bárcsak a feleségemmel
Téged cserélhetnék fel,
Hogy fiakat, leányokat
Szülnél apró kulacsokat.*

Felkacagtunk.

„Az lesz a címe, hogy *Szerелеmdal a csikóbőrös kulacshoz*” – mondtam.

* * *

Ezernyolcszáznégyszázötödik októberének második fele igen szép napos volt. Szerda és szombat délutánonként, a kollégisták kimenőjekor én és Gaál Antal – szintén Csurgóról való, de már praescribált – egy magával hozott deáktársával elkísérhettük Csokonai Vitéz Mihályt a szabad mezőre sétálni. Valóságos versengés támadott azért az egy helyért, legalább hat jelentkező volt mindig. A Sexta domb és Nyulas felé mentünk. Életem legizgalmasabb beszélgetései voltak azok. Még a csurgóiakat is felülmúlták, melyeket mogyorópucolás közben folytattunk. Vagyis inkább a professzor úr beszélt, s mi áhítattal hallgattuk:

– Miért kellett a byzantinumi zelótáknak elveszejténie Anakreón műveit? Dalainak foglalatja a szerelem, a bor, az öröm, a megnyugodt lélek, csendes és szorgalmatos élet, barátság, szépség, tavasz, rózsa, galambok. Nincs azokban semmi fajtalanosság, részegítő és lázadó indulat, vastag baromi gyönyörködés. Az Anakreón világában csak a jelenvaló szépet, jót, gyönyörűt keresi az emberi lélek, a fősvényiségtől, nagyravágyástól, haszontalan aggodalmaktól üres lévén érzi, hogy jó az élet, és a halált is csak úgy nézi, mint az öröm és megelégedés utolsó pontját, melyen meg kell nyugodni. Horatius is követte őt ebben; mert ő is a gyönyörűségek közé mindig szép módjával beviszi a halált, a koporsót, a másvilágot. Élünk vidáman és minél

kevesebb gonddal: mert egyszer meghalunk, ez a régi lírikusok filozófiája; ha pedig élünk és örülnünk kell, hagyjunk élni és örülni másokat is, ez az egész emberiség filozófiája. Vajha minden fősvény, nagyravágyó és bujálkodó szívébe beléolvashatnám ezt a kurta filozófiát! Hány rettenetes bűn csíráját sütném el általa, oh jó teóriájú, gonosz praxisú halandók, a ti kebletekben!

– Miért fontos a haza védelme? Ki ellen védi magát a magyar? Először is, önnön magával szemben. Ha a sok kócsagtollas, kihányt nadrágost megkérdezed, mit véd, nem tudja. Miért fontos magyarnak lenni? Eleink cselekedetei okán. Ezért igyekszem annyira *Árpádiászommal*. Legyünk büszkék a múltunkra, de esmérjük is meg. S azután teremtsünk új dolgokat! Kinek hiányoznak ma a markomannusok vagy a gepidák, kik Pannóniát egykor ellepték? Senkinek, mert nem találtak fel oly tudományt, melyre a világnak szüksége lett volna. Vagy, melyet a világnak szegeznek, s az fennakad rajta. Akár a kereszténységen Róma, s az *éclaircissement*-en a vén Franciaország. Ne ősi jussokat kérjünk jogon az új világban, hanem tegyük magunkat nélkülözhetetlenné benne! Szent törvényemmé tévén Senecának ama mondását, hogy *patriam prodere nefas est, scelus contra nolle, dum possis, illustrare*, minden erőmet és időmet arra fordítottam, hogy valami csak a magyar nevezetet, ezt a kevélyítő nevezetet illeti, mindazzal megismerkedni s jövődöben velük másokat megismertetni igyekezzek. Evégre hazám történetivel, a magyar literatúrával, régi és új könyveinkkel s nemzetem mostani csillagaival megismerkedni legfőbb boldogságomnak tartottam. Magyarország nagyobb részét, ha townsoni szemekkel nem is, de hazafiúi szívvel bejártam; nemzetem eredetét s régiségét vizsgálni s világosítani igyekeztem. Csak az *Árpádról* és őseink megtelepedéséről írandó *heroica epopeám* is négy esztendő elforgása alatt sok olvasásra és vizsgálásra adtak nékem okot, melyből nemzetünk eredete, régi lakóhelye, más nemzetekkel való atyafisága és hajdani szokásai kiderülnek. Ezeket összeszedni, elrendelni, *historico-critico* formában kiadni annyival interesszantabb volna, amennyivel jobban és többen kezdenek erről a dologról, még a külföldiek is, gondolkodni, írni s vetélkedni, és mint történni szokott, különféle szisztéma-faragásokra vetemedni. Olahus Rudbeckius, uppsalai professzor kezdte először a magyarok lapponokkal való atyafiságát rebesgetni, melyről idővel Sajnovits egész könyvet írt. Őt követték Pray, Schwartner, Schlötzer, Gatterer, maga Kant és csaknem az egész külföld. Újabb szisztémájában Hell a kareliaiakkal, Fischer, Büsching a vogulokkal, Spittler pedig a kalmukokkal tett atyafiasokká bennünket. Ki ne tudná az idvezült Pray Desericiussal, s az ő halála után Cetto Benedekkel folytatott viszálykodásait nemzetünk eredetéről s régi lakóhelyéről? Pray felette sokat tulajdonított a Deguignes kínai történeteinek, ugyanannyit vagy még többet Severini és Székér Joákim. Legrégibb historikusaink, a Béla íródeákja és Turóczi, megelégednek azzal, hogy bennünket a szkítáktól származtatnak, és régi lakásunkat Dentría, Magaria s Pascardiába teszik. Nyomukba lép Pálma és Katona. Utóbbi hatalmasan vitatja a mi Atilával és a hunnussal való vérségünket, melyet Schlötzer és Gebhardi s utánuk mások, már nem csak kétségessé, hanem nevetségessé tenni is igyekeztek. A korabeli krónikaíróknál egy-két helyecske fordul elő csak úgy szanaszét a magyarokról, a napkeletiek közül Constantinus Porphyrogenitusnál, Leónál; valamint Ottó Freidingenisnél, Luitprandusnál, Reginónál a napnyugatiak közül. Újabb írók is említhetők, mint Plancarpinus, Rubruquis, Odoricus, Raynaldus, Aeneas Sylvius Piccolomini, Schall és mások, kiket – legalább is ebben a tekintetben – nem szokás olvasni. Legkevésbé esméretes pedig nálunk Nestor orosz krónikája és Abulgazi Bajadur Khám tatár genealogiai históriája. Ők és más, nem elsősorban a magyarokról írók többnyire csak nagy kollekciókban fordulnak elő, mint a *Corpus Historiae Byzantinae*, a Muratori-féle *Scriptores Rerum Italicarum*, a Pistorius *Scriptores Rerum Germanicarum*, az orosz krónikák Schlötzer által, Raynaldtól az *Annales Ecclesiastici*, továbbá a *Historie Générale de Voyages*, e műveket magános emberek aligha szerezhetik meg. Pedig, a magyarokat illető forrásokat – történeteket, geográfiát, régiségeket; famíliák, várak és városok eredetét, szokásait, erkölcsseit; a vitézek személyes, viselt dolgait – igen jó volna egy csomóba szedni, hogy tudósaink is jobban esmérhetnék, megszerezhethetnék, belőlük dolgozhatnak, és valahára nemzetünk eredetét, atyafiságát és régiségeit kidolgozhatnák. E bizonytalanság egy

egész náció kisebbségére szolgál! Én már gondolkoztam róla, hogyha körülállásaim kedveznek, összeszedem és kiadom ily név alatt: *Thesaurus Antiquitatum Hungaricum, sive collectio Scriptorum omnis aevi, Linguae et Nationis, quiunq̄ue de origine affinitate, patria, moribus, rebusque gestis Magyarorum ad mortem Ducis Arpadi quidpiam memoriae prodiderunt.* Nékem is hasznomra volna, hogy *Árpádomat* a leghelyesebben megírhasam.

– Mindig figyeljétek nemzetünk nagyjainak munkásságát s vélekedését. Pálóczy Horváth Ádámot, kitől a poézis terén és a népi versek értékére nézve igen sokat tanultam, mindig becsültem egyenessége s szókimondása miatt. Ezerhétszázkilencvenhatban látogattam meg először. A Balaton partján sétálgattunk, szél göndörítette a tavat. „*Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci*» – idézte Pálóczy Horatiust. – Még ti is abból a hetvenötben, Nagykárolyban kiadott *Phaedriből* tanultatok, melynek címlapján e tétel díszelgett. S még néhány nemzedék utánatok e könyvből fogja utálhatni Catót s Horatius poétai stúdiumát. Tudod, volt valami kibírhatatlan a Kollégiumban. Már amint az a négyszögletes építmény erődszerűen uralta a várost. Ráadásul, míg a *Ratio Educationis* modern oktatási elveivel szemben alaposan lemaradt, előjárói úgy viselkedtek, mintha még mindig a nemzeti haladás előmozdítói lennének. Ami magyar, miért kell annak szükségképpen maradniak lennie? Hozzá úgy akartak magyarnak maradni, mely alatt közelebbről református magyart gondoltak, hogy közben görcsösen ragaszkodtak a latin nyelvű oktatáshoz. Micsoda nevetség. Nézd, Mihály, sose bánd, hogy kicsaptak! Te győztél, nem a Kollégium urai, vagy inkább szolgálai. Tudod, hogy ezerhétszáznyolcvanban magam is távozni kényszerültem a Kollégiumból. Nem tagadom, közel ötszáz ember között én voltam az első korhely, s csak Németi volt hozzám fogható. Sok tettem volt, amiért tizenkétszer is kicsaphattak volna, de több eszem volt róka létemre, mint az ugató komondoroknak. S amiben a legártatlanabb voltam, s bízván magamhoz semmit sem titkoltam; abban csíptek meg, s becsülettel kicsaptak. Egy nyers, nyakas felsőévest disputáció közben egész sereg deákság előtt *de existentia Dei ex Naturali Theologia* nagyon megszorogattam. Midőn utóbb a magam cáfolatára kényszerített, meg nem feleltem. *In causa atheismi* az oskolaszék eleibe citáltattam. Ott előfordult azon fogas argumentum is, melyet disputáció közben ejtettem, hogy tudniillik, ha isten mindenható, akkor ő teremtette a rosszat is? Erre a *veneranda sedesben* is egyenesen senki sem akart felelni. Összeszidtam s odahagyttam őket. Többé be sem hívtak, hanem két hónap múlva magam jószántából még deák fővel, mind magam helyett, mind Németi jóbarátom helyett estveli imádság után a nagy auditoriumban elbúcsúztam. Na, akkor olyan nagy lárma lett, hogy egy egész hétig folyt a *Concursus Primarorium*: de már akkor az oldalamon volt egy ótestamentumi *insurrekció*s kard, csak süveget is annak emeltem, akinek akartam. Így követeltem ki végül *testimoniálisomat*, melyet Hatvanitól meg is kaptam, s mentem ki a Kollégiumból matézist tanulni, melynek túl az egyszerigen nincs istene.”

A legnagyobb érdeklődéssel persze azt hallgattuk, mint mesélte el Csokonai Vitéz Mihály a debreceni Kollégiumból való kicsapatása történetét:

– Élsz a világban, teszed a dolgot, és egyszer csak észreveszed, hogy valaki intézkedni kezd a sorsod felől és kitöri a nyakadat. Ezerhétszázkilencvennégy január tizenegyedik. Végzetes nap, melyen megvetett, kiközösített, gyűlölt és ellenszenves fejemet egy reggeliért eladtam! Már ennek előtte ott akartam hagyni Debrecen, a Kollégiumot, hogy, amint Pálóczi Horváth Ádám, *matézist* tanuljak. A matézis ugyanis minden vallásban, minden országban, minden rend és gondolkodás formájában egy. Nincs oly ostoba babonás vagy oly vakmerő eretnek, aki valamely ágazatát tagadná. Nincs oly más berendezésű ország, melyben a matézis igazságairól *ártikulusokat* hoztak volna, és ez vagy az a cikkelye változást vagy tilalmat szenvedett. Sem klíma, sem temperamentum, sem társalkodás, sem nevelés, sem *praejudicium* nem fonhat oly ködöt mindenfelé kiderült egén, mint amilyennel setétül a vallás, a bölcsekedés és a törvénykezés néha vékony homállyal, néha feketés felhőkkel borongós horizontja. A matézis művelése, gondoltam, megfelelő alapot biztosít majd ahhoz, hogy poétai hivatásomat elvégezhessem.

Ekkor megjelent a cukros-mázos Szilágyi Gábor teológiaprofesszor, s mindenféle módon

elkezdett rábeszélni, hogy vállaljam el a poétai osztály tanítását.

„Uraságod előtt ezáltal hatalmas jövődő nyílik kollégiumunkban. Praeceptorból csakhamar előreléphet, a professzorokban amúgy is hamarosan változás következend. Márpedig, nem sok magyarázat kell ahhoz, hogy egy kollégiumi professzornak mi reputáció jár ki a városban is.”

Oh, miért is nem hallgattam a jobbik eszemre? Ötödfél év múltán pontosan tájékozódttam, mennyi promóció is van a matézisben. Csak az egy Esterházy herceg dombóvári domíniumába is négy református és egy ariánus ment ki a pesti univerzitásból, pedig még fel sem esküdtek, praxison sem voltak, fizetésük háromszáz rajnai forint, gyertya, fa, kvártély, negyvenöt krajcár *diurnum*mal és jövődőbeli promócióval. A hidrotechnikát az architektúrával együtt akartam abszolválni. Abban az évben mindössze kilenc deák végzett, pedig harminc-negyven hivatal volt betöltetlen. A deputációk aktáiban meghatározták, hogy minden földesúr a maga jószágát felmértesse, ha pedig már felmériette és mappája van, azt autentikáltassa. Ezekből készítik el az ország térképét, és ezen az egy pozíción sok politikum, sőt juridikum fundáltatott. Kell akkor a geometria. Ha pedig a kommerciális deputáció gondolatai is realizálódnak, hol lenne akkor külön foglalatosság, mint a hidrotechnika? Csendes, independens, mérséklett ürességet is ad ez a hivatal, s olyan, amelyben holmi hiblihubli ember nem ütheti bele az orrát. S hiába láttam ily élesen a dolgokat, akkor már nem tudtam miből a szükséges ideig Pesten tartanom magamat. Pedig ha idejében elmegyek, évek alatt annyi pénzt összegyűjthettem volna, melyből újságot indíthatok Pesten. Ha járhat Budáról és Pozsonyból német és deák, Budáról rác, Pestről görög, miért nem magyar is? Aki azokat cenzúrázza, cenzúrázhatja a magyart is. Pesten és Budán az urak, a *privátusok*, a kávéházak eleget hordhatnának, és mivel e két városban nem lévén szükség postát járatni, olcsóbban kapnák az enyémet, mint a bécsit, inkább erre fizetnének elő és több számmal. Azolta már kitapasztaltam volna, hol kellene kezdeni az újság kijárását és a felállítását. Mivel lehetne az olvasó publikumot legjobban interresszálni, miféle újságokat kellene járatni? Felrázhattam volna zsidbadtságából a nemzetet, újraélesztve a *Magyar Museum*, az *Orpheus*, az *Urania* tüzet. A matézis és hidrotechnika gyakorlása mellett talán egészségem sem roppant volna össze, hisz minden orvos megmondja, az egészség fenntartására nincs jobb hivatal, mint amelyben erdőn, mezőn jár, reggel kél, estve fekszik, egész nap mozog, mezei ebédet eszik, télen a szobában nyugszik az ember. Ha pedig országos felmérő körúttjaimról, mely Árpád nyomának felkutatásával is egybeköthető, hazatérhettem volna Debrecenbe, megválthattam volna a tanácstól azt a kis forrást és vidékét, mely Debrecen városához szinte félóránnyira fellelhető. E lapály egy soha nem mívelt homokos föld, hol juhok, sertések, utazó vásári és mindenféle marhák legelnek, és amely egy igen messze terjedő nyomásnak a közepén fekszik, észak és nyári napkelet közt. A forrás nem nagy ugyan, mert egy kisujjnyi alig van a nyílása, de becses lehet azért, hogy vize nyáron is szivárog, tiszta fővényből fakad, nem zavaros, árnyék nélkül is hűvös és jó italú; mindenkifelett pedig azért figyelemre méltó, hogy egy hét és fél négyzetmértöldnyire terjedő határon, mint a Debrecené, egyetlenegy élő forrás. Ez okok indíthatták fel ezerhétszázkilencven táján az előljárókat, hogy medencébe foglalják, körülötte egy kerek fa sátorformát építtessenek, azt gömbölyű zsidelytető alá vétessék. És hogy csupán csak az emberek férhessenek hozzá, kilincses ajtóval megerősítessék. De mivel fátlan pusztán, betyárokkal teljes nyomáson fekszik, s egy nagy országút mellett a tüzelő kocsis emberek keze ügyében volt, arra jutott, mint minden e honi Kaspiumban. Deszkáit, gerendáit s már szinte egész épületét ellopdesták felőle. Patakjában, sőt magában a kútfőben is, nyáj sertések hengergenek és turkálnak. Nem csak a forrás és patakja tisztátalan, undok, vadvizes, sáros, mocsáros, egészségtelen, hanem az a tekenőforma völgyecske is, disznó lakosait távollétükben is elárulja. Oh, matézisbeli, hidrotechnikai s architektúrai esméretek birtokában, egy újabb Knobbelsdorffként micsoda valódi Sanssoucit varázsolhattam volna e helyre, mely nékem az éltető forrásként álmaimban megjelent. Miért ne folydogálhatna e forrás ismét friss pázsit és virágok között? Az a félkerekségű téglapártázat, mely az eret körülfogalta, s melynek kisedd nyílásán annak vize kiszivárgott, s a kártékony emberek és a szomszéd felemelkedettebb mezőkről odasiető zápor miatt egybeomlott, a ciszternája homokkal és agyaggal már teljesen

betömődött volna – ha némely juhászok néha körül nem rakják dirib-darab téglával és hanttal, hogy nyári napokon annyi vizet találjanak benne, amennyiből pásztori tülökjük megmerülhessen – micsoda alapjául szolgálhatna a Nagy Szökőkútnak! Tegyük meg a Nagy Szökőkútat középpontnak, és abból száz öles rádiusszal húzzunk egy kört. Ennek, ha cikkelyeiben gondoljuk, egyharmada dél és nyári napkelet között vadvizes és sertés túrkálta mocsár, innen kezdődhetnek a teraszos kertek. Harmada éjszak és napkelet között olyan homokos gyepek, mely szekérutakkal és záporosításokkal van összeszabdalva, itt vezethetne egy nyírott fákkal, a múzsák és a művészetet támogató istenek szobraival díszített sétány. A harmada pedig napkelet és dél közt tavaly elhagyatott téglavető, tele téglatöredékekkel, elpusztult katlanokkal és egy öl mélységű és sok ölekre kiterjedő gödrökkel és vermekkel, ide épülhetne hatalmas ablakaival a fényt mindig beeresztő, világos falaival a setétes éjből is messze világló Sanssouci kastély!

Egy professzor mögött azonban mindig ott magasodik a katedra, az intézmény, a hatalom, a deák soha nem lehet vele egyenrangú, bármint érveljen is. Vállaltam. Amit lehetett, megtettem a tanítványokért. Én, a késő éjjelig dolgozó, a rend szerint korán felkeltem, hogy óráimat megtarthassam. Sokszor még fészülködni sem volt időm. De mire a hálóteremből a tanteremig elértem, már megformáltam a személyt, aki aznap a poézis tárgya lesz, s deákjaim elébe már mint Aeneas, Chloé vagy Palinurus léptem. Egyszerre azt vettem észre, hogy hallgatóim száma egyre gyarapszik. Már más klasszisokból is hozzám jártak át a deákok. Sokan a tanítás végeztével is velem maradtak, nem volt szívem elküldeni őket. Gyakorlatokat, helyzetjátékokat eszeltem ki a részükre. A legnagyobb megdöbbenéssel vettem hát az év decemberében az oskolaszék idézését „a személyem ellen felmerült vádak” tisztázására. Persze, nagyon nem ijedtem meg, hisz a *sedesben* a saját deáktársaim ültek, sőt legjobb barátom is, Nagy Gábor.

„Ünnepnapokon ritkán szokott tanítványaival templomba járni – dörögte a vádak az emelvény mögül Szilágyi professzor. – Minap tanítványait az osztályban későig visszatartotta, sőt hol több, hol kevesebb tanítványával az osztályban elbújik, s megengedi, hogy ott dohányozzanak s bort igyanak.”

„Régi betegségem, testemnek és véremnek állapota miatt nem járhatok templomba, ezért tudniillik állandó testmozgásra van szükségem – védekeztem. – Innen van, hogy nem vagyok képes egy óráig ugyanazon a helyen ülni, még kevésbé az egész istentisztelet alatt. Hozzájárul ehhez, hogy az istentiszteleten szokásos hangosabb éneklést ugyanazon betegségem miatt nem szenvedhetem. Én a tanítványaimat vissza nem tartottam, hanem ők velem maradtak, s mivel én az órák elvégeztével dohányozni s bort inni szoktam, ezeket tőlük sem tagadhattam meg.”

Büntetésül megfeddtek és négy legénnyel lejjebb helyeztek a kollégiumi rangsorban. Ez már máskor is előfordult, ám most végzetlenül megsértettnek éreztem magam. Éppen az az ember vádaskodik ellenem, aki engem ebbe a helyzetbe hozott? Vagy éppen ezért tanácsolt a praepetori székbe, hogy korábban, deákként elkövetett hibáimat most hivatalom domború tükrében felnagyíthassa? A tárgyaláson előrebocsátottak csak töredékei voltak annak, amiket a Kollégiumban szélteben-hosszában terjesztett. Hátam mögött ostobának, fatuskónak, tekintélyrombolónak, sőt egyenesen felforgatónak bélyegzett. Lemondtam hát a tanítóságról. De Szilágyi a nyomomba eredt, mint egy kopó.

Éppen egy héttel az ítélet után a Nagyerdőn tartottam *peripatetikus* tanítási órát, midőn a professzor rajtam ütött és egy csőzházba bevonszolva kérdőre vont, hogy miért engedem pipázni a fiúkat.

„De hiszen deákjaim között vannak nálam idősebbek is, s ha nékem szabad dohányoznom, nekik sem tilthatom meg” – mondtam.

„Csokonai úr, tartózkodjék az ilyen meggondolatlan szavaktól, még kiderül, hogy maga is éretlen korú ember!” – hörögte erre Szilágyi.

Denevér babona, bagoly vakbuzgóság! Meddig lesz körmöd közt a Mindenhatóság? – futott át az agyamon. Lekaptam kalapomat, s tüntetőleg felhagytam a pipázással.

„Most mit cselekszik az úr?” – kérdezte bamba ábrázattal a professzor.

„Éretlen korú ember vagyok, amint tiszteletes professzor úr mondani méltóztatott, ezért nem dohányzom – feleltem ártatlan hangon. – Sokkal alább való vagyok, semmint hogy egy ilyen nagy férfiú jelenlétében befedhetném a fejem.”

„Ide figyelj, Csokonai úr – ordított galléron ragadva Szilágyi. – Látom, nem akarsz abbahagyni a bosszantásomat. Tűnj el innen! Ha nem hagyod abba a szemtelenkedést, felpofozlak és kilöklek az ajtón!”

„Engedje hát meg, hogy egy kis dallal engeszteljem ki a professzor urat.”

Odahívtam deákjaimat, s elénekeltettem velük a divatos dalt a *Pikkó herceg és Jutka Persi* című operából:

*„Én gyilkosa Gömböcnek,
A szép Jutka Persinek,
Mind a kettőt én öltem,
Setét sírba temettem;
Már hát illik, hogy én is
Úgy haljak meg, mint ők is
Mert csak az az igaz szív,
Mely állandó s holtig hív.”*

Ki ne tudta volna a Kollégiumban, hogy Szilágyinak teherbe ejtett szolgálóját kellett elvennie. Ezzel elejét akartam venni a zaklatásnak, hiszen – gondoltam – sem Szilágyi nem volt olyan ostoba, sem a többiek olyan tapintatlanok, hogy ezt firtassák.

Ekkor jött a hír Kazinczy elfogásáról. Deáktársaimmal, tanítványaimmal izgatottan cseréltük ki az értesüléseket. Nagy Gábor egy ulánus főhadnagyról és tizenkét dzsidásról tudott. Nagy Sámuel szerint Orpheus egy egész szakasz vértés kísérette Sátoralja-újhelyre. Volt, aki azt mondta, karddal védte magát, és meg is sebesítette a főhadnagyot, aki elismerte, különül egy huszár sem bánhatott volna el vele. Más azt hallotta, hogy az a gubás ember, aki már három napja ott iszogatózott a regmeci kocsmába, az kötött bele. Akárhogy is történt – Kazinczy fogoly!

Nem is tudtam felfogni, hogy ehhez a tényhez képest az én tyúkpörömnek mi jelentősége lehet, pedig újabb tárgyalás következett a korábbi vádpontok alapján, kiegészítve Szilágyi megsértésével. A jegyzőkönyvbe ez az ostoba dal is bekerült. De még jobban bántott, hogy deákjaimat azzal a céllal faggatták éjszakai tanyázásainkról, hogy reám bizonyíthassák az ifjúság megrontását is. Mi ez? Socrates újra felvett pere? „Vétkezik Socrates, mert megrontja az ifjúságot, és nem hisz azokban az istenekben, akikben a város, hanem más, új daimónok működésében.” Évezredek múltával lehet újból ilyen vádat emelni? Azután, hogy egy országban már *Az emberi és polgári jogok nyilatkozatát*, azt a jogot, mely a szabadságot a gondolkodásban is biztosítja mindenkinek, az alkotmányozó nemzetgyűlés törvényerőre emelte? Vagy éppen ezért? Tanítványaim vallomásaikban azonban szívet melengető egyhangúsággal álltak ki mellettem. A nyúl vadászatot és nyúllopást, a katonásdikat, paposdikat, valamint a törökök s holmi vad nemzetek utánzásait mind úgy emlegették, hogy csak az új szín-darabomra, a *Gerson de Malhereux*-ra próbáltunk. Mégis ez az ítélet született:

„Minthogy félni lehet, hogy egy embernek a vakmerőségét és nyakasságát mások meggondolatlansága követi, a nagytiszteletű küldöttség és az oskolai *sedes* egyhangúlag úgy döntött, hogy Csokonait el kell mozdítani a tanítóságból, és a tanulói rangsorban további tíz tanulóval lejjebb kell helyezni. További rövid időn belül nyilvánosan bocsánatot kell kérnie Szilágyi Gábortól.”

El kell mozdítani a tanítóságból? De hiszen én már három ízben kérvényeztem, hogy hivatalomból mentsenek fel! Miért ítélet formájában kell elmozdítani, aki magától is távozna a hivatalból, melybe nem a saját akaratából került? És bocsánatot kérni Szilágyitól? Ez a teológiai professzor oly messze áll a modern gondolkodóktól, mint a *Homo Sylvestris*. Csókoljak

kezet egy orángutángnak?

Felháborítónak és megszegényítőnek találtam az eljárást, mely ellen – hová máshová, semmint – az Egyháztanácsi Küldöttséghez fellebbeztem. Kértem, hogy peremet a teljes nyilvánosság előtt, meggyalázásomra, elítélésemre, tekintélyem lerombolására irányuló szándékok kizárásával, az igazság szellemében folytassák le. Személyesen is felkerestem Domokos Lajos tekintetes urat, az utolsó főembert, akiben még bíztam. A főbíró úr igen megértőnek mutatkozott. Majd a Kollégiumnak azt válaszolta, helybenhagyja az ítéletet. Kénytelen voltam bocsánatot kérni Szilágyi Gábortól.

Mégis nyugodalmasabb időszakasz következett. Budai Ézsaiás lett az új főigazgató, ki mesterem volt egykor a versformákban, és akinek sok korábbi kiváltságot köszönhettem. Viszonyunk megengedte, hogy esküvője alkalmából tréfás folyóirattal köszöntsem. Ám a professzor minden találkozásunkkor mégis egy korábbi tréfámra emlékeztetett, kezét az arcához fogván, mintha fájna a foga. Egyszer ugyanis egy beszélgetésünk során felmerült, hogy kicsoda mesterember van Debrecenben a legtöbb?

„Csizmadia vagy tímár – vélekedett professzor –, de ezt a statisztikából lehetne kiolvasni, ha volna Debrecenben statisztika.”

„Ha statisztika nincs is, én akkor is tudom, hogy Debrecenben doktorból van a legtöbb” – mondtam.

„Ugyan, hova gondol? Hiszen hat doktornál és tizenöt kirurgusnál több nem működik.”

„De bizony, én még tíz font jó verpeléti dohányba is megfogadom, hogy orvusból van a legtöbb.”

A professzor csóválta a fejét, de ráállt a fogadásra.

Másnap reggel fejr kendővel kötöttem át az arcomat és elindultam a piacra. Az első ember, akivel találkoztam, nemes Bisohotka úr volt. A gubásmester megcsóválta a fejét, majd így szólt:

„A fogfájáson a meleg hamu segít.”

Feljegyeztem a tanácsot és a tanácsadó nevét.

Ezután a senior jött szembe velem, aki azt javasolta, hideg borogatást tegyek reá.

A piacnak vettem utamat, de csak amíg odaértem, vagy húszféle gyógymódot írhattam be a füzetembe. A piacon azután alig bírtam követni a kofák nyelvelését:

„Zsálya szíjja le a fájást, nagyságos úr!”

„Inkább a kőrisbogár használ néki, professzor úr.”

„A szekfűolajnál nincs jobb.”

„Fodormenta az igazi.”

„Csak a majoránnaolaj.”

„Fekete kutya szőrét főzze ki égett borban.”

„Elég, ha gőzöli.”

Domokos Lajos főbíró, a városi ügyész és több tucat honorácior vélekedését is lajstromba vehettem, mire Budai Ézsaiással találkoztam. A professzor sajnálkozva tette a vállamra a kezét.

„Bizony, a fogfájás ellen csak egy orvosság van, a borbély hideg vasa” – mondta.

Ezt is szó szerint bevezettem a füzetbe, melyet rögvest átadtam Budai Ézsaiásnak.

„Tekintse meg méltóságod – mondtam, miközben leoldottam a kötést arcomról. – Ma reggel önnel együtt éppen százhetvenkilenc doktorom akadt. Ha kívánja, folytathatom a próbát. Mert Debrecenben mindenki doktor.”

Híre kelt, hogy kedves praeceptoromat, Fodor Gerzsont is elfogták Nagykörsön, s Budára vitték. Reám mikor kerül a sor? Hisz Kazinczynál megtalálhatták azt a leveletem, amelyben Goránit említettem. És még ki tudja, mit találhatnak a házam táján gyanúsak azok, akiknek ez a szakmája? Nagy lendülettel láttam néki a *Gerson de Malheraux* próbáinak. Magam fogom alakítani Gerzsont, amely héberül idegent, száműzöttet jelent, s névnapja éppen februárban van! Mit fognak szólni a Szilágyi Gáborok és Kotsi Sebestyének, ezt hallván: *Én is ember*

vagyok, mint ti, én is olyan bolond vagyok, mint ti, vagy minden embereket, s azoknak minden meghatározásait gyűlöli, mint az Athénbeli Timon? Amikor meglátják, hogy a Miatyánkkal távol tartani próbált kísértetet – mely elől elszalad a kardcsörtető magyar hadastyán – mindjárt egy francia úrban keresik. A kísértet előttük talán éppen a Világosodás, melytől való félelmében a református egyház megtestvéresedett évszázados ellenségével, a katolikus klérussal? Mert Rousseau az *Inegalité discours*-jától az *Émilie* és a *Contrat Socialig* felmenti és kizárja istent, mert csak az emberek kezében degenerálódik minden, ámde ahogy a bűn már az itteni és nem a földöntúli világot terheli, ahogy nem tekinthető az emberiség empirikus-történeti világa előttinek, hanem csak benne és vele együtt létrejönnek, úgy a megoldást és a megszabadulást is egyedül e talajon lehet, és kell megtalálni.

„Ha darabodat jelen formájában adatod elő a Kollégiumban, azzal sok ellenséget csinálsz, Mihály” – figyelmeztetett Nagy Gábor.

„Ennél több ellenségem már nem lehet.”

A darab bemutatója után már a Kármán Józseffel való találkozóra készültem, verseskötetemet, drámáimat és drámafordításaimat rendeztettem. Húsvéti legációba küldöttek Kiskunhalasra, s még távollétemben kérelmeztem, bízzanak meg pünkösdi kiküldetéssel is anélkül, hogy haza kellene térnem. Kérésemet teljesítették. Így mehettem fel Pestre.

Június elején hazatérve tehát mérhetetlenül megháborodtam a *sedes* azon szemetes plánumán, hogy az első per jegyzőkönyvében tüzetesen meg kívánják vizsgálni, hogy üzentem-e egy bizonyos trágárságot a szakácsnőnek, s hogy a derék özvegy visszaüzent-e sokkal vaskosabb trágárságot. Mi több, a legációs pénz elsikkasztása lesz a fővád. Deáktársaimtól megtudtam, hogy míg odavoltam, Tóth István a kecskeméti eklézsia nevében, levél útján jelentette Budai Ézsaiásnak, hogy az általa két évre leküldött hetvenkét forint kontingens Debrecenben kézhez nem adódott, sőt félt, hogy „Csokonai úr Pesten tett költekezése miá tovább is kinn fog maradni”. Miért fogalmazódhatott meg valakiben e rágalom, s küldődhetett fel ráadásul azelőtt, hogy én egyáltalán Debrecenbe visszaérkeztem volna? Hacsak azért nem, hogy már mint országos tolvajt várjon a *sedes*.

Hogyan is bízhattam még egyszer utoljára a Kollégiumban, egész nyomorúságunk okozójában? Midőn édesanyám vállán zokogtam, felszakadt a régi seb. Még nagyapám, Diószegi Mihály felvett kétszáz forint kölcsönt a kapitálisát kihelyező Kollégiumtól. De megholt, mielőtt visszafizette volna. Leányai: anyám, Sára és nővére, Mária között megoszlott a teher. A kétszáz forint kölcsönösszeg miatt a Kollégium perbe fogta őket, s noha özvegy édesanyám a tartozás ráeső részét már két évvel azelőtt kamatostul kifizette, de Mária még nem, ezért a tanács szépen elárvereztette a Hatvan utcai atyai házat. A tekintélyes épület így jutott ezerhétven forinton egy derék szűrszabó kezére, aki aztán jó nyereséggel adta tovább. Édesanyám megválni kényszerült apám borbélyüzletétől is, melyet maga vitt tovább a Piac és a Csapó utca sarkán. Csokaji Fényes György, akivel még apám leszerződött, ugyanis eladta a házat, és az új tulajdonos úgy döntött, felszámolja a bérletet. Egyszerre a szegények sorára jutottunk, olyanokéra, mint akik korábban szűk lakásokat béreltek tőlünk. Édesanyám a Darabos utcai házban – melyet atyai öröksége maradványából éppen megvehetett – öcsémet, Józsefet és engem a Kollégium deákjainak való sorkosztfőzésből és kézimunkázásból tartott el.

„Vak babonások! – dühöngtem tehetetlenül. – Hiába kerestek nyugalmat ennek a földnek határain kívül. Hiába várjátok azokban a mennyei környékekben, melyeket a ti tudatlanságotok teremtett. Hogy utálatos formáját elrejthesse az a szentségnek látszó babonáság, mindig a közhaszon fátyolával és az igazság pajzsával fedezte be magát. Ebből a sánctól kell nekünk őket előhúzni, hogy az emberiség színe előtt felfedezhessük gonosz tetteiket és ostobaságukat. Le kell rázni e vallás jármait magunkról.”

Úgy döntöttem, ezen a tárgyaláson már nem jelenek meg. Levettem a tógát, s magyar felöltönyben kiálltam a nagy előadóteremben, s ötödfélszáz deák előtt elmondtam búcsúbeszédemet, még mielőtt a *sedes* összeült volna.

„Nemes tanulók! Kikben épül a tudományok és a haza reménye, bimbózik öröme, sugároz jövődő dicsőségének vidító hajnala! Jól esmértek engemet, magam hordozását, tudományom

egész voltát; ti legközelebről néztetek engemet minden fordulásaimban, titeket hívlak tanúnak akkor, mikor már tanúra nincs szükség. De a szívek *tribunáljánál*, a gondolatbírák előtt, hol a hír a kínzó vagy szabadító poroszló, a morál a törvény, a nyelv a békákat vagy nyakakat elvágó éles szablya, ezen törvényszék előtt hívlak én tanúnak benneteket arra, hogy én voltam-e valaha rossz lelkiesméretű iskolai gazember, voltam-e, ha sokat ímmel-ámmal tanultam is, amit itt kellett volna tanulnom, korhely, idővesztegető here? Ti tegyetek erről bizonysgot a ti szíveitekben, és mások előtt, ti, akiknek én sem ártani, sem használni nem tudok.”

A sedes keze mint hóhérpallos sújtott le:

„1. Mivel a deákságot odahagyta, most már... minden tanulói jogból kizárandó.

2. Most már semmi bizonyítványt vagy ajánlást a Kollégiumtól nem kap.

3. Minthogy félni lehet, hogy nézeteinek szélesebb körben való elterjedésével a fegyelem tekintélye még többek előtt csökken, el kell tiltani a Kollégiumba való belépéstől, s meg kell tiltani a deákoknak minden vele való beszélgetést vagy érintkezést.”

Én, Csokonai Vitéz Mihály, eddig mintegy nyolcadfél esztendő teltén a debreceni Kollégiumban, az én tulajdon születésem földjén, minekutána az én búcsúzó orációmért a Kollégium történetében példa nélkül való büntetésre ítéltetem volna méltónak, hogy én testimoniumot, amit a tolvaj, kunyhóverő, káromkodó, részeges, parázna, veszekedő is remélhet, ne nyerjek, és hogy én a Kollégiumba többé, ami a cigánynak is szabad, bemenni ne merészeljek, és énhozzám is egy deák se merjen jönni vagy szólni, hacsak a Kollégium ellenségének nem akarja mondatni magát, ezen infámáltatás pedig a deákság előtt elolvastasson; és láttam volna, hogy az a haza, melyet dajkámnak hívtam, tőlem irtózik; az a Kollégium, melyet Alma Maternek tartottam, kebeléből számkivetett; azok a fők, kikben atyáimat néztem, s boldogítóimat, a kétségbeesés torkába vetni nem irtóznak; az a vallás, melyet örömmnek, díszemnek s vigasztalásomnak lenni reményltem, maga előtt unalmassá, sáfárai előtt meggyűlöltté, fiai előtt semmit nem reménylővé tett, meghatároztam magamban, hogy idegen földön, idegen társaságban, idegen szívek előtt, idegen vallás kebelében állítsam fel magamat.

Mert ezt az ítéletet aláírta Nagy Gábor, Nagy Sámuel és Budai Ézsaiás is. A barátaim.

IX.

Egy alkalommal Gaál Antal felemlítette, hogy az eklézsia Csokonai professzort bízná meg az Énekes Könyv elkészítésével, de betegsége okán nem keresték meg eddig, ám most hogy jobban van, érdeklődnek, minő jutalmat ígérjenek, ha vállalhatná? Csokonai úr megdöbbsent, hogy ő, az elcsapott *praeceptor*, aki mint híresztelik, a Rhédeyné temetésén még a Kollégium professzorait is megsértette, miképp kerülhetett az eklézsia látókörébe. Éppen azért, mert a búcsúztatóról nyomtatásban is megjelent versek teológiai ismereteiről is híressé tették, s általános lett a kívánság, hogy ő alkalmazza a kor finomult ízléséhez az Énekes Könyvet. Ha ez a helyzet, mondta a professzor úr, ő nem kíván mást, csupán városi polgári tulajdonul a nyulasi kis forrást és körülötte a szabad legelőből annyi földet, amelyet százölnyi rádiusszal bekeríthet. Ez jelentene két hold házhelyet, tizenkét hold szántót s tizenkét hold rétet. Ám a döntés, főleg miután Csokonai Vitéz Mihály közölte, mit kér, egyre húzódtott.

A professzor úr nem akart hinni a szemének, amikor október legvégén olvasni kezdte Rhédey kamarás hozzá írott levelét, melyhez egyébaránt a gróf megboldogult felesége egy kézimunkáját is mellékelte a Múzeumba: „Az úrnak innen elmenetele előtt, ámbár kértem és kérttem, magát megalázni nem tetszett. Általam való személyes felkeresése pedig a kedvezőtlen környüállások és szüntelen való utazásaim okából maradt el. Magam adtam vón által azt a csekély summát, melyet hír nélkül történt távozása miatt itt kezéhez nem

szolgáltathattam. Persze, ha tudtam volna az úrnak Debrecenben való lakását, elmentem volna látogatására.” A maga jóságán és kegyességén elmélkedett leghosszasabban a kamarás úr, sőt még egy saját tankölteménnyel is szolgált Csokonai úrnak:

*„Mert mással jót tenni oly legfőbb drága kincs,
Melynél interesre adott kincs hasznosb nincs...
Noha hasznos a pénz s legigazabb szolgál,
S akinek pénze van, jól foly annak dolga.”*

Csokonai úr minden poétai osztályaiban elsőben azt hirdette ki, hogy a verscsinálás nem poézis. De a verscsinálás azért verscsinálás. Tanácsa volt a leendő versifikátorok felé, hogy amit leírtak, fennen olvassák is fel. Itt a metrikus verselés a *syllabák* számlálásává silányul. Már az első sort is nehéz kimondani, de a másodikat egyenesen lehetetlen. S kinek mindössze fél éve holt meg a felesége, hogy folyhat annak jól a dolga, bármennyi pénze legyen is? Édesapja temetése után még hosszú évek múltán is gyakran könnybe lábadt a szeme. Ha az ember igazán szeretett valakit, annak elvesztéséből igazán soha nem épül fel.

A levél persze nem csak a poézisből akart példát adni Csokonai Vitéz Mihálynak, de morálból is: „A dúsgazdag Dárius kincselével bíró is, ha Diogenes példáját követvén a hordóba való kucorgás által akarja mások figyelmességét magára vonni, kinevetés, sőt megvetés tárgyává teszi magát; ellenben a tisztességes maga alkalmaztatás és szelíd erkölcs által sok szegény legény becsületre kapott és fényes szerencsét tett. De mondhatom, hogy az egész okos közönség sajnálja, hogy az Úr magát a társaságos élet fenntartására szükséges és szokásba lévő rendhez szabni nem kívánja. Gyakran megcsaljuk magunkat azzal, hogy természeti tulajdonságnak tartjuk azt, ami csak szokásból ragadt reánk; de ha józan elménket használni kívánjuk és a dolgokat úgy vesszük, amint vannak, nem pedig amint a mi hibás képzelődésünk szerint lenni kellene, szinte megszegyenülve rázzuk le hibás szokásainkat nyakunkról.” Mindezek tetejébe invitálja, hogy látogassa meg, mulasson nála!

– E levéllel véget ért egy színjáték – mondta Csokonai Vitéz Mihály. – Melynek sem dramaturgiája, sem igazi karaktere nem volt. A *plebecula* mindazáltal igen jót mulatott. És én belepusztultam.

A professzor úr kinézett az ablakon.

– Nézd szemben azt az elsárgult levelű aranyesőt! – mondta.

– Látom – szóltam. – Nagyon szép.

– S miért van valakinek pénze? Próbálkoztam én is dohánnyal, borral kereskedni. Könyveket árulni, árkusokkal, pennákkal, mindazzal egyetemben, amely a kollégiumi deákságnak kellhet. Még ajtót is vágattam volna a Darabos utca felől. Midőn ebbéli terveimet Puky Istvánnal megosztottam, az így reflektált: „Ha a marhához tudnál, az még mindeniknél jobb volna.” Marhához! Hát hiszen én a poézis összes nemét esmérem. Múzeumomban mindennapos vendégek Melpomene, Calliope és Erato. Mi dolgom nékem a marhákkal? Azt meghagyom az Apollo nyáját elterelő Mercurnak. Vagy költészetből ezen e földön nem lehet létezészt megalapítani? Dr. Földi János orvos volt, természettudós, és még írt is. Budai Ézsaiás filozófus, professzor, lelkipásztor, és még ír is. Kazinczy Ferenc földbirtokos, és még ír is. Bessenyei György testőrtiszt, földbirtokos, és még írt is. Fazekas Mihály a császárhuszárok leköszönt főhadnagya, az agrikultúra tudományos művelője, még ír is.

Hosszú csend következett.

– Hittem egykor, hogy a kevés számú mecénás nem hagyja veszni a kor vezető eszméinek hírnökeit – szólalt hirtelen. Majd legyintett. – De veszni hagyja. A mágnások agárfalkáik és méneseik mellett csak személyesen esmért, vagy egymás által beajánlott fellejtárjaikat támogatják. Könyvtárnoki, nevelői állásba nem a tudása, hanem a dereka rugalmassága okán juthatott bárki is. Élő és gondolkodó írók kiadása pedig miért lenne fontos azoknak, akik egész felnőttkorukban a tanulóéveik alatt megszerzett latin és német irodalmi eszméreteik felejtésén

igyekeznek? Ha pedig a bálok, solemnitások és vizitációk fáradalmi közt mégis csak olvasni valót kapnak a kezükbe, kalendárium az, vagy valamely illemtan, vagy divatos szabászkönyv. A nyomdásznak sincs ideje a sok szemetes kiadvány miatt. Én a *Lilla* név alatt egybeszedett *lyricáimat* a nyomtatás végett még ezernyolcszázkettedik augusztus tizenötödikén felküldöttem Kassára Landererhez, ki levelében azt fogadta, hogy azon esztendőben, az októberi debreceni vásárra kinyomtatja. Erről a novemberi pestire, innen a nyolcszázhármadik debreceni vízkeresztire ígérte, és ez így ment tovább. Addig hazudott, hogy még a mostani, nyolcszáznegyedik esztendőre is semmi sincs a dolgából. Leveleimre soha nem válaszol, követeim elől elbúvik, akik sorra mondják nékem, mely köteg újabb kalendáriumok meg babonás históriák friss szaga lengi be folyton a műhelyét.

– De végül megjelent a professzor úr *Dorottyája*, két kottája, *Anakreóni dalai* – igyekeztem valami vigasztalót mondani.

– Látod, az aranyeső levelei a szomorodó őszben éppoly sárgán virítnak, mint virágai a kicsattanó tavaszban. E növény magát s másokat megcsalva két tavaszt akar megérni egy esztendőben. Vagy éppen a természet csalja őt meg, mint mindannyiunkat, virágzást ígérve ott, hol már csak halált fakaszt?

Fazekas főhadnagy úr érkezett. Zavarodottság ült a szemében.

– Álmodtál, Mihály – mondta.

– Mindannyian álmodunk – felelt rá Csokonai úr.

– De nem azt, hogy...

– Nyugodj meg.

– Veled álmodtam. Indítványodra vidám társasággal egy olyan kertbe indultunk mulatozni, mely valami szigeten feküdt, és csak csolnakkal lehet megközelíteni.

– Nem rossz kezdet.

– Kérlek, ne szakíts félbe! Estve volt, sötét. A kertben kis asztalok álltak, mindegyiken sárga lampion világított. Én felemelkedtem, hogy elszavaljam egyik költeményem. Ám te ezalatt vicceiddel szórakoztattad a társaságot. Mindenki rád figyelt. Én egyre emeltem a hangomat, mire többen közelebb mentek hozzád, hogy jobban halljanak. Iszonyú düh fogott el, galléron ragadtalak és meglöktelek, hogy térj már észhez, nem mindig rád kell figyelmeznem. Megtántorodtál és épp egy falnak dőltél, melyet nem láttam. A sötétben bozótot lehetett sejteni ott. Ijedten fogtalak ölembe. Te széles vigyorral néztél rám. Semmi baj, mondtam, és akkor éreztem, hogy valami meleg ömöl el a kezemen. A véred. Orvoshoz indultunk, mire csolnakkaink partot értek, nagy tömeg verődött össze, mindenki a te egészségedért aggódott. Sokáig kóvályogtam egy csatorna partján, szürkés félhomályban. Végül megint a szigeten találtam magam. Te, kötéssel a fejedre vicceket meséltél. Én egy félreeső asztalnál ültem, és mi legrosszabb, Ruzsánda vont kérdőre a történetekért.

– Ruzsánda? Eddig csak Ámeliről szóltál.

– Magam sem gondoltam volna, hogy Ruzsánda él még bennem. De hagyjuk őt. Úgy resteltem magam.

– Egy álom miatt? Csak ne hagyjuk Ruzsándát! Milyen név ez egyáltalán? Vagy te költötted?

– Talán emlékezhetsz, amikor a nyolcvankilenc augusztusi foksányi áttörésről meséltem.

– Midőn a túlerőben lévő török az arcvonalat benyomta, s lovassága lecsapni készült a megzavart csapattestekre, a Mészáros őberst vezette császárhuszárok fergeteges attakja megfordítja a csatát. A virtusnak micsoda remekét mutatja azonban hadnagy Fazekas úr, ki mindjárt a roham kezdetén két törököt levága. Majd egy janicsár csak bal hüvelykujját ellőve menekedhet meg csapása alól. Ám a vitéz vérző taggal is végigharcolja az ütközetet, s csak akkor fordul orvoshoz, mikor serege már minden placcot megnyert.

– Nos, csonka ujjammal egy kis faluba kerültem kórházba, ott esmértem meg Ruzsándát, a moldvai leányt. Nem láttam én még vad fának soha ily szép gyümölcsét. Mi volt szívem hasogató szaggatásához kézsebem sajgása, ha őt megláttam. Még ha magyar nem lettem volna, nevémet is leteszem miatta. Oláhszűrben, kérges bocskorban képzeltem magam, amint

Ruszándával terelem a juhokat. Úgy tudott ő mosolyogni, hogy nem csak a fogaival, arcával, de egész alakjával mosolygott. Mert szemeiben hegyi patakok sustorogtak, csípeje szél fúttá havasi fű ringását követte, járása futkározó volt, mint a bárányoké. A vizeskorsót oly gyengédséggel emelte ki a patakból, mintha már gyermekünket ölelné. Hanem hát, egy dörgő márs szó porrá ordította reményünk. Ez a leány látogatott meg álmomban, s kérdezte meg, miért ártottam neked. Ekkor Ámelimmé változott, kivel nem csak érzékeimet, de eszméimet, olvasmányaimat is megoszthatám, s ki még most is életem beragyogja, pedig felejthetetlen búcsúja az őszi erdőn már éppen tizenkét éve esett. És azt csodálom, miért jöttek elő ők, akiket rég feledtnék hittem, és azt is szégyellem, amiért bántottalak. Bármely rég találkoztunk is valakivel, arcmása belenyomódik a lélek porába, s ha felkavarodik, oly elevenséggel vetül elébünk hirtelen, mintha valóságában lépett volna be az ajtón. Hányszor előfordul, hogy esmérősnek tetszik valaki, és órákig töröm a fejem felőle, míg eszembe jut, hogy csak megakadt a szemem valamelyik vásárban a figuráján... Mindig olyan nagy költő akartam lenni, barátom, mint te.

- Mindig olyan kertet szerettem volna, mint a tied. És persze olyan tanyát.
- Mi gondod a szepesi tanyával?
- Az, hogy ritkán látlak, Mihály.
- Tudod, hogy mióta a marhatartás mellett a *conjoncture* mindinkább rákényszerít a gabona termesztésére, nem hagyhatjuk oda az embereket, mint a pásztorokat.
- *Conjoncture*? Nem azzal utasítottad vissza az obsitot, hogy neked ne adjanak a levágott emberek, agyonlőtt lovak utáni penziót? S most a háborús *conjoncture*-ből gyarapodsz? Hallom, már a szepesi szállás körüli bérelt földeket is magadhoz váltottad.
- Te tán bizony még azért is felelősnek érzed magad, mert Potosiba hurcolják a négereket?
- Azért is. Minden ember egyenlőnek születik ezen a földön. Egyik ember a másikat nem tarthatja állati sorban.
- És kik fogdossák össze a szerecseneket Afrikában, hogy a portugál rabszolgakereskedők kezére adják? Kik vásárolják meg a szerecsen királyoktól üveggyöngyért saját alattvalóikat? A mívelt anglusaid. És hány főt vágta le az egyenlőség nevében a világosodott Franciaországban? Ha nem emelkedik a gabona ára, nem lesz ki ellássa a hadsereget. Ha pedig nem kap kenyeret a katona és zabot a lova, maholnap itt lesz Bonaparte.
- Csak már itt lenne, és új szabadságot hirdetne ennek a magára hagyott hazának. Bár, amilyen balga a magyar nemes, még a tálcán kínált szabadságot sem fogadná el!
- Nem kérek az ő szabadságából.
- Inkább a német tenyeréből együnk?
- A német királyt mégis mi választottuk.
- Csak örököltük. János király óta a magyar országgyűlés nem választott királyt, csupán szentesített.
- Ha mi is innen, onnan, amonnan választottunk volna királyt, már nekünk sem lenne országunk, mint a lengyeleknek.
- Hát nekünk sincs országunk, Mihály. Legjobbainkat lefejezték, börtönben megnyomorították, idegen fegyverek szegeződnek reánk, lépteinket ágensek figyelik, szavunkat cenzorok vigyázzák, hatalmasaink a zsarnok udvarában hajbókolnak, s parasztjainkat az ő hadseregébe küldik, hogy rabigánkat megerősítsék. S minél többet küldenek, annál több gabonát vásárol fel a kincstár, s annál gazdagabbak lesznek udvornik nemesseink. Ha pedig legényeink nem a hadi vágóhídon mundérban, hanem itthon, mint őfelsége egyszerű alattvalói, egy aszály által kerülnének éhínségbe, az ő táplálásukra a kincstár nem adna pénzt, hatalmasaink pedig gabonát, mint azon német, cseh, rác, katonákéra, akik őket halomra lövik.

– Álmomban, egy folyó partján, kedveskedő tájon, vidám társasággal mulatok – mesélte a professzor úr. – Az ifiurak a hölgyekbe csimpajkodva, elektrizált vérrel táncolnak. Én nem találok párt. Növevényekbe andalodva egyre távolodom a mulatóktól, végül egy kúriába betévedek. Belépek. A lakodalomra díszített ház teljesen néptelen. A szobában egy szőke, gyönyörű leány fekszik a ravatalon. Kezét mozgatja a szél. Megérkezik a holt leány édesanyja. Megölelem, egymás kebelén zokogunk. Az asszony elmondja, hogy esküvőre hívták a vendégeket, akik ím, temetésre érkeztek. Ez a csodálatos leány egyszer csak megholt. Az egészsége teljében, esküvője előtt. Nem tudni az okát. A vőlegény, Édes Gergely, kiváló nemes úr, olyannyira össze van törve, mint maga az édesanya. Búcsúzni szeretnék, ám az anya marasztal. A legszebb szobában helyez el. Ott az ágyra kikészítve találok egy ünnepi felöltönyt, s a mosdóvíz is kiöntve már. „Üdüljek fel és csinosítsam ki magam a solemnitásra – mond az anya. – Mindenki készülődik.” Becsukódik mögöttem az ajtó. De hát, kinek készítették ki a feredőtálat, a mentét? Hogyan üdíthetném magamat, mikor megholt van a házban? És micsoda megholt? Még ilyen csinos leányt nem láttam. És éppen a ravatalozó melletti szobában nyertem elhelyezést. Bemenjek-e a megholthoz még egyszer a szertartás előtt? És bementem. Az elébem táruzó kép felejthetetlenül szép és szomorú. Mi történt e megmosdott napot maga mögé utasító teremtéssel? Diana istennő egyszerűen magához szólította, hogy most már örökké az Ida hegy bércein üzze vele együtt az ózsutákat? Létezik eszményi elmúlás? És az emberek azért félnek a haláltól, mert csak alantas, piszkos és fájdalmas mivoltával találkoznak?

Bédiné Fábián Julianna szalonjában éppen véget ért a zálogosdi játék, midőn Édes Gergellyel megérkeztünk.

„Csokonai Vitéz Mihály úr, a Diétai Magyar Múzsza s a Nyájas múzsza folyóiratok kiadója s költője, professzor, latinista” – mutatott be Édes a sűgő-bűgő hölgyeknek.

„Akkor hát ön írta a *Magyar! Hajnal hasad!* című verset?” – kérdezte a háziasszony.

S már egy másik hölgy, bűgő gerlehangon mondta is a hivatkozott verset:

*Vigadj, magyar haza! s meg ne tagadd tömött
Javaidtól azt a valódi örömet,
Amellyért víg hanggal ekhózik a Mátra,
Az egész országban harsogó vivátra.
Vége van már, vége a fekete gyásznak,
Lehasadoztak már a fekete vásznak,
Mellyeket a fényes vilgosság előtt
A hajdani idők mostohás keze szőtt.
Az eltépett gyásznak rongyainál fogva
Tündöklük egy nyájas hajnal mosolyogva.
Setét völgyeinkre sűgárit ereszti,
Mellyel a megrögözött vak homályt széljeszti.
Bízattja hazánkat vídámító képe,
Hogy már a magyarok napja is kilépe,
S rövid időn felhág egünk délpontjára,
Hogy világosságot hintsen valahára.
Kelj fel azért, magyar! álmodból serkenj fel,
Már orcáidra sűt e nyájas égi jel.*

„Vályi Klára” – mutatta be a hölgyet Fábián Julianna.

„Megleltem hát a Duna nimfáit” – rebegetem.

„Nimfák? Ha tudná az úr, mi szemetet terjeszt rólunk az itteni polgárok egy része! Klára is, magam is verselgetünk olykor, nem csak a főzőlábos felett hajlongunk, maga ez a körűlmény a legtöbbek előtt megbocsáthatatlan.”

„Hát még amit e házról terjesztenek. Tudja meg az úr, Szodoma és Gomorra fertőjében jár” – búgta Vályi Klára.

A szalonban tartózkodó hölgyek összevihogtak.

„Nem hihetem, hogy ebben a városban, ahol a haladottabb bécsi divatot követik, s jól kövezett utcák vannak, melyhez képest mi még a *Káspium* partjain sátorozunk Debrecenben, ezerhétszázkilencvenhétben ily lemaradott lenne a közízlés – mondtam. – A morális fertő tényét pedig egyenesen kizárja a tiszteletes úr és nagytiszteletű atyám jelenléte.”

„Midőn a Komáromi Tudós Társaságot megalapítottuk reverend Illei János úrral – itt Mindszenty Sámuel evangélikus lelkész bólintott a páter felé –, néhai Péczeli József és persze kiváló háziasszonyunk, Fábián Julianna tevőleges közreműködésével, még magunk sem hittük, hogy csak itt tartunk. Tudniillik, ha valaki valamely ügy, nevezetesen a magyar nyelv és irodalom előmozdítása érdekében fáradozni kezd, azt nem hogy nem segítik, de még hátráltatják is, s mert a szebbik nemhez tartozik, még ilyen-olyannak elhordják. Pedig a Mindenes Gyűjteményt, melyben több költeménye is megjelent kiváló háziasszonyunknak, mindenki örömmel forgatta. Az utcán mosoly és grácia volt jutalma. Aztán mindenféle mocskos és ócsárló cédulákat hánytak és szórtak el ellene, és még a kávéházakban is ártatlan személyét rágalmazzák.”

„Gondolja meg, Fábián Juliannát, az országosan ismert költőnőt, akivel Gvadányi József verses levelezést folytat” – méltatlankodott Illei János.

Ekkor egy alacsony zömök férfiú izgatottan félrevont.

„Holnap reggel feltétlenül jöjjön el, hogy mértéket vehessek az úrról” – mondta.

„Mértéket?” – kérdeztem meglepetve.

„Igen, a csizmájához.”

„De én nem akarok csizmát csináltatni.”

„Nem baj, nem baj. Én mindenkiről leveszem a mértéket. Sokan, akik csak kalapért jöttek ide a feleségemhez, új csizmában távoztak. Legyen szerencsém.”

A jelenés, mely hirtelen jött, tova is illant

„Jaj, az uram – mondta nevetve Bédiné. – Ha új embert lát a házunkban, nem állja meg, hogy le ne mérje a lábát. Büszke reá, hogy ő az ország egyik legjobb csizmadiája. Neki nem kell vásárokbán kódorognia. Még távoli megyékből is idejönnek hozzá a nemes urak. Csak levélben megírják, hogy jönnek, s mire ideérnek, kész is a lábbeli. De jöjjön velem az úr! Nem csak csizmák meg kalapok vannak e házban.”

Azzal a hölgy bevezetett egy kis rózsaszín szalonba, amelyben vitrin alatt régi porcelánokat tartottak. Többnyire meissenit. Elhúzta az üveget és gyengéden a kezébe vett egy tálkát.

„Látja, ezt a finomságot a Tang-korban készítették” – mondta.

„A Tang-korban? – kérdeztem. – Valamikor a honfoglalásunk idején? Istenem, mi különbözőségek lehetnek nemzeti haladottságok között. Mi épp ekkoriban készültünk Európába belépni, mely még csaknem ezer év távolságban volt a porcelán finomságától. Csang-an a világ legnagyobb városa ekkor, több lélek él benne, mint Rómában a birodalmi idők csúcsán. Kozmopolita város, minden része a világnak az ő alkotóeleme is, és büszke erre.”

„Istenem, ön a második ember e házban, akinek a lelke e hideg porcelánt megmelegíti, aki Tangról, Csang-anról, Kínáról mint ismerőséről beszél!”

„És ki volt az első?”

A háziasszony arcára sejtelmes mosoly ült ki.

„Akitől e tálkát ajándékba kaptam” – mondta.

A széplelkületű kalaposné szalonjában hamarosan már én vittem a szót:

„Tudják-e az érdekes hölgyek, hogy a világot mi mozgatja? A hatalmas szeretet! Amely a szívekbe beoltja nemes tüzét. Mindenkiiben csudát tesz. Az a különféle vér, amely annyi milliom állatok nemeiben folydogál, mind egyaránt alkalmas ama boldogságok érzésére, melyek mindnyájunkon uralkodnak. A kietlen elefántot is megtölti indulattal. Felforralja özőn

vérét, melynek ereinek temérdek ágában megtódulva hömpölyögnek felfortyant habjai. Akár ha a megáradt Nílus jövén az Abyssinia forró hegyeiről. Lebukdosik a *kataraktákon*, hogy hét torkolatjain minél hamarabb ontsa ki régen gyűjtött adóját az egyiptomi tengernek. Csakis a szeretet rázza meg e nagy alkotmány csontjait, melyek a hadakozók, a ráépített tornyok alatt nem tántorognak! Enyelgő ugrásra billegtetni idomtalan oszloplábait a kitavaszkodott indiai mezőkön. De felkeresi a lécz, deszka apró szálai között a lappangó szút is. Szem nem láthatja e lényt. Mely kicsiny lehet az ő szíve. Mely elgondolhatatlan vékonyságúak az ő ereinek utolsó ágacskái. És abban a kicsiny alakban milyen óriási dolgok történhetnek!”

Fábián Julianna, de különösen Vályi Klára, vizsgázott szülésznő és költőné áhítattal csüggött rajtam. Tetszéssel fogadott a szalonban megfordult többi személyiség is, akik – mint nem egyszer hangsúlyozták – a német divatot követték. Valóban, magyar dolmányt csak ünnepnap lehetett látni. Rizsporos, paróka, köcsögkalap, térdig érő kaputrokk, színes, virágos mellény, csokorra kötött *kravátli*, *fátermörder*, pantalló, kamásli díszelgett az urakon. A hölgyeken – kik hajokat magos zsiráfésűre csavarták, vagy *vuklikban* csüngették a fejük körül – oldalra szélesedő nagyfodros szoknya, vagy puffos ujjú ingruha. Ez lenne a német divat? Nem inkább francia? – tűnődtem. Robespierre a metszeteken szakasztott úgy fest, mint itt némelyik ficsúr. Mint az a Dégffy. A hölgyek viseletét is láttam már a francia lapokban. Mielőtt persze betiltották volna őket. A franciák ezt angol divatnak mondták. Úgy látszik, a divatembereknek csak az idegen az előkelő. Párizsban a londoni. Bécsben a francia. Komáromban a bécsi. Hogy e folyamatban angol, német és francia összezavarodik? Így békülnek meg egymással hirtelen egy polgári szalonban Európa öldöklő nemzetei.

Egy alkalommal a helyi Don Juan, Dégffy úr, itáliai úti beszámolójával szórakoztatta a hölgyeket:

– A Palinuro-foknál zátonyra futott a hajónk. A kapitány, egy vörös képű levantei, igen tehetetlen vala. Ezért én a legényem mellé fogtam még két matrózt és akkorát taszajtottam a hajóbordán, hogy a gálya újfent a haboknak feszülhetett. Élveztem is azután a hajón utazó tüzes itáliai hölgyek gráciáit egészen Napoliig.

– És az eszébe jutott-e kegyelmednek, miután egyedül kiemelte a hajót, ki volt Palinuro? – kérdeztem.

A hölgyek összekuncogtak.

– Palinuro? Valami olasz fickó – vágta reá Dégffy.

– Palinuro, a drága Palinurus – igazítottam el –, Aeneas kormányosa. Leghívebb embere, ki vihart gyanítva emberélettel soha nem játszott, s biztos révbe vezette a hajókat. S midőn Siciliát elhagyva végre Itáliának vehették útjukat, s a megélt fáradság után minden harcos pillájára az álom mákolaja hullott, csak Palinurus volt, ki dacolt a szenderrel. Jupiter a vesztére törve, még társa, Phorbas alakjában is hiába környékezte, hogy csak pihenjen legalább egy órát, majd átveszi ő a tisztét. De Palinurus, kinek tapasztalt hajósként a legcsendesebb éjszakában sem volt bizodalma, Aeneas nem akarván cserbenhagyni, elhárította a kísértést, kezét a fára szoritva szilárdan vizsgálta a csillagokat. Csakhogy az isten a Lethe habjaiban ázott ággal legyintette meg ekkor, s e styxi varázs szemhéját menthetetlen leragasztotta. S alig ölelte karjaiba a csalfa álom édessége, mikor a kormánylapát a mély habokba sodorta. Hiába kiabált a tovaúszó gályák után, hangját senki nem hallhatta. Őt kérte áldozatul, egyet a többiekért a nagy isten. Aeneas is csak másnap a gálya hánykódásából tudta meg vesztét, s maga ülvén a kormánylapáthoz, így kiáltott:

*„O nimium caelo et pelago confise sereno,
nudus in ignota, Palinure, iacebis harena.”*

– Mit mondott a fickó?

– Kegyelmed tehát csupán az olaszban jeleskedik, latinban kevésbé?

– Ugyan, velem volt a komornyikom, aki ért mindenféle haszontalan nyelven.

- Nos, tehát így szólt Aeneas atya:

*Ó, ki a mennyben s tengerben nyugalommal bíztál,
meztelenül, s idegen homokon hányódsz Palinurus.*

Egy nyári estvén Fábián Juliannával beszélgettem. A szalonba Vályi Klára társaságában egy hosszú barna hajú, fejbőrű, magos leányzó toppant. Vajda Julianna, nemesember leánya. Megpillantásakor annyira zavarba jöttem, hogy alig tudtam egy-két értelmes szót kinyögni. Hol a mentémhez, hol a hajamhoz kaptam a kezemet. Eddig oda sem gondoltam, hogy felöltönyöm után kövessem a szalonbeli társaságot. Ha nem is ruházatuk divatja, de jól szabottsága okán. Szállásadóm, barátom, Laky Bálint, ha végül nem parancsol ágyba, egész éjjel hallgathatta volna tépelődésemet, hogy az a nimfa vajon másnap is figyelmez-e majd reám, kit olyan kikopott mentében láthatott először. Mindenesetre kölcsön adta a legjobb felöltönyét. A frizurámat is megigazítottam egy borbéllyal. A régi görög-deák, valamint a modern hazai, német, francia, olasz és angol irodalomból nem kellett felkészülnöm.

„Miből fogod eltartani? – kérdezte Laky Bálint egy alkalommal, midőn már sokadszor volt szerencséje annak az estének a részletekbe menő elbeszéléséhez, melyben Fábián Julianna szalonjában friss számócát adtak fel, s kezeink, Vajda Juliannáé s az enyém összeértek, midőn a gyümölcsért nyúltunk a tálba. A vér ekkora elektrizáltsággal még soha nem áramolt bennem, szívem ennyire még nem motorált. A leány arca is piros lett, akár a számóca, mint amelyre nem a szégyen, de a belső öröm pírja ül ki. Le nem hunyhattam a szememet, míg ki nem csiszoltam a verset, melyet egy, a társaságtól ellopott percben hevülettel olvastam fel Juliannának:

A számóca

*Illatja rozmarinnak,
Mézíze a fügének,
És a rukerc pirossa
Szájunknak és szemünknek
S orrunknak is mi kellő?*

*Hát még, ha egyesülnek,
E kedves érzések? –
Ímé az ért cseresznye
Melly édes és piros is?
A sárgadinnye szagja
Nárdus, s az íze nektár:
A rózsza színe bíbor,
S illatja fínom ámbra.*

*De rozmarinnal együtt
A kis rukerc, fügécske
Cseresznye, sárgadinnye
És rózsza öszveséggel
Van elvegyítve a szép
Szamóca bíborában. –
Szép színe drágalátos,
Mézíze száját enyhít,
S illatja a velőkre
Mint egy nepente, felhat.*

*Kedves számóca! téged
Én – én az isteneknek
S az istenasszonyoknak
Tennélek asztalára.
Sőt, csak beszélni tudnál
És csókot adni, mindjárt
Hasonlatos lehetnél
A Lilla ajjakához.*

„Szeretem” – mondtam Vajda Juliannának, aki Lillává kereszteltem át, néhány este múltán.

„Mi az, hogy szerelem?” – kérdezte ábrándozva a leány.

„Örülni remény nélkül, reményleni okosság nélkül, félni veszedelem nélkül, testet adni az árnyéknak, s hitelt nem adni a valónak, minden szempillantásban száz haszontalan fantazmákat ábrázolni a gondolattal, ébren álmodozni, és napjába ezerszer halni meg halál nélkül, gyönyörködésnek nevezni a kínlódást, másról gondolkozni, s önnön magát elfelejteni, és szüntelen lépdesni egy félelemről másikra, egy kívánságról más kívánságra: ez az a frenezis, amelyet szerelemnek hívnak.”

„Ez nem a szenvedés?”

„Csak míg a nagyságos kisasszony szíve is meg nem érik, s a hatalmas isten, Ámor

indulataival irányomba nem ragadtatja. Mi forróbb a vipera vérénél? Nem folyó tűz csergedez-e az ő száraz ereiben, mikor Arábia fűszerszámos virágait összemáskálja? Mi hidegebb a geleszta nedvességénél, mely vér gyanánt folydogál az ő nyálkás testében a föld alatt? Csudatévő szerelem! Hatalmas vagy ezt felhevíteni, amazt pedig még a tűznél magánál is lángolóbbá tenni.”

„Miből fogod eltartani?” – ismételte meg a kérdést Laky Bálint, ki fiskálisként a gyakorlati ügyek tudója volt.

„Hogy-hogy miből? A nyári *insurrekció* üres ideje alatt összeszedtem írásaimat, amelyek részint eredeti, részint görög, deák, francia, német és olasz nyelvből fordított darabok, részint versek és teátrális darabok, részint prózák a filozófiai és esztétikai tudományokból. Ezeket összeszedvén, itt Komáromban *Nyájas Múzsza* név alatt ki akartam adni. De, azolta szándékomat megváltoztatván, most már a Péczeli halálával félbeszakadt *Mindenes Gyűjteményt* akarom folytatni. Arra itt van igény, szépen fogyott, míg szegény szerkesztő úr le nem hunyta a szemét. Így a magam írásait, melyek többnyire apró darabok, szintúgy kiadhatom, azonban a tudósok beszerkesztett munkáival a könyvnek dísz, kedvességet, tekintélyt adhatok. Jobban is fogják olvasni minden rendű és vallású hazafiak, ha minden rendű és vallású emberek neveit találják benne. Ha valami irigy ellenség piszkálja, többen lesznek a mentő s oltalmazó tollak, melyek védelme alatt magam is bátorságban lehetek. *Új Mindenés Gyűjtemény* lesz a neve a már országszerte esméretes kiadvány után.”

„És *addig* miből fogod eltartani?”

„Hogy-hogy *addig*?”

„Péczelinek volt kapitálisa a laphoz. Neked nincsen. Miből gyűjtöd össze? Miből tartod el a feleségedet *addig*?”

„Majd keresek mecénást. Széchényi és Festetics grófok a Múzsák barátai.”

„Adnak, mondjuk az első kiadáshoz. Mindegyikhez aligha adhatnak. Mi lesz akkor?”

„Hivatalt vállalok. A deák nyelvben lévő tehetségeim, minthogy fő gyönyörűséget a római klasszikusok olvasásában találok, felhat szinte a literatúráig, hozzájárulván a beszédben és levélírásban való könnyűség. A német nyelvben értem a könyveket, sőt ezekből poétai fordításokat is tettem. Olaszul igen jól értek. A francia nyelv értésében középszerű vagyok, de az ezen nyelven való literatúrához legjobban vonzó tüzem sebes előmenetellel már magamat is bíztat. A magyar nyelvben lévő tehetségemet debreceni születésem és huszonkét esztendő koromig való felnevelkedésem, nyomtatott és még kézírásban lévő munkáim, literatúrai szüntelen való olvasásom, levelezésem és gyakorlásim meglehetősen emelték. A stilsztika, história, utazások, politika és geográfia, a természeti históriával együtt, foglalatoságom. Ennyi sokféle tudással ne találnék állást Magyarországon? Eh, hol van még az esküvő! Fél év, egy év. Szerelemben élünk! Tudod te, mi az a szerelem? Ugyan, ki boldogabb Vitéznél?”

Engem, mint országosan ismert költőt, Vajdáék nagy tisztelettel fogadtak. Vajda Pál saját szőlejükéből, Dunaalmásról való mazsolás borral kínált.

„Azt hiszik, mazsolás szőlő csak a Tokajban terem – mondta, s a kortyintás közben ravasz szemecskéi majd kifordultak a helyükből. – Kegyelmed tán meg is fordult arrafelé.”

„Meg én, urambátyám – válaszoltam illendően, bár a bor sava fennmaradt a torkomban. – De ez a másolás igen kitündöklő. Erre azon a tájon is büszkék lehetnének.”

„Na, hát én is megfordultam arrafelé. Azért is tudom, amit tudok. Oszt az Orsova tájékán is megfordult kegyelmed?”

„Nem, ott nem.”

„Na lássa, az én hajóim odáig elmennek. És én a magam erejéből küzdöttem fel magam hajóácsból a magisztrátus tagjává. Pedig a feleségem bátyja szenátor. De én soha nem kértem a segítségét. Most már én tudok nekije segíteni.”

„Ez igen derék dolog.”

„Szóval az úr költő. Az én leányom is fog a költészethez. A Gyöngyösi *Vénuszából* olvas fel anyjának, aki akkorákat sír rajta, hogy majd meg szakad. Tudja, hogy van ez.”

Tudtam. És a szülők nem bánták, ha néha elüldögéltünk Lillával a nemesi ház lugasában. Csak Lilla vágyódott el.

„Nem tetszik az a föld, ahol szerencsém találkozott? – susogtam a fülébe. – Mondd meg, melyik részét kívánod lakni hazánkban? Az északi havasoktól a déli homokos mezőig, a Duna napnyugati fordulásától napkeleti végéig szabd ki a tartományt, s ha te ott laksz, paradicsom lesz az nékem.”

„Miből fogod eltartani?”

Eltartani? Üldögéltünk a lugasban, számocáztunk, cseverésztünk Bédinénél, verseket olvastam fel fennen, s verseket csúszattam titkon az angyal kezébe. Hányszor képzeltem, hogy míg Lillám zöld fűzfák alatt, majoránnaágyon szunnyadoz, én a kopár kövön kóborolva panaszolkodom: csergedező pataokban feredő kedvesemet megleshetem csupán, a Duna nimfájának hószín mellye ábrándozásimnak helye lehet csak, míg beteg szívem kívülről másért már nem is doboghatott. S bár számtalanszor tettem vallomást, kellemkedő mosolynál s biztató – vagy akár annak is tekinthető – pillantásoknál egyebet nem nyerhettem. Vajda Julianna nem mondta ki, hogy szeret. Kit is kellene hát nékem eltartanom? Nem bírtam tovább. Pestre készültem, hogy a jogi tanulmányok és verseim kiadatása felől intézkedjem – és hogy tágulást adjak Lilla gondolkodásának. Még indulásom előtt levelet hagytam Bédi Juliannánál a részére. Kiöntöttem elébe szívemet és minden vágyódásomat, még egyszer elmondtam, hogy szeretem. Kértem, hogy vizsgálja meg levelem minden cikkelyét, sorát, sőt betűjét is fontolja és ítélje meg, és közölje velem azt a végső meghatározását, mellyel vagy a legnagyobb boldogsággal jutalmaz, vagy holtig tartó magánosságra kárhozzat. Válaszát Pesten az Institoris úr könyvesboltjába vártam, ahonnan, mint írtam, addig ki nem mozdulok, míg jó vagy balsorsom felől csókra méltó sorocskáit kézhez nem vehetem.

Már másnap reggel Bédinénél Lilla fekete pecséttel lezárt levele várt. Nem mertem azonnal felbontani. Gyász pecsétje kedvesemnek vajon mit hozott? Tán rózsaszálamat gyötri nagy szívbeli kín, tán keservét, tán halálát jegyzi e halotti szín? Tán már a sírban vár? Vagy mást szeretvén, szívéből kivetett, s így halálra kárhozzatott? Ha igen, úgy meg kell halnom. Mégis meg kell nyitni e gyászos levelet, tán csak találok benne egy szót...

Alighogy Bicskén megszálltam, repülni kezdett kezemben a toll:

Szép kegyes! Mihelyt vettem boldogító kezecskédnek sorait, azonnal az öröm ezer édes érzésekkel lepte meg tusakodó szívemet, s azonnal kiindultam Komárom földéből. Megyek és repülök, kedves angyalom, a Te leveled szárnyakat köt az én óhajásaimra, s ragadtatva ragadtatom az én szerencsém felé; mert ami legnagyobb szerencsém volt, feltaláltam.

Ah kedves lélek! gondolhatod-é, mely örömeiket szerzett nékem az imálandó papiros? Úgy néztem a túlsó felel írott két sorocskádat, mint az én paradicsomi boldogságom felől való kontraktust!

Egész utazásomban mindig a kezembe tartottam leveledet, s elérkezvén mostani szállásomra, kebelembe dugtam azt, s annak angyali íróját képzeltem magamnak – az éjjel is szívem mellett hálattam – háromezer betű van abba a kevés írásba, én pedig minden betűt ezer csókkal terítettem be – gondolod-e mennyi volt az a csók? Pedig még a tisztáját is sorra csókoltam, mert ott is járt az a gráciái kéz, amelyet én bálványolok!

Igazán írod, vigasztaló őrző angyalom! hogy levelem szívemnek belső rejtekéből származott: mert hogyan származna a szívemből, amelybe semmi sincs egyéb írva, hanem ez az istenasszonyi név: Juliánna s utána ez a hét betű: hogy szeretek!

Lehet-é az, hogy egy szelíd lélek ellen kegyetlenek lehessenek a fátumok? És hogy a rettegés és félelem háborgasson egy oly szívet, amely más szívre is

nyugodalmat áraszthat?

És te sóhajtasz! Én azt tartottam, hogy a sóhajtás nem férhet a mennyeiekhez vagy azokhoz, akik olyanok, mint a mennyeiek. – De áldom azt a sóhajtást, amely olyan ölelésre teremtett kebelből származott fel! Vajha a szelek szárnyain ez a szép sóhajtás hozzám repülhetne, és egyé forrhatna az én lelkeimmel, amely csupa sóhajtás!!

Már én ezután leveletem csak a mi barátnémhoz utasítom. – Te pedig, ha oly kegyes vagy, amilyen szép, ne tagadd meg tőlem az én békességemet, azaz írd ezután is, de írd hosszabban, forróbban, és úgy, hogy én annak olvasásában elájúljak!

Ma huszonegyedik napja van októbernek – ma kezd el, ma, mikor vésszed ezen leveletem – tégy félre minden dolgot, felejtkezzél el mindenről, még magadról is; a feljövő nap már a papiros mellett találjon, s mikor lemegy utolsó sugára is, a te csókra méltó betűdre pillantson, s csak akkor vedd észre, hogy a szerelemben elmerültél, mikor az én nevemnek emlegetését a hajnali kakasszó rezzenti félbe! Így készíts nekem november végére egy levelet – köttesd bé Töltesy urammal, s olyan nagy csomóban küldd el, hogy én azt Hármás Históriaának gondoljam! Akkor küldd el delizsáncon Pestre az Institoris úr magyar kabinetjébe – már én akkor eladom a stokfisomat, s annak az árán kiváltom: sőt kész volnék magamat is annak kiváltságáért árendába adni – de már én nem vagyok magamé, magamról rendelést nem tehetek; mert a Te rabod vagyok.

Endymion a cariai Latmos-hegy barlangjában alussza örök álmát. Minden éjjel meglátogatja szeretője, hogy csókjaival halmozza el. Ezen éjszaka azonban nem jöhet, levelet küld maga helyett: „Kedves, Drága Lélek! Én élek és vígan – azt hallom, az Úr is vígan mulat Keszthelyen. Én az Urat óhajtom, várom is, mindazáltal, mikor legjobbnak véli és ítéli az Úr, akkor jöjjön, ha soká késik, addig a Lidi férjhez megy. Ezzel maradok az Úr hűségese Juliannája.”

Endymion felriad, az éj, a barlang tovaillan, tavaszi mulatság közepében találja magát egy kies mezőn. Lilla több ízben arcon csókol. „Milyen sápadt vagy, Mihály” – jegyzi meg ugyanakkor. Valóban, mindenki szépen lepirult a fiatal nyári napsütésben, csak én nem. A lány elém tartott tükrében meggyőződhetek erről. De a társaság nem pusztán vidámodik. Mindenféle állatot terelnek, nem ostorral – szeretettel. Cirkuszt organizálnak. Olyanformát, amelyben nem verik, de becézik, simogatják a jószágokat. A tigris hálából fog átugrani a tűzkarikán, mert kényszert már nem esmérhet. Az intézmény igazgatója Lilla leend. A lány, aki mindeddig delejezett, azonban eltűnik. Sőt az iménti társaság tagjai is széledeznek, ki lovon, ki szekéren, ki gyalog vág útjának. Mintha mindannyian nagyon sietnének. Egyszer csak Lillámba botlom, aki megköszöni, amit a cirkuszért tettem. „De hát a cirkuszért én nem tettem semmit” – ellenkezem meglepetve. „Sokkal többet cselekszik, aki nem cselekszik, mint a tudatlan, aki az eszmék kerékkötőjéül szegődik” – feleli a lány. Üres sátrak közt kóválygok, melyek inkább piacra emlékeztetnek. Hirtelen egy hatalmas porondon találom magam. Már várom, hogy Monostatos megjelenik elfogatásom céljából. A porond azonban vízparti fövennyé változik. Alighogy élvezni kezdeném a homok selymességét, nyakig süppedek benne. Mindenfelé boldogan heverésző emberek, ám engem nem lát senki. Bár mozdulni sem tudok, szilárd talajt érzek a lábam alatt. Majd a homok elpereg rólam és tóban úszom. A piaci sátrak körülöttem lebegnek a vízen. Bármelyikbe beúszhatok. Setétes zöld a víz. Távolabb gyönyörű nimfák ferednek. Ó, nézés istene! A hullámok kezei lábukat, keblüket, márvány oldalukat simogatják. Ahol tejszínű bőrükkel megmerítkeznek s arany hajokat megáztatják, kivilágosodik a tó, mint az a tengeráram, amelyből a születő Venus kiemelkedett. Semmi nyoma rajtuk a paraszti pirosposzsgásságnak – őket sem fogja a nap. De eltűnik a látomány, a víz leapad, megint a piacon találom magamat, ám most – mint kiskutya. Egy kifőzésbe hátulról besettenkedve egy nagy, ropogós csülökbe botlom. Ráharapok, tépem, marcangolom,

bármennyire igyekszem is, a fele még megvan, midőn észrevesz a legény. Hatalmas furkócsapás következik. Mégsem, a pirospozsgás hentesfiú jóindulatúlag mosolyog reám, s én eloldaloghatok a csontommal – és a szegényérzettel.

Keszthelyről, ahol állásszerzés végett jártam Festetics grófnál, Komáromba visszaérkezve a kedvesemhez szaladtam. Lilla végtelen hidegséggel fogadott. Közölte velem, hogy a szülei hozzá fogják adni Lévai István dunaalmási fakereskedőhöz, aki jómódú ember és „szőlleje is van”.

„Micsoda új ez a szokatlan hidegség? – nyögtem. – A te Vitézedet, mint egy kínos *barbarust* fogadod? Ugyanaz vagyok én; te nem ugyanaz vagy. Kegyesnek hagytalak tégedet el, s kegyetlennek talállak. Mi volt? Kétekedsz az én hívségemről? Talán valami gonosz szerelemtárs hazug nyelve vádolt be előtted? Nem emlékezel az én hívségem annyi próbájára? Nem esmérsz meg engemet? Nem kérek többet, mint hogy inkább szép szemeidnek higgyél, semmint a szerelemtársaknak. Szemeid a te lelked hívebb követői, mint a füledet behálózó, alávaló acsarkodók. Vesd reám régi tündér pillantásaid! Ki fogja valaha tudni e szív titkos útjait, ha ti nem tudjátok azokat, az én kincsem szép szemei? Ha ti nem bánkódtok azon, hogy a régi édes láng késlekedik a szívben kifesleni?”

„Nem is bánom, nem is tehetek róla” – hangzott a kurta válasz.

„Micsoda vigasztalás marad, oh isten, nékem? Ki lesz az én reménységem? Kiért kell nékem élnem még, ha nem enyém többé az a szív?”

Csábulatomból csak szállásomon tértem magamhoz. Nem is tudom, hogyan jutottam oda. Tollat fogtam, s levelet írtam Lillának. Oly levelet, amelyet mindig sajnáltam. Olyat, amelyre mindig büszke voltam. E levél felért a Lilla-ciklusnak azzal a tizenkét versével, melyet tényleg Vajda Juliannához írtam.

Egyvalaki értett meg Komáromban, Fábián Julianna.

„Istenem, mi történt?” – sóhajtott fel az asszony, mikor másnap reggel hétkor benyitottam hozzá. Mintha nem tudta volna. De hogyan lehet egy élete értelmét elveszejtett emberrel elkezdni a társalgást?

„Elbúcsúztam Vajdáéktól, akik a régi szívéllyességgel fogadtak, mintha mit sem tudnának – feleltem. – Arra kérem, adja át e Lillának szóló búcsúlevelet. – Fábián Julianna vállára zuhanva hirtelen zokogásban törtem ki. – »Nem is bánom, nem is tehetek róla«, e szavakat vetette oda nékem.”

„Ó, Mihály, annyira sajnálom.”

„Meg, hogy annak szőlleje is van. Mi közöm azzal, mivel is bír? Városi professzornét csináltam volna belőle!”

„Talán csak olyan zavarban volt, hogy értelmes szót nyögni sem tudott.”

„Ugyan, hidegen és céltudatosan beszélt. Lám, a polgárból milyen könnyen kibúvik a paraszt. Egy zsíros parti, és oda a szellem minden eredménye!”

„Ne legyen ilyen szigorú, Mihály.”

„Én ne legyek szigorú? Akivel a legszigorúbban bántak el?”

„A szellem végül azok birtokában marad, akiknél mindig is volt. A lelkesz urakéban, a jezsuita atyáéban, a doktor urakéban, akikkel a Tudós Társaságot alapítottuk. És persze, mindenek felett az önében, aki elmegy innen, és a fellegek magosában szárnyal, míg mi csak rakosgatjuk itt a szellem morzsáit. De a legtöbben a bécsi módi végett kerültek ebbe a szalonba. Többet várni tőlük egy-két udvariasságnál nem is lehet. A poézisre soha nem lesz olyan széles igény, mint a jó borra. Vagy akár a rosszra.”

„Ó, Julianna, ha Lillámban csak tizedannyi lélek lakoznék, mint önben, most én a világ legboldogabb embere lennék!”

„Ne túlozzon, Mihály. Inkább fogadja el ezt a kis porcelán szelencét. Nagyon régi, nagyon finom, talán még a Tang-korból való. Amikor a barbarusokat kiűzték Kínából, és virágzott a költészet, a festészet, a zene.”

„Tudja-e, kegyed, hogy a kínai papok egész napokat töltenek azzal, hogy körkörös homokábrákat rajzoljanak, s bennük felvonultassák hitük minden színeit és jelzéseit?”

„Nem, igazán.”

„Ezen mérik meg, hogy a lámák között ki mely fokán áll a bölcsességnek. És amikor elkészülnek vele, az egészet egy mozdulattal elsöprik.”

X.

Én Lillát személyesen nem ismertem, de találkozott vele Dobby Márton, az egykori oskolatárs, a Mester első életrajzírója és – Csokonai Józsefné. Amikor Puky István jóvoltából – aki barátja iránti kegyeletből rendezte a nyomdaköltséget – kijött a sajtó alól a *Lilla, érzékeny dalok három könyvben*, Sára asszony azt Dobby Mártonnal elküldte Lévai Istvánnak is. A hűledező asszony Dobbyra e választ bízta:

„Kedves, Drága Nagyasszony!

Amely pontban és szempillantásban vettem levelét és annyival inkább kedves ajándékát, mindjárt fogtam a pennámat s írtam volna aszerint, amint az én indulataim ösztönöztek, de nem, ő nem vihettem tökéletességre, mert valahányszor azon édes szervezet ötlük elmémbe, mindenkor vérzik a szívem.

De hogy is ne?

Mikor oly hű barátomtól kellett megválnom, kinek barátságában szinte kilenc hónapokat nyájasságban töltöttem.

Oh kedves édes barátom!

Áldom azokat az időket, melyeket Veled töltöttem! Áldom azon eszközöket, melyek óhajtott barátságodat megesmértették velem. Áldom nemes lelkedet, tisztelem hűségedet míg élek, jó emlékezetedet elviszem gyászos koporsómba.

Óh Kedves, Drága Nagyasszony!

Hogy háláljam meg irántam mutatott szívességét? annyival inkább becses ajándékát? bár az egek engednék, hogy legalább megköszönhetném kézcsókolással, tehetném legalább tiszteletemet, de a Fátumok kegyetlenek ellenem, ezért, amit szóval le nem írhatok, szívemben sóhajtással fogom kipótolni még a halálban is határ nélkül való tisztelője,

Vajda Julianna”

– Ő derék természetű, kinyílt homlokú, s kellemes interresszáló ábrázatú. Meglehetősen magos. De már azon *gráciáiból*, melyekkel Csokonai Vitéz Mihályt megigézni hatalmas volt, sokat vesztett – fűzte hozzá a levélhez Dobby Márton.

Csokonai Józsefné hosszas ideig meredten nézte az írást. Julianna írt volna, amint az indulatai ösztönözték. „...nem vihettek tökéletességre” – Hát mégis *szerette* Csokonai Vitéz Mihályt! Szinte kilenc hónapokat töltött nyájasságban vele. Miért nem közel egy évet ír? Miért épp egy gyermek kihordásnyi időt? És áldja ezeket az időket! Melyek az áldott állapothoz éppen elegendők. És áldja az eszközöket, melyek szegény fia barátságát megismertették vele. Eszközöket ír – nem verseket. Ez a nő boldogtalan.

Nyomban meglátogatta őt Dunaalmáson. Júlia ujján ott tündökölt a jegyajándék, Csokonai József pecsétgyűrűje. Kényeztető szeretettel fogadta Sára asszonyt. Nyoma sem volt annak a kimértséggnek, melyet utolsó találkozásukkor a professzor úr felé mutatott. Mint nők azonnal megértették egymást. Nem kellett nagyon kérdezni, Julianna elmesélte házasságbeli boldogtalanságát. Sokat van egyedül. Férje ugyanakkor beteges, ha itthon van, szüntelenül virrasztania kell mellette. Vőlegénykorában sem állhatta. Mogorva ember. Beszélni nem volt vele mit.

Elhamarkodott házassága miatt sokat tépelődik. Szülei erőltették. Nagy vagyont, anyagi biztonságot ígértek vele. Még az sem biztos, hogy volt pénze a fakereskedőnek. Nagy lakodalmat tartottak. Azután neki kellett berendeznie a teljesen üres házat. Csak a szüleire hagyatkozhatott. Lévai az esküvő után felment a hegyekbe. Hónapokig nem is látta. Isten tudja, mit csinált ott.

Csokonai Józsefné megkérdezte tőle az esküvő előtt válaszolatlanul hagyott levelek ügyét. Júlia kezébe temette arcát, úgy zokogott. Ujjain átszivárogtak könnyei. Ő nem kapott levelet. Azt hitte, Mihály elhidegült iránta. Mihály elutazása után apja elkezdte duruzsolni: „Nem jön az vissza!” Néhány nap múlva: „Úgy hallom, jól mulat a poétád Keszthelyen, az ottani szépek körül legyeskedik.” Julianna kétségbeesetten várta a levelet Keszthelyről, de hiába. „Látod, még csak nem is ír – hajtogatta Vajda Pál – ennyibe vesz téged a nagy poéta!” Máskor meg: „Még arról sem hallat, van-e már stációja? Miből fog eltartani? Csak léhűtő az. Nem várakoztathatjuk annyi ideig Lévai István urat sem. Fogja magát, azt az is elmegy. Mit mondanak akkor majd a tisztos polgárok rólad, hogy mind szökik előled a férfi? Hogy akarsz így férjhez menni?” Végre az apja elérte, hogy Júlia megjelölt egy határidőt, hogy ha addig sem kap levelet a költőtől, akkor a kereskedőhöz hozzámegy. Már az esküvésre kellett indulnia, mikor Mihály levelét megpillantotta. Elájult. Míg magához tért, az atya mást tett a helyébe, gyözködte, hogy csak képzelődött, s úgy vitték betegen az esküvőre. Sokára minden kivilágosodott, de késő volt már. Mennyit gondolkodtam én ezeken a környülállásokon. Az élet maga a legnagyobb tragédiáról. Szegény Csokonai úr minő cselszövénybe keveredett? Hogyan szerezhette meg a professzor úr leveleit az ármánykodó apa? Hiszen azok elővigyázatosságból Fábián Juliannához érkeztek. Lilla elmondta volna az anyjának, amint az a lányok szokása? Aligha, hiszen tudta, hogy az apja pártján áll, s a szerelemérzés erősebb a szülői kötelemnél, de még a férjénél is, mint az mutatkozik abban, hogy a nő házassága idején is tüntetőleg a Csokonai Vitéz Mihálytól kapott eljegyzési gyűrűt viselte. Talán Fábián Juliannát környékezte meg ez a Polonius? Elvégre gazdag emberként, sőt szenátorként a poétai szereplése miatt elhíresült asszony útját egyengethette, egyszersmind akadályozhatta a városban. Ám Bédiné a búcsúvételkor legkedvesebb emlékéért ajándékozta Csokonai úrnak, melyet egykori titkos hódolójától kapott, ki talán már oda is vezett Kína hegyeiben, mert az ottani fagyok sem húthették le túl a dunai nimfáért lüktető vérét. Vezeklésül tette volna, amiért ártott a legártalmatlanabb embernek? Ahhoz túl nagy ajándék, de nem lehet elég nagy, ha azért adta, mert maga is szerette a professzor urat. Márpedig szerelmes nőt nem lehet kedvese ellen vesztegetni. Homlokomhoz kaptam. Hát persze, az expeditor! Mekkora részletességgel teregette ki első debreceni találkozásunkkor Csokonai úr az ottani postatisztek viselt dolgait, visszaéléseit, szennyességeit. Egy olyan kis városban, mint Komárom, nem maradhat titokban, ha sűrűbben érkeznek a levelek egy bizonyos házhoz. És egy olyan nagy ember, akinek gabonahajói Orsováig is lemennek, mily könnyen érdekeltté tud tenni egy expeditort, akivel vérrokonságnál szorosabb hasonlatosság fűzi egybe, amennyiben mindkettejük napját csak az arany fénylése tudja kivilágosítani.

„Most már boldogan halok meg, mert láttam fiam Lilláját” – monda Csokonai Józsefné, midőn visszaérkezett a találkozóról.

* * *

Csokonai Vitéz Mihály szomorúan tekingetett ki a novemberi ködbe. Visszaesett betegségébe. Ujjait gémbesztette a hideg, mellét köhögés rázta. *Árpád*-ját erőltette, Álmos és a hétmagyarok szellemét idézte – hiába. Szeme előtt a fejér ló tejszerű felhővé alaktalanodott. Árpád mindegyre visszafelé vonult az úton, s a Vereckei-hágók helyett megint csak a Káspiumban téblábolt. Kazinczy üzenete sem vidámította fel. Látta Landerernél a *Lillát*. A harmadik árkus sincsen egészen kirakva. Nem is a nyomdában, hanem az első emeleten félretéve találta meg

a betűk ládáit. Tanácsolja, hogy Csokonai tétessen fel Nagy Gáborral egy formális *judiciara admonitiót*, hogy ha két hét alatt el nem készül a munka, másnak adja. Landerer azzal védekezett, hogy négy forintot fizet a rakónak, mégsem megy a munka. „Igen – így Kazinczy –, mert egyeben dolgozik.” „Nem” – tiltakozott Landerer. „Hogy nem? Egy nap alatt egy árkust kirakhat!” Erre a nyomdász vállat vont, mint aki szívességet tesz. Nagy Gábornak is megemlíti, mennyire várja a professzor úr dalát. Az ő Sophie-ja barátjának fogja tekinteni.

„Kapjon tüzet az úr, és írjon majd valami kis, nem tudom mit, melyre azt mondhassa: Ejnye, be rendes ez, s egyet nevéssen neki! Adieu. Luther Márton apánk neve napján reggeli tizenegy órakor emlékezzék meg az Úr rólam.” – állt legutóbbi levelében.

– Kapjak tüzet? – méltatlankodott a professzor úr. – De mióta a novemberi nyirkos napok bejöttek, tüdőhólyagjaim fellángoltak megint. Mint a sziklahasítékban leelkedő Schylla a gyanútlan hajósra, úgy csapott le reám újujt erővel a kór. A szörny fogai között hogyan nevéssen az ember? A múzeumban nem tudok fűteni. Ha bemegyek a házba, csak úgy létezhetek, ha édesanyám nagy ruhásszekrényébe ülök be. Ám onnan is hallom a vendégek, kosztosok, szomszédasszonyok fecsegését, a vihorászást, az állandó jövés-menést. Min mulassak akkor? És hogyan tegyem? Mint a tekintetes úr a Csombók Jankóval meg a Csombók Sárával? Nékem is vannak olyan emlékeim, amelyek az esküvői hangulathoz nem egészen valók. Írjak talán az Ilosvay Kriszával történt közös kalandunkról a nagyváradi feredőben? Nevéssünk annak? Az ősz *invalidus* felesége alig húszéves és gyönyörű. Ráadásul lelkesedik az írókért, az irodalomért. Maga is fordít németből. Mihelyt megismerkedtünk véle, Batsányiról kezdett lelkesen beszélni. Kazinczyt, kiről addig azt hittem, csak a literatúra élteti, ilyen izgalomban nem láttam még, mint e hölgygel való találkozást követően. Tekintete napról napra jobban szikrázott, amiért a nő engem is figyelemre méltatott, sőt nem egyszer inkább felém fordult. Hol van most a nagy fogadkozás, hogy megvárja, míg az asszony férje meghal, az örök szerelem esküje? Alig két év múlt azóta.

Elbeszélése hosszú köhögési rohamba fulladt.

– Mennyire készültem arra a Várad melletti feredőzésre Kazinczy tekintetes úrral! – folytatta végül. – Mint minden eseményre, mely a betegségben való hánykódásból, vagy a betegségtől való félelem miatti lázas alkotói hevületből kivezethet.

„Mily könnyen lázadnak az emberek bármi ellen, mely sérti őket, s mily nehezen fogadják be a tudományt, mely pedig minden igazságtalanság kiküszöbölésének legalapvetőbb eszköze” – mondta Kazinczy

„A lázadó érzések és indulatok a barbarizmus vagy a luxus következményei. A természetben és a szelíd érzésekben való gyönyörködés a józan kultúra jelensége! Aki egy éneklő madarat, egy kinyílt virágot, vagy egy ártatlan és szép gyermeket lát, és ezekre a szívét repesésben érezi, abban az emberiség ki is van már fejtve, el sincs temetve. Ilyen karakter kell arra, hogy valaki kedvelhesse az idylliumot.” – feleltem.

Feredőzésünk első éjjelén különös álmot láttam. Kicsattanó tavaszban, tulipántos kert közepén, egy pavilonban gyűlik össze a délutáni társaság. Hűsítőket, cukros csemegéket fogyasztunk. Megérkeznek a toponári zsidók, s húzni kezdik a talpalávalót. Egy fain leányzó, illata s bája példátlan, tánkra ajánlja magát. Őt magát még nem láttam, de vonásai vészterhesen emlékeztetnek egy bárónőre, a vidék hírhedett cselszövőjére. Rákérdezek a főrendű asszonyra. Ő a leánya, feleli a kedves kacagva, derülve. A zenekar az új német divatú háromnegyedest, a ländlert húzza. De hogyan kell erre táncolni? Ne féljen, csak jöjjön, unszol a lány. Miközben az eszem tudja a jövendőt, érzékeim belevesznek a nimfába. Nem is kell tűnődöm a lépésen, megy az magától. Mert a magyar tánkra temett. Akár német tánkra. A többiek legnagyobb csodálkozásai mellett – néhányan még fel is sikoltanak, hogy ne, elejtem – ölembe kapom az édest, s megperdülök, felugrom vele.

Oh, Félixfürdő, az az asszony. Amint megérkezett, minden szem rátapadt. Egyszerű, sötét ruhákat viselt, majdnem, mint a debreceniek. Ám egy-egy hímezett illatszerez táskával, egy övvel, egy kalappal, sállal mindig megbolondította az öltözékét. Az a tartás, mellyel vonulni tudott! Vigyázó lépteit, soha nem sietősek, sem nem lassúdadak. Mint aki tudja, hogy az

uszályát vivő leánykákkal mindig össze kell hangolnia a tempóját. Udvarhölgyeket képzelhetett maga mögé vagy nyoszolyólányokat? Soha nem lehetett tudni, hogy a képzemények varázsszőnyegén éppen esküvőre megy-e, vagy koronázásról érkezik. Amint szóba hoztam előtte Lillámat, rögtön a helyébe kíváncszott. Mindent pontról pontra kikérdezett. Ám ő a saját szívében nem adott helyet nékem. Remény s kétség között táncoltatott. Ha találkoztunk, felhevítette érzéseimet, távoztakor maga után hagyta a kízó kétségeket. Egyszer bátorított, másszor ijesztett. Nyájas szavai közé, mint a jég zuhant az elhárító „nem”. Félelem s remény között hánykódtatott, még Debrecenben is játszadozott velem, mikor én már végleg visszavonultam Lillámhoz, Kazinczynak szerencsézést kívánván. Játszott tehát Kazinczyval – még két évig.

Vagy Dayka miatt haragudott meg reám a tekintetes úr? „Sajtó alá készítem Dayka verseit – írta. – Imhol vannak. Tekintse meg az Úr, és ahol igazításra valót lát benne, tegyen próbát rajtuk, ha szennyeket lemoshatná-e.” A tekintetes úr tehát átíratná az originált? Milyen jogon? Az úgy jó vagy rossz, miképp már megírva vagyon. S a Bibliához miért nem fog hozzá ezen igyekezettel? Jóbot, kinek szilárd hitében teljesen biztos a mindenható, miért dobja oda a Sátán játékszeréül? Jézust a rómaiak, akik birodalmukat a jogra alapozták, hogyan végezheték ki, ha egyszer ártatlannak találták? Mennyi javítani való volna itt. És tökéletlenségében nem csodálatos mégis a Biblia? Van-e sok bölcsebb mondás ennél: „Aki tiközületek bűn nélkül való, az vessen először követ őreá.”

Kazinczy Ferencsel Csokonai Vitéz Mihály temetésén találkoztam először. Vannak emberek, akik különös képességgel rendelkeznek arra nézvést, hogy valóságos intézménnyé fejlesszék magukat. Közülük is kiemelkedik két úr. Kazinczy nem egyszerűen valamely eszme papjaként, tévedhetetlen *orákulum*ként, hanem mint maga az Irodalom tudott megjelenni. S valóban, sokak számára ő a magyar irodalom. Fensőbbisége, tekintélye, csillogó elméssége, pompázatos erudíciója, mindenre kiterjedő tájékozottsága és érdeklődése előtt Csokonai úr is fejet hajtott, rajongva szerette őt élete végéig, noha kritikáját nem mindig szívelhette. Halála után az ő nyomdokaiba igyekezett lépni Schedel Ferenc. Ami az irodalomszervezés szándékát illeti, tiszteletre méltó. Nevéhez fűződik a professzor úr műveinek 1844-ben megjelent, az általa készített műjegyzéken alapuló kritikai teljes kiadása, melyhez elemző tanulmányt is tapasztott, ott azonban mintegy ki is nyilatkoztatja a szerző literatúránkban betöltött helyét.

Csokonai Vitéz Mihály hiába próbálta Álmost, a többi hétmagyart és hadinépüket maga elé képzelni, amint Halics alá megérkeznek. Hosszú út áll mögöttük. Az Etel mellől indultak, ahol még a napnyugati magyarok a napkeleti, ázsiai magyarokkal az egyezséget fenntartották, amidőn a kereskedők által azoknak izenni szoktak, és ugyanazok által feleletet is vettek, sőt őket meg is látogatták. Csakhogy a *pacinacidák*, akik Constantinus Porphyrogenitus szerint magok is itt, az Etel és Gis folyóvizei mellett, vélek határosan laktak, széjjelszakították egymástól a két magyarságot. Abulgazi szerint viszont a baskírokkal szomszédságban éltek, és a Tanaisz, Volga és Ural mellett laktak. Megfontolandó, hogy Asztrahanyon túl, a Káma mellett, mely a Kaukázus szomszédságában folyik, és a Kaspium tengerbe megy, van egy város nyoma, mely még ma is Madsarknak, azaz Magyarknak neveztetik. Schlötzer ellenben Magyariát túlteszi a Volgán, északra a Kaspium fölé helyezett *pacinacidákon*. Nem akart kitisztulni a kép.

Anonymus nem is ír a *pacinacidákról*! Szkítia földe, ahonnan a magyarok erednek, olyannyira megtelt az ott született népek sokaságával, hogy az sem táplálni, sem befogadni nem tudta őket. Ekkor Álmos vérszerződést kötve a többi magyar fejedelmekkel s népeikkel Nyugatnak indult. Hosszú napokig pusztaságokon haladtak keresztül, az Etil folyón pogány módra tömlőn ülve keltek által. Russzia Szuzdál nevű tartományán keresztül minden ellenállás nélkül elérték Kijevet. Elhaladtak a város mellett, és az oroszok egész országát meg akarták hódítani. Az orosz fejedelmek erről tudomást szerezve megijedtek, különösen amikor fülükbe jutott, hogy Ügyek fia Álmos, Attila király nemzetségéből való, akinek az ő őseik évi adót fizettek.

Hiába idézte a professzor Álmos fejedelem szavait, melyeket a nagy sokaságban ellenük

vonult oroszokkal és kunokkal szembeszálló magyarokhoz intézett a csata előtt, a perzsák királyának, Dariusznak és Nagy Sándornak szkíták általi megfutamisáról. A kunsüveges, varkocsos, bőrvértés, íjjal-nyíllal felszerelt marcona harcosok helyébe mindegyre Fazekas Mihály alakja tolult, amint dermesztő szélben vagy olvasztó napsütésben, lerongyolódott huszármentéjében, megfogyatkozott lován állhatatosan tör előre, vagy keményen tartja az állását. Megbántotta volna? Ő tényleg a hazáját szolgálta, a maga eszméje szerint, melyet soha nem váltogatott. Még csak azt sem mondhatni, hogy nem hinne a Világosodásban. Ám annak eszméit a törvényesség ráján belül tudja csak elképzelni. De ha egyszer új törvény van? Nem a nép szolgálatát, védelmét vállalta-e a nemesség és az uralkodó sokat hivatkozott előjogaikért cserébe? És a népnek nem áll-e jogában számon kérni e vállalást, s ha azok nem teljesültek, megvonni a kiváltságokat? A terrortól ellenben csakúgy irtózott, mint Fazekas Mihály.

Vagy előbb-utóbb minden világosodás, minden forradalom terrorhoz vezet? Netán a világossághoz a sötétségen át visz az út? A boldog lelkek, kik egy kies planétán lakhatnának, képtelenek a jót elviselni s nem véteni sorsuk ellen, s számkivetés gyanánt e földre örökké leszállnak. Itt a durva testet magukra öltözik, egyik állatból a másikba költöznek. A levedlett testek poklokra hányatnak és a fúriák kezébe adatnak. Vagy büntetésükben árnyékmódra bolyonganak az ég üregében, sokszor a tengerek mélyére lökődnek, onnét a kietlen szárazra vetődnek, felcsapódnak a nap tűzkemencéjébe, s vissza a levegő zúgó örvényjébe. Ezer esztendőig tart így a vándorlás, míg a sok kín, próba, bánat és gyakorlás a mennyből szállt lelkeket úgy ki nem tisztítja, hogy virtusukat semmi már nem mocskosítja. Ekkor a teremtő magához felveszi, hogy ismét önnön istensége részesévé tegye őket. Lehet, hogy nincs is világosodás, illúzió minden csupán, s mindenkinél van egy nagyobb erő, akár benne, akár rajta kívül, mely motorálja, hajtja, felemeli, de csak azért, hogy mégjobban földhöz vágja?

Ami pedig a gabona *conjunction*-t illeti, azt mindig sokak nyomorúsága okozza a világban, kiket aszály, földrengés, árvíz, férgek vagy sáskák járása sújtott. Sajnálta, hogy szóba hozta a tanyát. Debrecenben Fazekas nemrég történt birtokvásárlásairól folyt a szó. Ezerkétszáz rénes forinttal megváltotta a hét évnél régebben bérelt területeket, ezzel többszörösére növelhette atyai örökségét. *Ezerkétszáz rajnai forintért!* És ő, Csokonai Vitéz Mihály, mit örökölt atyjától? Egy pecsétgyűrűt, melyet Lillának adott jegyajándékkul, ki más felesége lett. És egy kézzel írt kódexet, melyet nem tudott megjelentetni. Ja, és egész bolond természetét, melyért édesanyja gyakran most is úgy nézett rá, mint ötéves korában.

– Fogok-e még legalább egyszer az életben, abban a Várad utcai filagóriában mulatni a főhadnaggal, a salétrominspektoral és az ügyvéd úrral? – sóhajtott fel Csokonai Vitéz Mihály. Mert Fazekas Mihály, Nagy Gábor és a hajdani jakobinus Kiss Imre salétrominspektor társaságán kívül már nem szívesen mulatott. Annyi lelkészt, jegyzőt, bírót, nemes és nemesasszonyt megünnepelt, megköszöntött, nevettegetett már életében, amekkora közönsége a jobb vásári igrícnek van életében. S többnyire annyira is tartották, amiért néha minden eddigi költői művét semmisnek tekintve meg akarta írni az Árpádiászt, hogy lássák, ő nem holmi igríc, ugrabugra fickó, de tud ő olyan nemzeti epepeiát adni a magyaroknak, mint Virgil a rómaiaknak. Ebben a furcsa társaságban még előjöttek az olyasfajta tréfák is, melyek más előtt gyermekesnek tetszettek volna, a szurkálódások, melyen még a legtürelmesebb ember is megsértődik. Itt kendőzetlenül lehetett beszélni a költői eszményekről, a Kollégiumról, a diétákról, Werbőczyről, a Világosodásról – és még a Társaságról is.

Lassan búcsúznom kellett. Unokabátyám Debrecenbe látogatott, s továbbindult Váradra, ahová magával vitt. Indulásom előtt azonban feltétlenül el kellett mondanom a frissiben hallott történetet a professzor úrnak.

– Fazekas Mihály huszár főhadnagy, aki az ezerhétszáznyolcvanhetes török háborúban kezdett szolgálni, a franc forradalom által előidézett hadjáratra ezredével Németalföldre küldetett, melynek lakosai a francokhoz szítottak.

– Éppen Fazekas főhadnagy? – kérdezte Csokonai úr.

– Éppen ő. Egy ottani városon keresztülnyomta seregüket az ellenség, s a lakosok

ablakaikból lövöldöztek, hajigáltak hátráló katonáink közé. A szerencse fordulást vőn. Visszanyomták az ellenséget, s fővezérük a pártos várost kétórai kirablással büntette. Kezdődött a rablás, öldökléssel párosítva. Fazekas szemre vett egy nagyszerű épületet, melyből a rác katonaság egymást érve hordta zsákmányait, s abba bement. Az első emelet már kipusztított; lakosai szobákban, lépcsőkön nem-, korkülönbség nélkül meggyilkolva heverték. Feljebb ment, egy szobába benyitott. Ott a gazda, háttal az ajtóra órakészítéssel foglalkozott, mellette két lányai kötésen dolgoztak. Ezek rá hideg pillanatot vetettek, s helyükből nem mozdulva, munkájukat tovább folytatták. Fazekasnak feltűnő lévén, hogy mindenfelől zaj, jajgatás, lövöldözés hallatszik, s itt a félelemnek vagy zavarodottságnak semmi jele nem adatik, feszes katonai állásba tette magát, s kardját megütve megkérdezte:

„Tudjátok-é, ki áll előttetek?”

Az órás munkáját félbe nem hagyva, ülőhelyéből rá sem nézve válaszolt: „Tudom, ellenség van a szobámban.”

„Hát azt tudjátok-é, mi történik most a városon, és hogy életemek, vagyonotok a kezemben van?”

„Tudjuk, ön a német császár zsoldosa. Ám vegye, amit akar.”

Erre Fazekas körülnézegetett, mintha prédát lesne. Egy franc grammatikára akadt.

„Ez – úgymond – prédába megy”, s tarsolyába tette. A szekrény tetején szép őszi almákat látott. Néhányat leszedett. „Ez is az enyém”, s tarsolyába rakta.

A benn lévők, mintha körültek semmi sem történe, még mindig ültek és dolgoztak. Fazekas „adieu” mondással kiindult. Az órás és a leányai felugrottak, az ajtónál elibe térdepeltek, úgy kérdezték:

„Ki ön? Ön nem ellenség, ön angyal, kit az ég küldött hozzánk. Óh, ne távozzék, míg a vihar el nem vonul! Vegye magának mindenünket! Életünket csak ön mentheti meg. Készek valánk a halálra, de azt látva, hogy ily nemes szívű ellenség a császári huszártiszt, óhajtunk életben maradni, s emberbaráti velünk bánását kívánnók meghálálni.”

Fazekas mondta, hogy közöttük benn nem maradhat; mert a rácság beront, nem fog ellene állhatni. Ugyanakkor hallatszik a lépcsőkön felfelébb toluló katonaság zaja. Fazekasunk tehát kilépett, s kivont karddal az ajtó elibe állt. A rohanó katonákra rájuk kiált:

„Lárma ne legyen! Nyomon vissza! A fővezér és tisztikara itt bent várják a rablási óra kitéltét.”

Azok használandók a hátralévő időt, sietve visszavonultak. Utóbb az utcákon dobpergés hirdette a két óra elmúltát. Fazekas is őrhelyét elhagyta. Az órás és leányai utána futottak, térdeit megölelték, kínálták minden drágaságaikkal, s addig el nem eresztették, míg tőlük emlékül drágakövekkel kirakott két zsebórát el nem fogadott. Seregük a várostól jó távol, a mezőn szállott táborba. Ott a tisztek dicsekedve mutogatták, ki mit, mennyi arany-, ezüstpénzt kapott, Fazekast pedig könyvével, almáival kinevették. A szabad ég alatti táborozás hat hétig tartott. Bekövetkezett az őszi esőzés, sárban, nagyrészt fedetlenül állott, ült vagy feküdt a tábor, az eleség megszűkült, s rendes ebédet, élelmiszer, fa, száraz hely hiányában törzstisztek sem főzethettek. Fazekasunk tisztársai unalmukat kártyajátékkal kívánták úzni; elvesztették pénzeiket, s ha drágán vehettek volna is valamit, pénz rá nem vala, és így csak közlegényi kenyérrel kelle éldegélniük. Nem így Fazekas Mihály. Alig foglalta el tábori helyét, egy kis sátor érkezett számára a városból. Két csinos leány naponként kétszer – az idő alkalmatlansága dacára – teli kosarakkal, válogatott italokkal megjelent nála, úgyhogy barátait, főbb tisztjeit is vendégelhette. És ez így tartott, amíg a tábor továbbmozdult. Ekkor látták a tisztek, hogy Fazekast nem vala okuk kinevetni.

– Ámeli! Biztos, hogy a megmentett két szép leány egyike Ámeli volt. Akiről azt a tündéri verset, a *Mint mikor a napot írta* Fazekas. Ezt az esetét nekem soha nem mondta a főhadnagy, pedig rá vall. Kitől hallottad?

– Egyik osztálytársam, Veres Dani hallotta Dobozy főhadnagytól, Fazekas Mihály tisztársától, aki éppen most vonult obsitba.

Csokonai Vitéz Mihály elgondolkozott.

– És rólam micsoda történeteket mesélnek majd? Hogy viccekkel nevettettem házigazdáimat, kiknek nyakába akaszkodtam? Hogy páratlan udvari törpe lehetett volna belőlem? Hogy még főművem, az *Árpádot* sem tudtam befejezni? Mit befejezni, elkezdni!

Megborzongott, s ismét hosszas köhögési roham vette elő.

– Jól értettem, Váradra mészt, Laci? – kérdezte végül.

– Igen, már indulok is.

– De még hadd írjak a koporsó szélből egy levelet. Keresd fel azzal Bek Pál tekintetes urat. Kérek tőle egy vaskályhát, melyet korábban ajánlott. De Váradra nem mehettem, ahol pedig az Ódáim kinyomtatása végett is múlhatatlan dolgom lett volna. Addig is, míg nem mehetek, hogy az orvoslás ideje hiába ne múljon, elhatároztam, hogy minden rendbéli munkáimat tipográfia alá tisztázom. De már ebből is kivert a kemény idő! Kis múzeumom hangos, és benne purizáló ujjaim meggémberednek. El tudod majd hozni azt a kandallót?

De mire Váradról az öntött kályhával visszaérkeztem, már nem találtam otthon Csokonai Vitéz Mihályt.

* * *

A rézmetsző deákok szállásán bukkantam rá a professzor úrra.

– Mit rajzoltok? – kérdezte épp, mikor beléptem.

– Amerika térképét – válaszolta Dávid. – Milyen furcsa ország.

– Minden ország furcsa, ha nem esmérik. Na, ide süss! Ez a farokrész itt lent a Tűzföld. Így hívják, pedig a leghidegebb vidéke Amerikának.

– Hát miért hívják akkor így?

– Mert Vulcanus szünet nélkül tevékenykedik benne. Hol izzó kő, majd forró szökővíz formájában mutatkozik. A fejér emberek közül itt látott Antonio Pigafetta, a Magellánus kapitánya először *penguint*. Vadlibának nevezte. Emberei lőttek néhányat, s vastag tollzatát egyszerűbb volt lenyúzni, mint megpörzsölni. Mert jól ki van prémezve az a jószág a zord időjárás ellen.

– *Penguin*? Az milyen szerzet?

– Röpülni nem tudó tömzsi madár. A szárazulaton nehézkesen mozog. Viszont jól úszik, különösen a víz alatt. Rövid kis szárnyaival mint uszonnal hajtja magát. Úgy hozza fel a halakat, melyek táplálják. Hasa fejér mellény, háta fekete kanonokköpeny. Hangja rikácsoló, amúgy ártatlan állat. Miképp a nemzetgyűlés tagjai, csoportokba verődik, úgy kiabál. Linnétől tudjuk, hogy külön fajzatot alkot a madárnemzetségben, a libához több köze nincsen, mint a tűzokhoz. A Magellánus volt különben, aki először körbehajózta a Földet. Azaz, pontosabban ő nem hajózhatta körbe, mert a Fülöp-szigeteken, miután valamely sziget lakóit megtérítette, s egy másikon is kitűzte a keresztet, ott a bennszülöttek levágták egy tucat emberével együtt. Ha most tovább haladunk északra, a patagónok földjére kerülünk. Patagón annyit tesz, hogy nagylábú. Pedig itt élnek a legkisebb emberek a világon.

– Hát a legnagyobb lábon?

– Hogy is ne. A kis ember soha nem élhet nagy lábon. Akik valamikor e vidékre érkeztek, óriások lehettek. Nincs már semmi belőlük, csak a hatalmas talpnyomaik.

– És itt mi van?

– Végtelen pusztaság, ahol tízannyi marhanyáját terelnek, mint egész Magyarországon.

– Nohát, mennyi mindent tud, pedig csak poéta.

Csönd nehezedett a szobára.

– Ne haragudj meg reá Mihály, ő a legfiatalabb közülünk – mondta József. – Az esze is néki a legrövidebb.

Csokonai Vitéz Mihály nem haragudott.

– Hát azt tudjátok-e, hogy magyar ember fedezte fel Amerikát? – kérdezte.

Sem Pap József, sem Erős Gábor, sem Pethes Dávid nem tudta.

– Mi csak rézmetszők vagyunk, nem poéták – jegyezte meg Dávid.

– A normannusok egykor a tenger felől csakúgy uralták Európát, mint a magyarok a szárazföld belsején. Egyik vezérük, Vörös Erik, Norvégiában, ahol ugyanolyan meredek, keskeny völgyek szelidelik a tengerpartot, mint Patagóniában, gyilkosság bűnébe keveredett. Mert vitéz, egyenes szavú emberek közt élt, kik a rágalmat, sértést is helyben torolták meg, s leginkább karddal. Erik nemzetsége tagjaival és a hozzá csatlakozókkal elhajózott hát Nyugatra. Az országban, melyre megérkeztek, éppen sarjadtak a mezők. Erik elnevezte Grönlandnak, amely normannul Zöldföldet tesz. Azt a vidéket az év nagy részében különben hó és jég borítja. Erik fia, Leif, amikor felnövekedett, maga is fel akart fedezni egy országot, és négy *drakarral* továbbindult Nyugatnak. Három hétnél is többet hajóztak nyitott, törékeny hajóikon, és már erőikkel elkészültek, élelmükből is kifogytak, mikor az egyik harcos, Tyrker felkiáltott: „Föld!” Amerikát Vinlandnak, azaz Szőlőföldnek nevezték el, mert ott szőlőt találtak. Mármint, a sörisza normannok aligha ismerhették fel a szőlőt. Ráadásul az eddákban fennmaradt, hogy a növényre nem más, mint Tyrker bukkant rá. Tyrker, azaz Türker. A magyarokat akkoriban türköknek hívták.

Na, erre előkerült a féltve őrzött butélia, benne a tokaji borral. Csokonai úr szavát még jobban megoldotta a bor:

*Tölts bort, leányka, tölts bort;
Kedvellem a piros bort,
Mely a sirászi hegynek
Boldog kövén tenyészik.
Nincs több bor e világon,
Nincs több ehhez hasonló;
Setét ez és aranyszín, –
Szívem kinyílik ettől,
Öröm pezseg szememben...*

– Hát, micsoda leányka lehet az a bortöltő? – lelkesedett Dávid, orcáján az ital pírjával.

– Háfiz a női szépségről a következőket tartotta – válaszolta a professzor úr. – Négy dolognak feketének kell lenni a nőknél: a hajnak, a szempillának, a szemöldöknek és a szembogaroknak. Négynek fehérenek: a kéznek, a szem tengerének, a fogaknak és a bőrnek. Négynek vörösnek: az ajkaknak, a nyelvnek, az orcáknak és a foghúsnak. Négynek gömbölyűnek: a fejnek, az előkarnak, a lábikráknak és a nyaknak. Négynek hosszúnak: a deréknek, az ujjaknak, a karoknak és a lábszáraknak. Négynek szélesnek: a homloknak, a mellnek, a csípőnek és a szemeknek. Négynek finomnak: a szemöldöknek, az orrnak, a bőrnek és az ajkaknak. Négynek kicsinek: a fülnek, a kebelnek, a kezeknek, a lábaknak.

Csend ereszkedett a szobára. A butélia újra körbement.

– Hát a furfangos paraszt történetét a fináncokkal ismeri-e kegyelmed? – kezdte Dávid. – Rest volt megforgatni a kukoricáját. Kihívta hát a fináncokat, hogy valaki dohányt tett a kukoricája alá. Azok aztán alaposan megfordították a kukoricát!

– És amikor én a királynak írtam levelet?

Hatalmas nevetés tört ki. Csokonai úrnál köhögésbe fulladt.

– Ilyen jó tréfát még soha nem hallottunk – mondta Gábor.

– Igaz volt – fordította komolyra a szót a professzor úr.

– De hát hogy jutott arra, hogy a királynak írjon? – kérdezte József.

– Volt egyszer egy *Diétai Magyar Múzsza* című folyóirat – mondta Csokonai Vitéz Mihály. – Én jelentettem meg. Minden azzal kezdődött, hogy szégyenletes kollégiumi pöröm után, melyről

talán ti is hallhattatok valamit, Patakra indultam jogot tanulni. Csak nyűglődtem az ottani világban. Ahhoz a helyhez képest Debrecen egész London. Patakon az értelem és a józan okosság minden lépésében nagyot nyög, az ízlés porban és szennyben hever. A szív az iccéig határozódik. Az én ifjúságom purgatóriumává lett Patak s a benne uralkodó démon, a magyar *jus*. Boldogak azok, akik vagy emberi filozófiát nem tanulnak, és a honi jogra adják magokat, vagy a filozófiát emberi módra tanulhatták meg, és nem voltak kénytelenek jogot tanulni. Mihelyt a természetén túlmegyünk, minden szentség és igazság mellett bolondok maradunk. A természet az isten, aki minket teremtett, aki nekünk törvényt adott, és aki, míg az ő szabási mellett maradunk, boldogít. Mihelyt vagy kívüle, vagy felette keressük a Valóságot, fájdalmasan megbüntet. Mind balgatagság az oly tanulmány, amely a természet korlátján túlragad, sőt amelyik a természetben keresi a természetet, az is bolond, mint minden *curiosa* fizika. Fogjunk kezét, boldogabb halandók, egymással a barátság s az emberiség felséges oltára előtt, szeressük egymást, míg a megigézett halandók a tőlük épült mennyei Jeruzsálem kapuin kocogtatnak, s Isten fiává fogadván magokat, elfelejtkeznek arról, hogy ők emberek. Azokat a kősziklákat jártam tehát, ahol Ovidiustól fogva sok poéta hajót tört, és amelyekről vagy a jó jurista, vagy a jó poéta irányába tértek, minthogy a kettő nehezen állhat meg együtt. Bölcs törvénytárgyalóink és okos törvénytevőink ugyan jó számmal találtattak, de igaz, tiszta ízű poétáink száma felette igen kicsiny volt. II. József uralkodásának vége felé ugyan néhány szebb lélek által felserkentek hazánkban mély álmukból a tudományok, de úgy látszik, valami titkos erő őket megópiumozta. II. Leopold rövid országlása alatt az arany idő nemzeti literatúránkra nézve bé is állott, el is múlt. Azolta a jó igyekezetek vagy ledültek, vagy lábra sem állhattak, aligha sok jót remélhet a következő emberi nemzedék. A hazát egy különös megszibbadásban látom. Vajha kinyúlna egy dajkálkodó kéz s ébresztő balzsamot hintene bágyasztó tagjaira. Igyekezzünk, mert az idők édes hazánk literatúrájának szomorú végével fenyegetnek. Félő, hogy míg mi szunnyadozunk, elenyészik a magyar nyelv minden díszével, nem lesz, aki azon beszéljen, és a jövő századokban úgy fogják a magyar nyelvet feltalálni, mint mi az ezer esztendeje virágzott kelták nyelvét, és legjobb íróinkról is csak úgy fognak emlékezni, mint most a nagy Ossziánról.

A rézmetszők olyan csöndben figyelték férfias, ám az „r” hangokat valamelyes lágysággal ejtő hangját, mint egykor mi, a tanítványai. Még Dávid is abbahagyta a rajzolást.

– Amikor Werbőczyben odaértem – mondta Csokonai Vitéz Mihály –, „ha a méneses lovak az ötven számot meg nem haladják, egyenlően osztatnak fel az özvegy és gyermekek közt, ha pedig több számból állanak, csak a gyermekeket illetik”, odahagytam. Többé a magyar törvény tanulására senki, még Puky István barátom sem bírhatott reá. A drága Kövy Sándor professzoromtól nyert bizonyítvánnyal tehát nekiindultam Magyarországnak, s néhány személyes esmérősöm meglátogatása után felkerestem, na kit? Pálóczy Horváth Ádám urat, nemzetünk nagy poétáját. Tőle hallottam, hogy Pozsonyba országgyűlést hívott össze Ferenc király. Három dolog világosodott meg előttem. *Pro primo*, ott lesz nemzetünk színe java – éspedig évekig. *Pro secundo*, midőn fényes szomszédunk szólít, nem élhetünk úgy, mintha a Caspium partjain sátoroznánk – nemzetes urainknak és hölgyeiknek értékes olvasnivalót kell kínálni. *Pro tercio*, a folyóiratcsinálás ideája más fejből aligha pattanhatott ki, mert az újságok még nem hozták a hírt. Szaladtam tehát Pozsonyba, hogy idejében mindent előkészíthessek. Hát már, ahogy megérkeztem, megdobogott a szívem. Ez bizony világváros. Emeletes paloták, karcsú tornyú templomok, széles, kövezett utcák. Mindenki németül beszél. A nézelődésre azonban alig jutott idő. Rögtön tárgyalásba kellett bocsátkoznom a nyomdással. Elmondtam Wéber Simon Péter uramnak, hogy mire készülök, és ez bizony néki is, nekem is javunkra szolgál majd. A nyomdász azonban úgy vélte, hogy a magyar urak verseket nem igen olvasnak, nyomtassunk inkább kalendáriumot. Micsoda beszéd, méltatlankodtam, én poéta vagyok, nem asztrológus. Én nem kuglófarcú polgárleánykákhoz szólok, hanem keselyűk, sasok, oroszánok ivadékaihoz – Árpád véreihez. Azoknak utódaihoz, akik megfutamították Zalánt, nyilaiktól reszketett egész Európa, s akik elől fegyverét, páncélját eldobva menekült a német, mely okán Pannónia középtájának hegyeit ma is Vértesnek hívják.

Azok ivadékaihoz, akik bevették Horvátországot, akiknek a szava Varsótól Tirgovistéig, majd Rogautól Radkersburgig magyarul csendülhetett, és meghajtotta magát mind, aki hallotta e szót. Azokhoz, akiknek ősei akkora diadalt arattak a török felett Nándorfejérvárnál, hogy delente ma is értük zendít harangot a világ. Azoknak, akiknek elei leverték a Fekete sereget, Dózsa György kereszteseit és Mohácsnál utolsó csepp vérüket áldozták a hazáért. Kik vitézi nevet méltán érdemlenek. Mennyi sok veszéllyel, ínséggel, rettenettel dacoltak hajdanában. Árva hazánkra rontó megannyi seregnek, veszedelemnek, rabló hordának szegettek lándzsát, nehogy hazánkat földig rabolják, s népét gyermekinkkel együtt bilincsre hányják! Akik, ha kell, fejet hajtanak töröknek, németnek, protestálnak és rekatolizálnak, mert ez országot Werbőczy szerint mindenképp megőrzik. A fagyos sark alatt fekvő Szibéria, a marokkói forró partok s Barbária, kelet és nyugat határitól fogva harcosaink érdemit zengedezi. Micsoda *herosok* állnak sort a királyi érdem fényes templomában!

A professzor úr nekilendülésében csak nagy sokára vehette észre a felé nyújtott butéliát. Mohón belekortyolt, úgy folytatta:

– Kezükben olajág, babér a fejükön, elterjedt felséges neveik szerteszárnyalnak; előbb borul le a pór semmint kimondaná őket. Mennyei fény ragyog körülöttük, minden királynak tükrei ők. Sőt, mint tükörbe a fáklyával világítót, homályosítják el a föld legdicsebb cézárait. Tetteik gyémántra metszve fénylenek, pompáznak, mint első nagyságú csillagok. Legfőképp mégis tüzes paripákon láthatni őket, melyek aranyzablája egy-egy falu ára. Gavallér minden nemzet között terem, de egynek sincs oly méltósága, mint aminőt a mi leventéinknek az arany paszománntal kihányt zöld mente és az ázsiai veres nadrág ad. Bal kezük pihen a kard markolatán, jobbjukban a bojtos gyepelő, és úgy ülnek ők a selyemposztós nyeregben, hogy csak a nyusztos kalpagjuk boglárjába tűzött kócsagtollak mozdulnak, almás dereseik bárhogy rúgkapáljanak, ágaskodjanak. Ám ha düh szikrázik fel szemeikben, és megindul e rettentő ármádia, iszonytató lármája, terhes dübörgése megrengeti a földet. S már Mars tágas mezejére kiszállnak a seregek. Rohan a felkent vérében ázott francia csőcselék, a rárontó, veresen párázó görbe vasakkal nem szembesülhet. A magyar, kinek mily vitéz tűz szikrázik ki szeméből, ím büszke lován villám módjára kipattan. Kardján halál ül, rémület előtte, nyolc öldöklés kíséri nyomát; tarka kokárdák, fríg sapkák hevernek lova patái alatt a porban. Mint mikor a haragos felhőknek terhét öléből a rohanó zápor széllal, dörgéssel elejti vadul, és jéggel a tarka mezőket lerontja, s a veres pipacsok fejeit mind széjjeltiporja, így dörög a vér mezején, így tördeli a vérszín sapkás kaponyákat szkíta vitézünk. A császár és király is kívánná e hadi diadalt, még akár a magyar *insurrectióét* is, semmint az ellenség Bécs alatt táborát üssön, ezért a rendeket összehívta. A modern hadviselés legfőképp szakszerű kiképzésű gyalogosokat igényel, úgymint pénzt és parasztot. A Bellona oltárán magát már fel nem áldozható magyar nemesember tehát kénytelen lesz hasonlóvá válni az európai rangjábéliekhez, s magát literatúrában és filozófiában kimívelni, az uralkodó eszmei irányzatokról tájékozódni. Ezért jöttem én Pozsonyba.

Wéber uram végül ráállt a nyomtatásra, de előleget akart kérni. Ennek bizony nem örültem, mert ha még nem szőtte is be erszényemet oly merevül a pók, mint a derék Catullusét, nem dúskáltam a rénes forintokban. Hanem, ahogy tovább fejtettük a szót, kiderült, hogy nyomdászuram maga is foglalatostkodik a poézissel. Mi több, még egy kantátát is írt azokhoz a nemesekhez, akiknek általam csupán kalendáriumot utalt volna. Meg is mutatta. *Serkentés a magyar nemesekhez* – e címet adta néki. Zenét is csináltatott hozzá, csak hát a nagy mű – németül íródott. A helye is meglenne a *Pressburger Zeitungban*, de hát németül mégsem maradhat, amikor úgy hírlik, maga a német király is magyarul készül felolvasatni beszédét a rendekhez. Így azután én megfordítottam a kantátáját magyarra, ő pedig kinyomtatta a *Diétai Magyar Múzsát* hitelbe. Hanem hát a mostani világban úr, nem úr, nemes, nem nemes, vadász, kulcsár, kasznár, ispán, számtartó, tisztartó, lokáj, kukta, fellejtár, iródeák, patvarista, cancellista, concipista, hofmester, frizőr, öltöztető, vetkeztető, agár, vizsla, kopó, minden, a mi csak úr vagy úri vagy magyar, csak a zsinórral kihányt nadrágra, meg a süvegbe tűzött kócsagfarktoll bokkrétára ügyel. Ha láttátok volna, hogy milyen forgással lógott osztán a

sok üres főkön, mint az elszáradt tököcskén az elszáradt, de még le nem hullott virág. Az volt a legderekabba hazafi, akinek leghoszabb s legvastagabb bokrétája volt. Egyszóval, nemes magyar uraink december tizedikére megszavazták a hadi segélyt, s az országgyűlés feloszlott. A kócsagtollak hazaszállottak. Én pedig ott maradtam a Diétai Magyar Múzsza eladatlan példányaival. Végül még arra gondoltam, hogy talán a magyaroknál nagyobb hazafi még a német király is. Így írtam hozzá levelet Pozsonyból, hétszázkilencvenhat december huszonkilencedikén, hátha méltóztatik legnyájasabb jóindulatában kiutalni az oly nagy birodalomból egy kis földcskét, amit saját kezemmel művelhetek, ami engem a sorstól és emberektől elfedez, ahol elidőzhetnék az ártatlan Múzsákkal.

XI.

– Királyok persze nem azért teremtődtek a földre, hogy segítjék népeiket, hanem, hogy uralkodjanak rajtuk, de főképp megéljenek adójukból – mondta ezernyolcszáznégyszázötvenben Csokonai Vitéz Mihály Obernyik Józsefhez, Derecskére menet. – Ha egy új világot találtam volna, ott republikát és Philadelphiát építék magamnak, és mint Franklin, legalább ott *eripio fulmen coelo sceptrumque tyrannis*. De hát à la Robinson éltem egész életemben, alig néhány barát mellettem. Óh, áldott magánosság. Átkozott magánosság. Leginkább magamban kellett feltalálnom a barátaimat, jótevőimet, sőt az uramat, az Urat is. A könyvek, legtöbb időt velem töltő barátaim kézen fogva vezettek a természet szentélyeibe. A könyvek nem gonoszak, mint az emberek, akiket a haszon vezet orruknál és kezüknél fogva. Olvasójok a pappal, a szegénnyel, a gróffal, a királlyal egyaránt társalkodhat. Az emberek között a természeti originális egyenlőséget csak a könyv és a koporsó állítja helyre. De maga a természet és az ész is kimeríthetetlen könyv, amelyből az ember holtig tanulhat. Soha annyi tehetségem nem volt, hogy könyvházam lehessen, mégis rátaláltam, hogyan tökéletesíthetem a lelkem. Megütöm homlokom, s két Minerva pattan ki belőle, egy szűz, egy nyájas s még egy fegyveres Minerva. Reményteltem azt a boldog időszakaszt, amelyben a természet fel fogja emelni az ő mindenható szavát, és az emberek elhánnyván a kevély és fanatikus lélekkel felszedett mennyei pávatollakat, magok is mind emberek lesznek, érezni, gondolkodni és szeretni fognak.

Innen, a rézmetszőktől is mennem kellett tovább. Nem jött el Csokonai József borbélydoktor, hogy ápoljon, mint gyermekkoromban. Két hónapja már, mióta mind az orvosságokban, mind az élés módjában a legszorosabb rendet tartottam és követtem. Semmi eredménye. Legfőbb és minden külső-belső szereknél használatosabb volna a hátgerinc végigdörgölése: de azt magamnak lehetetlen megcsinálnom, mással pedig nincs kivel tétetni. Ezután való *dieteticum* a nyugodalom volna, vagyis a csendesség: melyben sem itt, sem otthon nincs módom. Még egyszer meg akarom próbálni az orvosi tudomány erejét, mindent, amit előír, pontig végbeviszek, és ha akkor sem érzem semmi fogamatját, életem nyakába vetem a gyeplőt, mindenre elkészülve, míg belőlem a kevés életerő ki nem fogyatkozik.

De hová mehettem volna? Haza nem. Még nem. Míg az az estve nincsen tisztázva. Amikor befordult hozzánk az új lelkész, akihez – talán mert őnéki is Diószegi volt a neve – édesanyám szokatlan bizodalommal volt. Magam is kedveltem a tiszteletest, Fazekas Mihály sógorát, akit még korábbról esmértem, úgy is mint jeles fűvészt. Kértem is a támogatását dr. Földi hagyatékának kinyomtatásában, ha majd az özvegytől azt meg lehet szerezni. Diószegi Sámuel magát is nagyon érdekelte e hagyaték, különösen annak növényntani anyaga. Nagyra látó tervei között szerepelt, hogy Fazekas Mihállyal folytatják Földi *Természeti históriáját*, melynek csupán első része, az állattan készült el. Földi vázlatai és szisztémája szerint akarták leírni és bemutatni a növényeket is. Közben persze a Szilágyi-félek már sustorékolták, hogy nem isten szolgájának való a fűvön való térdepelés. Diószegi nem sokat teketóriázott, mihelyst

fülébe jutott a hír, egyenesen megkérdezte Szilágyitól, hogy szerinte a fű nem Isten teremtménye? A professzor sóbálvánnyá dermedt, mint Lót felesége. Lehet, hogy már ő is a pokol tüzét pillantotta meg, melyben örökké égni fog majd. Diószegi Sámuel ezt követően különösen kedvessé vált előttem. Ám azon mégis megdöbbenem, amit a poétai lakból a házba igyekezve meghallottam:

„Tudja tiszteletes úr, hogy a szegény férjem halála utáni körülmények igen nagy szükségbe döntöttek bennünket. Megmaradt pénzemen épp hogy meg tudtam vásárolni ezt a Darabos utcai házat a hozzávaló kerttel. Maradt még tizenkilenc és fél ölnyi föld Ondódon és harmadfél kapa Hatvani-utcai szőlő. Földeimet részesedésre kiadva míveltetem, magam is sorkosztoltatással meg fonással, hímzéssel foglalkozván valami kis pénzecskét megtakaríthattam, melyet Mihály és József fiamra kívánok hagyni...”

Visszatántorodtam a múzeumomba. Miért mesélte édesanyám mindezt egy idegen embernek? Nékem soha nem beszélt a gazdálkodásról, a megtakarításáról. És mit gondolhatott az a másik magában, hogy járt egy olyan házban, ahol csak ödög a férfi, s az anyja keresi a pénzt? Vagy nem is a lelkésznek szólt mindez, hanem nékem? Lám, itt mindenki teszi a dolgát, csak én, az ingyenélő, a *lucifuga*, a Diogenes élelem világom, s még sajnáltatom is magamat? Halljam meg végre és tegyek valamit a sorsomért, mint a tisztességes emberek. Hogy én beteg vagyok, ha kisebb tárgyat emelek is, már hörgök, és fogytán fogy az erőm, és lassan elsorvadok, az nem számít? Csak dolgozzak, ha van tennivaló, lesz oda egészség is. Hiszen ezen a szorgalmatos, hitbuzgó világon mindenre megvan a kész válasz. Arra is, amit még meg sem kérdeztek. Holnap tán maga a tiszteletes fog jelentkezni, hogy beajánljon egy szegényházba? Micsoda lehetetlenség, micsoda szégyen. Azonnal csomagolni kezdtem. El innen, el! De hová? Valahová, ahol *tudvalevően* bért fizetek a lakásért. A rézmetsző deákok szállására!

Vagy csak elképzelttem mindezt?

Most, hogy a metszők *seniora* külföldre indult, leginkább az egykori iskolatárshoz, Obernyik Józsefhez mehettem, aki rólam oly részvétellel emlékezett. Megkértem hát, ne sajnáljon egy vagy két hétre kvártélyt adni magánál! Sőt, tőle még azt a szívességet is elvárhattam – amelyet egy Rhédeytől sem –, hogy mivel a téli hideg az én nyavalyám *declaratus* ellensége, ha lehet, akkor egy jó, betegnek való ülésel, legalábbis egy ernyős szekeret küldjön értem. S látod, a derecskei rektor teljesítette e kérést. Meghatódva kapaszkodtam fel a szekerre. A kocsis gondosan bundába takart. Gyöngéd ember, ritka az ilyen manapság. A lovat is inkább kéréli, semmint hajtja. Pedig szegény pára küszködik a kocsival a hóban. Lassan is haladunk. Szán kellene ide. Mint tizenegy éve a karácsony előtti legációban Karcagon. A derék jegyzőhöz, Varró Jánoshoz kvártélyoztak be. Mégoly jó dolgom soha nem volt. Mintha egy varázsütésre eltűnt volna a kollégiumi bezártság, a szigorú napirend, Szilágyi doktor.

„Igyék még egy pohár bort a professzor úr! Vegyen a kolbászból is, ne csak a káposztából!” – bátorított folyvást a házigazda.

„Hát a mézes süteményt már megveti kend?” – unszolt a felesége. Aztán addig kínáltak, meg töltögették a poharamat, hogy majd az asztalnál el nem aludtam. Aznap éjjel persze szó sem lehetett a Múzsák látogatásáról. De mit is bántam a puha, meleg dunyha alatt? Másnap első dolgunk volt jól bereggelizni. Forró csokoládét adtak fel omlós kuglóffal.

„Asszonyi kedv” – méltatlankodott Varró uram, azzal egy szép szál kolbász után nézett, a cseléddel meg forralt bort főzetett. Ami a borból maradt, azt a kotyogókba széjjeltöltötték. Én is kaptam egy fain kulacsocskát.

„De hát minek ez? – érdeklődtem. – A gyülekezet előtt mégsem húzhatom meg.” Merthogy végül is az ünnepi szentbeszéd elmondásának kellett a legációban megelőznie az adománygyűjtést.

„Egyet se törődjön vele a professzor úr – legyintett a jegyző. – Hol még az istentisztelet? Előtte elszánkázunk Kunmadarasra.”

Hamarosan vidám csilingeléssel megérkezett egy szán, amelyre már jó néhányan felkapaszkodtak. Épp csak a jegyzőnek szoríthattak helyet az ülésen. Én a szán hátsó kereszttrúdjára léptem fel. Persze, mit bántam egy ilyen társaságban. Azért igyekeztem biztos fogódzót keresni. A hajtó nem kímélte a lovakat. A megelevenedő szélben néha úgy tűnt, mintha repülnénk. A szán hirtelen buckára futott, én pedig néhány pillanatig valóban repültem. Kétszer meghemperedtem a hóban. Mire felkászálódtam, a szán már messze járt. Senki nem vette észre, hogy lemaradtam. Didergés járt át. Elővettem a kulacsomat, és jól meghúztam. Megmelegedett a vérem. Rögvest eszembe jutott a gyülekezet, amely ott várt a templomban. Mi lesz ebből? Tán még el is csaphatnak. Mire Karcagra beértem a nagy hóban, Varró Jánosék Madarásról visszatérőben éppen beértek.

„Hát hová lett kegyelmed? – kérdezte a jegyző. – Kerestük mindenfelé, még a kulacsainkban is.”

A gyülekezetnek már csak a maradéka volt a templomban, a javát vissza kellett harangozni. Varró János azonban helyre tette a hibát.

„Pénzt már veszítettem el. Kulacsot is. Hanem egy egész professzort még soha nem” – mondta a jegyző.

Bátran léphettem hát az emelvényre. Elmondtam a könyörgést, és felnyitottam a könyvet. A jelzetnél rögtön olvasni is kezdtem: „Az ecettel...”

Ecettel. Az a selma nótárius kicserélte a Bibliát valami szakácskönyvre. Ott kuncogott az első sorban. *Fiat voluntas tua!*

„Az ecettel megitatott Jézus Krisztus lehajtván fejét, ekképp sóhajta: »elvégeztetett.« A templom kárpitja meghasadt. Menny dörgött. Villám zuhant a földre. Megnyíltak az égi vizek csatornái. A patakok kiléptek medrükből. A legöregebbek sem emlékeztek ilyen áradásra. De vajon tényleg elvégeztetett? És te, ki így érzed tulajdon lételed, ki önnön erődöt vizsgálod, te, ki esmérni tudod sok ezer dolog formáját, számát, nagyságát; ítélni is mersz, te, kinek nem elég ez a megteremtett levegő, víz, föld, ég, hanem magad körül építesz új világot, majmolván a munkás Mindenhatóságot; te, ki által mozgok, növök és dolgozom, eszmélek, ítélek, vágyom, gondolkozom, örvendek, búsulok, reménylek és félek, te csuda valóság, belém szállott lélek, e pormakhina igazgatója, teremtett istene e kis planétának, szállj magadba, nézd meg öntermészetedet! Meríts erőt abból s fejtsd meg létedet. Tudom, hogy létedet nem lehet tagadnom, sem hogy nem vagy test. Miért vitatja hát oly sok gondolatlan, hogy ami meg nem tud halni, halhatatlan? Úgy van! Mert csak ott győz a lerontó halál, ahol megosztható részecskékre lel. Amelyeket külön szedvén vas ujjával, egyesíti önnön elementumával. Elront ugyan jeles makhinákat, de mindent új képre s új életre bont el. Ő a természet segédje s szolgája. Általa forog a mindenség karikája, de a legkisebb rész sem veszhet el keze alól. Bont, egyszersmind számot ad minden részecskéről. Mert aki e mindent semmiből alkotta, a megsemmisítést magának tartotta. Nem halhatsz hát te meg, óh nemes valóság, hacsak maga egykor a mindenhatóság, ki akart és véled közlöttele lételed, lángodra nem fújja a semmiség szelét. De egy bölcs Istenről azt állítani vétek (sőt, hogy említsem is, tán azzal is vétek), hogy ő egy, a maga képére formált, nemes valóságot csak azért teremtett, hogy a bű, baj közül semmi ne hiányozzék, s önnön leheletét mintegy visszaszíja. Emberek jó Atyja! Tudjuk valójában, hogy egész mivoltunk por s árnyék. Amit adtál is, azt sem érdemeljük. Úgy van! Hatalmadat rettegve tiszteljük. De te, óh jóságnak kútfeje s tengere, ki áldásaidban minket részeltetted, örvendhetsz-e egykor, hogy halált mennydörögj egy halhatatlannak? Hogy aki áldhatná felséges nevedet, elveszen, átkozván a lételt s tégedet? A bölcső és sír közt mordon térferegjen az ember? A megholtak közül ne említsen senki? Óh nem! Nincs becsebb javunk az életnél, és te oly kegyetlen soha nem lehetsz, hogy e legfőbb jónktól, vágyainktól megfosztanál minket.

Igazság Istene, jók s rosszak bírója! Ki előtt bevall mindent az esztendőök szája, ki tiszta jobboldal tartod a mérséklő fontot, hogy vonhatsz a sír szélén örök határt, ha addig oly ritkán fizetsz méltó árat? Ha azok, kik sújtó pálcádtól nem félnek, veretlen maradnak, sőt, még vígadnak, és ki a virtus pusztáján bolyong, sír, szenved s a Gonosz körme közt fuldoklik?”

Varró János házánál azután megint csak állt a vigalom.

„Hát, miképp tudta praeceptor uram feltalálni magát ott a szószéken? – érdeklődött a jegyző. – Én bizony ott sülttem volna.”

„Na, csak azzal a természetességgel, amellyel engemet nótárius uram ott tudott hagyni a hóban.”

S már mondtam is az alkalmatosságra írt verset:

*Hát öszveüt egy nagy rög a szánka-talppal,
S a szánka a notár úr házának talpal.
Előbb mint egy laptát, a szánról fel-ejtett,
Azután leejtett, s a földön felejtett...
De ha kérdik – ki volt – ki ezt írta Varró
Úrnak, így értse meg: egy szegény vers-varró...*

* * *

Derecskén a körülmények javultak, melegebb volt itt, és nagyobb csend mint a Darabos utcai házban, vagy a rézmetszők szállásán. Csak egyvalami nem javult – a professzor úr állapota. Dávid később könnyek között adta át nekem a levelet, amelyet Csokonai Vitéz Mihály Derecskéről írt nekik:

Magatok is tudjátok, édes, jó barátim, hogy én a hálálkodás felől igen csekély ítélettel vagyok. Tudom én a hálálkodás esméretes szavait, régen feszes formába öntött szentenciáit gyakorlom is, de csak ott, ahonnan való megválásom nagyon historice esik. Én, ha számkivetésbe küldődném, talán az anyámtól búcsúznám legkevesebb szókkal, sőt, éppen némán. Ez a – nem annyira princípiumom, mint érzésem módja okozta, hogy töletek oly stoice láttattam megválni. De amire csakugyan azért is kellett még erőlködnöm, hogy egyébaránt is nagyon elgyengült természetemnek legkisebb részt is ne nyissak, nehogy kirohanjon, és kevés erejét is hasztalanul elvesztesse.

Most már reggeli hét órakor ülvén íróasztalomhoz, talán higgadt magánosságomban efféléktől nem tarthatok. De még így is csak kímélnem az erős kifejezésektől és hosszas előadásoktól magamat. Mert én egyedül is reá tudok a búsulásra fanyalodni, kivált most is a szomorú képektől nagyon nehezen válok meg.

Köszönöm tehát irántam mindnyájatoktól, sőt mintegy versenyt mutatott barátságotokat, mely noha mindenkor édes vala nékem, de édesebbnek sohasem éreztem, mint most, amidőn keresztülfutván elmémmel az elmúltakat, előttem állanak ama sok kedves órák és napok, melyek többé nem fogják tűrhetőbbé tenni komor hazámban való remetelakásomat.

Bocsássatok meg, ha erőtlenségem miatt mostanában vagy régebben olyat szólhattam, vagy cselekedhettem, ami a barátságunk valamelyik tisztelt törvénye ellen lehetett. Szívem mentse ki azt előttetek, amelynek hasonló szándéka sohasem volt. A hibát ne tegyétek egy helybe a gazzággal.

Minthogy pedig nékem az én világban lévő fekvésem semmibe, amivel boldogságotokat segíhetném, módot nem adott, az egy kívánságommal óhajtalak benneteket boldogságtok célja felé mozdítani, s minden szerencsés lépésteget a magaménak vélvén, részt veszek az azon való örömben, és ezt az én szíves

érzésemet tartsátok néminemű világi vagyonotoknak.

Hej, barátom, mely nehezen esett ez nékem, mikor már nem volt pénzetek összeszerzéséhez reménységem; s mely igen örültem, hogy a nagyját, ha mind keservesen is, egybecsinálhattam. – Ti nem azt érdemlitek éntőlem, hogy a világra való kiindulástokban hátramaradást csináljak, de magatok tudjátok, hogy engem is a pénz bejövetele iránt mindenünnen megcsalt a reménység és várakozás: azonban azt is tudjátok, mely szomorú körülmények között vagyok hosszas nyavalyám miatt. – Megengedtek tehát, úgy reményelem, hogy aprólékos adósságaimmal még későbbre maradok. – Én azt magam sem tudom mennyi, és ez okon kérlek, küldjétek ki most a summáját, hozzátévén a négy gyékényszéknek az árát is. Reményelem, csak adódik nékem is majd módom, és azt lefizethetem oda, ahová írástokban kívánjátok. Mit írjak még? Írhatnám még, hogy sokkal rosszabbul vagyok, mint voltam; – a lábom nem bír, nem eszem, amit eszem is, kihányom; hogy a köhögés szakadatlan rajtam, és tíz grádussal erőszakosabb s a többi.

De az effélékkel minek terheljelek; ha meggyógyulok, megírom, ha meghalok, leszen tán ki megírja: Isten hozzátok! Ne szűnjetek meg szeretni, aki titeket halálig fog szeretni.

– Nagy esemény előtt állok – mesélte izgatottan álmát a Derecskéről hazatért Csokonai úr. – Összegyűjtött munkáim kiadása alkalmából a vármegyeházán összegyűlnek a nemes támogatók. Korán kell feküdnöm, nehogy elaludjam az eseményt. Még ágyamban pihenek, amikor reggel a házunkban mozgolódás támad. Édesanyám fogadja az érkezőket. „Hát nem a megyeházán...?” – kérdezi. „Úgy gondoltuk, illendőbb a házánál tisztelegni a professzor úrnak” – feleli reá Festetics gróf. És már özönlnek is be a nagyurak a házba – és a szobába, ahol alszom. Azahogy feszengek a pokróc alatt. Fel sem merem nyitni a szememet. És elkezdődnek a beszédek. Elsőnek Széchényi szól. A nemzeti mívelődés jelentőségéről beszél. Hogy a nemzet könyvtárában csak a legkiválóbbak kaphatnak helyet. Nem holmi kiszolgált titkároknak, famulusoknak, különféle tollragóknak találtak itt új hivatalt. A nemzet könyvtárának nem kevesebbet, mint méltóságát kell visszaadnia a nemzetnek, melyet Árpád, de különösen a Hunyadiak óta oly hiába keres. E méltóság letéteményese csak a legnagyobb költő lehet – Csokonai Vitéz Mihály! Festetics a hadi iskola jelentőségét hangsúlyozza. Mint kiemeli, még annál is fontosabb, hogy a nemzetnek iskolája legyen de legalább is Somogynak gimnáziuma. Ahová nem harmincöt, de háromszázötven deák fog járhatni a következő tanesztendőben. Nem lehet ily jeles és fontos intézmény vezetését akárkire is bízhatni. A főigazgatói tisztre ki más volna alkalmasabb, mint a legjelesebb professzor, Csokonai Vitéz Mihály. Aki már nem egyszer bizonyította – nehéz körülmények, személyét ért alantas támadások közepette is –, hogy egyedül alkalmas e pozícióra. Nem bírom tovább. Kikelek az ágyból és a fal mellett a szekrényhez osonok. Felveszem a mentémet. Végre illendően a közönség elébe lépek – és senki sem vesz észre. Elhangzik még néhány beszéd. A főispán, a megyés püspök, a bíró. Azután a nagyurak szövetséget tesznek a haza további virágoztatására. Kezet fognak egymással. És én ott állok szólásra készen. A vendégsereg nagy vivátozással kivonul. Édesanyám siet hozzám. „Fiam, fiam, jól aludtál?” – kérdi. „Ezek engem figyelemre sem méltattak” – rebegem. „Biztosan csak a hálóing miatt...” „Milyen hálóing, de hisz mente...” De amint végigpillantok magamon, csak a hálóinget látom. „Szilágyi professzor is itt volt?” – érdeklődöm csüggedten. Édesanyám szemlesütve mondja: „Bizony, igen. És halat lopott.” Visszazuttyanak az ágyra nevettemben. „Halat?” – kérdelem. „Ha mondom. És Diogenes szeme láttára tartóztatták le, aki rárivallt, hogy mit csinált a nyomorult. Még ő szidalmazza, ahelyett hogy bölcseletével vigasztalná, vágott vissza Szilágyi professzor. Ám Diogenes hajthatatlan volt. Igenis, szidalmazlak, mert keveset loptál, mondta – ha sokat lopsz, akkor te csukathatnál másokat börtönbe.” Nevettemben az oldalamat fogom. Ekkor a professzor köze-

ledik, fején az a jávorgím agancs, melyet a Tiszában találtak, s a könyvtár féltve őrzött kincse, mint a három őselefánt zápfog. A billegő hatalmas agancs alatt eltörpül az ember. Mögötte a könyvtáros deák, Nagy Sámuel aggodalmaskodva kérleli, adja vissza, ami a bibliotékába való. Szilágyi felröhög, és kiesik szájából a három elefántfog. Az agancs nagy roppanással, mint mikor rianás hasad, leválik a fejről, és felemelkedik a belé kapaszkodó Nagy Sámuellel együtt. Szilágyi odaugrik hozzám, és a legutolsó szavakkal sérteget, mocskol. Mit sem törődöm vele. Odébb akarok állni, csak szabaduljak már e félkegyelműtől. Nem így Szilágyi. Jön velem, markolássza a dolmányomat, úgy mondja a magáét. „S embert ölt-e már a praeceptor úr? Tudja-e mi az íze annak? Ez pedig legközönségesebb dolga a világnak. Járkálunk a Nagyerdőn? Leszakasztjuk a virágokat? Úgy kell leszakasztani az emberfejeket. Hogy sugárban dőljön belőlük a vér. Hogy a dolmány zsinórjait lehessen tisztítani! Ezeket, e!” És már rángatja, cibálja a dolmányomat. „Eltaposni az embereket, a nyakukra, a torkukra hágni – ez az élet. Mi végre akarnak bármit is? Majd mi megmondjuk nekik, mit akarjanak. S aki nem érti, azt kivágjuk, mint a kend Nagyerdejében a nyomorult fákat. Hallja, én tucatjával irtom ki az embereket. Nekem az kedves dolog. Ne legyen oly nagyra, hogy kend volt az egyik – még csak kicsapatam. De meg is fojtom, ne féljen, kend attól!” Nem bírom tovább, könyökömmel a professzor felé sújtok. De Fazekas Mihályt találom el. Miközben bocsánatát kérem, barbarus indulat önt el Szilágyi iránt, aki menekülésre veszi a dolgot. Néhány lépéssel beérem, ütni kezdem, ahol érem, az arcát, a tarkóját, a gyomrát, míg végül, mint a rongy, összeesik. Ekkor a vállamra dobom, úgy jelenek meg a fársángi társaságban. „Ez a Vitéz már megint valami új tréfát eszelt ki” – mondja Varró János. „Pénzt már veszejtett el kegyelmed – felelem reá. – Kulacsot is. Hanem egy egész professzort – még soha nem.” Azzal ledobom a jegyző lába elébe professzor Piskárosi Szilágyi Gábor tetemét.

Mire a professzor úr a végére ért, Fazekas Mihályt találta az ágya mellett.

– Rájöttem, miért álmodtam én a múltkor Ruszándával – mondta a főhadnagy úr. – Az ő apjától hallottam először azt a történetet, amely mostanában nagyon foglalkoztat.

– Nem is említetted, hogy beszélsz románul – válaszolt Csokonai Vitéz Mihály.

– Nem is igazán, csak amennyi ahhoz kell, hogy egy leánnyal enyeleghessünk, meg amit a latin alapján megérthet az ember. De ugyanezt a mesét egy csángó férfiútól is hallottam, akkor világosodott meg jó néhány részlet, amely Micu elbeszélések sötétben maradt. De, fogózkodj meg, Mihály, Franciaországban is hallottam hasonlót, sőt egy változatát még Ámeli is esmérte.

– Mondd el hát a történetet, mely minden nemzet fiának kedves. Feltéve, ha nem oly hosszú, hogy a végét már nem érném meg.

– Volt egyszer egy asszony, aki a vásárra vitt egy ludat eladni. Találkozott egy úrral.

„Mennyit kérsz a lúdért, te asszony?” – kérdezte az úr.

„Háromszázat.”

„Bolond vagy?”

„Nem vagyok én bolond, de háromszázon alul nem adom.”

Hazament az asszony és elküldte a férjét a lúddal. Közben az úr ide-oda járkált a vásárban, de egyetlen ludat sem talált, amelyik kedvére való lett volna. Visszafelé jövet találkozott az emberrel.

„Mennyit kérsz te ember, a lúdért?”

„Háromszázat.”

Lehúzott néki az úr három pofont, elvette tőle a ludat minden fizetség nélkül, felült a hintójára, s elhajtattott. Erre így szólt ez az ember:

„Három pofont adtál, uram, de hallja meg itt az egész vásár, hogy háromszor istenesen megverlek érte!”

Hazament az ember, s így szólt a feleségéhez:

„Te asszony, készíts útravalót, mert én megyek, hogy háromszor megverjem az urat.”

„Ne menj, te ember, mert börtönbe jutsz, ott majd megtalálod azt, amit keresel.”

„Megfogadtam, hát megyek.”

Veszi az ember a fűrészket, a fejszét meg a fúrót, s elindul. Egy faluban találkozik az úr feleségével.

„Hová mégy, bátya?”

„Munkát keresni indultam, szélmalomokat építő mester vagyok, de csak három évre szegődöm.”

„Akkor maradj nálunk, mert a férjem meg akarja javíttatni a malomokat.”

„Jól van – azt mondja az ember –, maradok.”

Jött az úr, meg is egyeztek. Kapott az ember háromszáz pénzt, enni-innivalót, s elindultak még vagy harminc emberrel az erdőre, hogy a malomokhoz fákat döntsenek. Miután kivágtak vagy hatvanat, így szólt az ember:

„Ezek jók, de gerendára is szükségünk van.”

Odahagyták az embereket, és elmentek ketten vagy fél mértföldre, hogy gerendára válót válasszanak. Egy helyt találtak is egy gerendának alkalmas fát. Így szólt az ember az úrhoz:

„Ez a fa jó volna, ha átérnéd, mert ez a mértéke.”

Fogja magát az úr, átöleli a fát, de amikor átöleli, az ember nagy hirtelen összeköti egy kötéllal a kezét, betömi a száját, levetkezteti, s elvesz egy jó botot.

„Nos, uram, én vagyok az a ludas ember, akinek a vásár közepén három pofont adtál!”

S ezzel verni kezdte, verte, amíg bele nem izzadt.

„Az egyik verést megkaptad. Háromat fogadtam, még kettő jár. Most elmegyek, maradj békével, de majd visszajövök, hogy a másik kettőt is megadjam.”

Besötétedett. Az emberek valamennyien hazatértek az erdőből, csak az úr nincs sehol. Másnap a felesége az embereket visszaküldi az erdőbe, hogy keressék meg. Rá is találtak félholtan. Ágyba dugják, orvost hívnak hozzá.

Vagy egy héttel azután, hogy az urat mindenféle doktorok már kezelték, de folyvást rosszul volt, a ludas ember uras ruhába öltözött, s az utcán épp az úr ablaka előtt sétálgatott. Megpillantja az asszonyságot az ablakból, s kérdi tőle:

„Az úr doktor?”

„Igen” – feleli az ember.

„Nem lenne jó meggyógyítani a férjemet, mert nagyon beteg?”

„Ugyan miért ne – feleli az ember –, hisz franciaországi doktor vagyok, mindenféle betegséghez értek.”

„Doktor úr – mondotta az asszony –, ha jól meggyógyítja, három ezrest adok.”

„Jól van, asszonyság, meggyógyítom, de egy olyan szobában, ahol a beteggel csak magam vagyok. Asszonyságod maradjon távol más szobában, hogy ne halljon semmit, az orvosok szaga se legyen ártalmára.”

Odament a beteghez.

„Jó napot uram.”

„Jó napot, doktor úr.”

„Beteg vagy?”

„Igen.”

„Mi történt?”

„Elestem.”

„Jól van, majd meggyógyítalak.”

Fogja magát az ember, levetkezteti, végzi a doktori teendőket, vizsgálgatja minden oldalról, majd hirtelen veszi a szőnyegporoló pálcát, s jól elveri tetőtől talpig.

„Ez a második verés a lúdért! Még tartozom egyvel, s akkor elszámoltunk.”

Elment az asszonysághoz, átvette a fizetséget, és így szólt:

„Egy óráig nem szabad zavarni, mert most jobban érzi magát.”

Egy óra múlva megy az asszony, s kérdi:

„Most jobban vagy?”

„Hagyj békén – feleli az úr –, hisz ez nem orvos, hanem az a ludas ember. Úgy megvert, hogy majd megholtam; és még hátravan egy verés, amivel tartozik.”

Látta az úr, hogy ott többé nem élhet. Fogta magát, eladta abban a faluban minden vagyonát, s elköltözött. Miután mindenét előreküldte, maga is hintóra ült. Feltette a pénzesládáját, s maga mellé vett egy rakás katonát, hogy őrizték az úton.

A ludas ember egyik szomszédjától kölcsönkért egy szép lovat.

„Szomszéd, add ide a lovad, hogy menjek s hozzak a malomból vagy két mérce kukoricalisztet.”

„Menj csak, s hozd” – mondta a szomszéd.

Elindult, az úton találkozott egy cigánylegénnyel.

Megszólította:

„Te legény, látod-e ezt a lovat?”

„Hogyne látnám” – felelte a cigány.

„Neked adom, ha annak az úrnak, aki itt fog hintóján elkocsikázni, odakiáltod, hogy te vagy a ludas ember.”

„Odakiáltom” – mondotta a cigánylegény.

„De vigyázz – tette még hozzá –, hogy ne akkor kiálts, amikor épp itt lesznek, hanem várj, amíg egy kissé eltávolodnak.”

A legény elment az úr mellett, s amikor úgy vélte, hogy már eléggé eltávolodott, elkiáltotta magát:

„Én vagyok a ludas ember!”

„Halljátok-e, hé, az ott a ludas ember. Utána, fogjátok meg!”

Utánavevették magukat a katonák, s nagyon nehezen meg is fogják. Közben azonban az ember hirtelen előjött az erdőből, odament a hintóhoz, megrakta istenesen az urat, s elvette minden pénzét.

Nemsokára megérkeztek a katonák is a legénnyel.

„Hagyjátok békén – mondotta nekik az úr –, mert ez nem a ludas ember. Az már itt volt, újból megvert, s el is szaladt.”

Felmásztam egy szegre, itt a mese vége.

– Miért nem mesélted ezt eddig?

– Még dolgoztam rajta.

– Hát megírtad? S akkor miért nem mutattad?

– Úgy sem tetszett volna.

– Mert a haldoklónak már nem tetszik semmi.

– Ugyan, Mihály!

– Mi az, hogy ugyan? Mindenki ezt mondja mindenre. Nem kell több ugyan. Te tudod, mennyi időd van még?

– Ki tudja azt?

– Hogy mennyi, azt senki. Ám, hogy nekem semmi, azt én, Csokonai Vitéz Mihály.

– Hát most éppen példának szántam a mesét, mert téged is tartalak olyan legénynek, mint a ludas embert, aki ésszel-fortéllal mindenén átverekszi magát, csak hogy a célját elérje.

– Volt idő, melyben az én dalom is vígan zengett a hegyekben, s magához csalta a nimfákat, a zefíreket, az ekhót. Tavasz, öröknek látszó tavasz vont a sátorát körülöttem, alattam virágok nyíltak, felettem az ég mosolygott, paradicsom nyúlt el előttem, s annak a királynéja maga kínált az örömmel, az ifjúsággal, önnön magával. Tudtam érezni, tudtam boldog lenni, tudtam Lillát szeretni. Most, ah, nem tudok fájdalommal bírni! A setéség az én sétáló lugasom, és az én hajnalom az éjfél. Még a holdat sem tűrhetem, ha nagyon tiszta, inkább

alszom addig nagyravágyó világánál. Most az én képzelődésem setét, mint az égaljai felhők, melyek a leszálló napot elnyelik. Az én zengésem bús, mint a távolról hallatszó mennydörgések, melyekre a Titán lovai horkolnak. Gondolataim kacskaringós villámfarkok, melyek rövid fénye után még borzasztóbb az elsetétedés. Rettenetes csend fekszi elpusztult világomat, mint a földindulástól összedőlt tartományt. Csak a megmosdott nap teheti jóltevő sugarával azt, ha olykor egy bágyadt pacsirta zendül meg, vagy egy bokros halvány viola keshed ki düledékeim magános oromzatán. Te holttestből raktál gátat az ellenek, mely vad táborral járt, mint az Auróra útján a sáska. S az átvergődőt a Rajnába aprítottad, minden csapással kevesebb lettél magad is. Én a Tátrát ekhóztattam, a búzatermő síkra ekhót kergettem, a vad Bakonyt sóhajtani, a nagy vizet jajgatózni tanítottam, s bárdosa lettem az Árpád örökének, s költeményem velem együtt fog sírba dűlni is. Nem lettünk volna jobb sorsra érdemesek? Most hát mi a cél?

– Az élet, a költészet, Mihály.

– A költészet? Te javíthatatlan vagy. Hadd kérjelek meg, vidd el ezt a néhány verset Szentgyörgyi doktornak, ki mostanában orvosol, egyébbel nem szolgálhatok. Mondd néki, hogy ha idejében elindul, még életben talál.

Fazekas Mihály úr már kiment az ajtón, midőn a professzor úr utána szólott:

– Te Mihály, megmondanád az időt?

A főhadnagy úr visszalépett, és mellényéből egy drágakövekkel kirakott zsebórát húzott elő...

XII.

Szentgyörgyi doktor Kazinczy üzenetével érkezett meg, aki lelkére kötötte, feltétlenül mondja meg Csokonai úrnak, hogy Bácsmegyeire írt versecskéje a *Lillában* igen édes érzésekre fakasztotta, s szidta a cenzort, hogy belőle a nevét kitörölte. Igyekszik kihozni Kassáról szekéren a lenyomtatott árkusok pakkját. Semlyénbe érvén, első dolga lesz az exemplárt és a pakkot nékie beküldeni.

A professzor úr ajkáról akkora sóhaj kelt, amelyet beteg tüdejétől reményleni már a legtudósabb doktor sem mert volna.

– Hát mégsem haragszik reám a tekintetes úr – mondta, és édes félalvásba szenderedett a hír hallatán. Ha tudta volna, hogy alig kihűlt porhüvelye felett micsoda vihar kavarodik, nem utolsó sorban Kazinczy Ferenc ügyködése miatt. Csokonai úr temetése után ugyanis rögvést gyűjtés indult a sírkövére. Puky István úr fel is ajánlotta a megfelelő összeget. Kazinczy úr úgy gondolta, neki kell megfogalmaznia a sírfeliratot: *Et in Arcadia ego*. Azaz „Árkádiában éltem én is”. Valamelyik debreceni polgár Calepinus nagyszótárából tájékozódott, melyben azt találta, hogy Árkádia földje igen alkalmas legelő marháknak és szamaraknak. Kitört a botrány. A regmeci óriás Fazekas Mihállyal is tengelyt akasztott. Természetesen a főhadnagy úr pontosan tudta, Árkádia valójában mit akar jelenteni, de neki az „is”-sel volt baja a feliratban. Ez valami mellékes szerepre utal. Még ő is költőnek tekinthető. A legnagyobb magyar poéta! Rádásul Kazinczy nem rejtette véka alá véleményét. „Csokonai minden bizsonnyal igen jó fej és a legszerencsésebb poétai zseni volt; de ki nem látja azt, hogy sok munkája merő szemét?” Mindebből pedig az irodalomvezér szerint az következett, hogy Csokonai verseit alaposan át kell dolgozni minden munkájának kiadatása előtt. E munkára pedig Fazekas urat találta a legalkalmasabbnak. A főhadnagy mérhetetlenül felháborodott. Annak a verseit, aki éppen a Dorottyia előszavában írja: *jobban szeretek középszerű originál lenni, mint első rangú fordító*. A Dorottyát Fazekas Mihály is megkritizálta amennyire kellett, de hogy átírja, és azt a sok más gyönyörű Csokonai-verset! Azt a mű alkotójánál senki nem tudhatja jobban, melyik szó miért és hová kívánkozik. Lássuk csak, hogyan utasította vissza maga a professzor úr is Dayka

Gábor verseinek átírását. Egy magát az irodalom vezéralakjának tartó személy nagyobb plágiumra készül Csokonai Vitéz Mihály ellen, mint amit a fűzfapoéta Rhédey Lajos elkövetett a Halotti versek kapcsán? Hát amikor a derék főhadnagynak az is tudomására jutott, miben is áll a Csokonai-életmű finnyás szalonokba nem való szemetessége: holmi le nem vetkezhető kálvinistaságban, és ami még ennél is veszedelmesebb, a debreceniségben. Ebben várja őt partnerül Kazinczy? Aki maga is debreceni és református? Egyáltalán ki kérte fel Regmecet Csokonai kiadására? Legyen ez a család és az igazi barátok gondja. Regmec és Debrecen között hatalmas irodalmi csatározás alakult ki, mely Árkádia-pör néven híresült el. Fazekas, a kipróbált katona két írásával maga is bekapcsolódott a harcba, melyeken Kazinczy vérig sértődött. Mostani Csokonai-kiadásának kísérő tanulmányában maga Schedel Ferenc is elítéli – Fazekast. Végül Kazinczy, de méginkább rajongó hívei a poétai kánonban szegény professzor úr helyét a Hortobágyon, a maradi „ortológusok” közt jelölte ki, s még annak a véleményének is hangot adott, jobb hogy nem született meg az *Árpádiász*, mert az alkotójának csak szégyenére vált volna! Mégis, igazságtalan volna Kazinczyval szemben, ha nem jegyezném meg, hogy a literatúrai háború elültével maga így nyilatkozott: „Becsülöm Csokonait, halála után, mint ahogy életében is nagyon szerettem, noha semmiképp se hasonlítok hozzá. Ő volt az a mi íróink között, amik a németalföldi iskola festői voltak.” A *praejudiciumok* azonban Schedel vélekedését is áthatják, aki szerint Csokonai úr komikuma aljas körben mozog, ízlése a jó társaság hiányának, nevelkedésének és azon köröknek tudható be, melyekben forgott. „Innen van az is, írja, hogy komoly, még érzékeny, sokszor idilli gyengédségű darabjaiban is, valamint ott, hol a fenséges és nemes uralkodik, a hang tisztasága, a dikció méltósága egy-egy beleférkező közönséges képzet, vagy idegen szó, vagy nemtelen kifejezés által zavartatik. Ezek szállítják le Csokonai munkái mívelő erejét, különösen az ifjúság irányában.” Ezért is éreztem kötelességemnek tollat ragadni, hogy Csokonai Vitéz Mihályról, aki nékem egy évig legjobb professzorom volt, s végnapjainak legnagyobb szomorúságomra tanúja lehettem, most e mai kor – s nem utolsó sorban a tekintetes úr halálának évében született, életéről és személyiségéről formált vélekedésében csak mindenféle mendemondákra támaszkodható Schedel Ferenc úr – okulására számot adhatok.

Csokonai Vitéz Mihály állapota januárra kritikussá vált. Látogatói, bár előtte igyekeztek vidámnak és bizakodónak mutatni magukat, amint kiléptek az ajtón, zokogásban törtek ki. Kis Imre salétrominspektor, Nagy Gábor ügyvéd, Csokonai József. Csak két ember volt a házban, aki nem ejtett egy könnycseppet sem: Diószegi Sára és Csokonai professzor úr. Szinte vidám volt, amikor teljesen eszméletére tért. Leginkább azonban látomásos állapotban hánykódott, melyet ő csábulásnak nevezett. Amennyire megijedtem kezdetben e megnyilatkozásától, annyira hozzászoktam ekkorra. A tudós emberiség, ha megismerhetné e mindössze harmincegy évet élt próféta jelenéseit, tán bizony János eszkatológiájával egy sorban emlegethetné. Megpróbálom őket, amint elhangzottak, most, annyi év távlatából híven visszaidézni.

* * *

Hamuszürke égbolt. Tömörödő fellegek. Szinte összenyomják az utast. Az egyetlen embert a látóhatáron. Engem. Debrecennek tartok. Arcomba csap a szél. Lépteimet megszorozom. Lánccsörgés hallatszik. Feszülten figyelek. Csend. Csak egy távoli tanyán ütöttek zajt. Jöhetne egy szekér.

Szekér. A várnagy kaszálója. Ma már Vérmezőnek hívja a nép. A gárdalaktanya tetejének ölnyi magosságban lecupaszított gerince. A tetőcserepek helyéről meredező puskacsövek. A hidegen csillogó gránátoszuronyok. A vértések lovainak horkanásai. A vesztőhely. Az üres székek. A szekér. Elöl Martinovics. Az alélt Sigrayt úgy kellett ráemelni. Szentmarjai a Marseillaise-t fütyörészte. Laczkovics az úton tréfálódzott. Hajnóczy rezzenetlen arccal utazott. Először Martinovicsot szállították le. Minden elítéltet huszonnégy gránátosból álló négyszög

kísért a vesztőhelyre. Mintha valaki is védelmükre akart volna kelni. Mintha valamely ludas emberek fufangjaitól kellett volna tartani. De nem voltak ott ludas emberek. Csak összetereledő ludak, akik a nyakukat nyújtogatták. Felolvasták az ítéletet. Martinovicsnak halála előtt végig kellett néznie a társai kivégzését. Leültették. Sigraynak háromszor veselkedett néki a hóhér. Öreg volt, melege is lehetett. Martinovics elájult. Felpofozták. Az emberek lökdösődni kezdtek. A sok kíváncsi ember. És levágták előttük Sigray Jakabot. És még jobban lökdösődtek, hogy jobban lássanak. Hajnóczy megpillantotta egy földijét.

– Köszönts hazánk fiait, beszéld el, mint holtam meg – mondta néki. – Ne higgyék, hogy gonosztevő valék. Szándékaim jók és tiszták voltak. Az igazság áldozata gyanánt halok meg.

És levágták Hajnóczy Józsefet és Szentmarjai Ferencet. És levágták Laczkovics Jánost. Fejetlen teste székestül felborult. A nézők felmorajlottak. Martinovicsot erővel kellett a kivégzőszékhez vinni. Kopasz kaponyájáról lesiklott a kendő. Örömteli pillantással nézett körül. Kegyelmet remélt? Még ott, abban a végső pillanatban is? Az elutasított kegyelmi kérvény után? Ó, milyen az ember! Újra a szeme elébe vonták a kendőt. Most a segéd erős csomót kötött reá. És levágták Martinovics Ignácot. És levághattak volna még vagy ötször ennyit. Volt, aki panasolta, milyen hamar véget ért az egész.

Mert a szabadság nem fontos senkinek. Egy teli erszény többet számít. De még az avas szalonna is. Számlálni, rágni.

Laczkovics János szerint Magyarország történetében csak két forradalom volt: az egyik Mátyás királyé a feudalizmus, a másik II. Józsefé a feudum és a klerikalizmus együttes egyeduralma ellen. De mit tudnak erről az emberek? S most a harmadik forradalom Lackovics fejével együtt elveszett.

Ott, akkor, ezerhétszázkilencvenöt május huszadikán végeztek ki engem is és mindenkit, aki igaz magyar és világpolgár. Az enyémmel együtt hány, a nemzetért verő szív tört meg e napon?

Mi történt Kármán Józseffel? Akinek annyit köszönhettem. Az Urania harmadik kötetében négy versemet és két versfordításomat is megjelentette. Hívott Pestre, hogy ott telepedjek le, mert még félig német szíve egyre magyarabb lesz. Innen kell kimívelni az országot, a közepéről, nem a széleiről. Leginkább A vidám természetű poéta tetszett néki.

– Ez az, Mihály, ilyen költészetről beszélek – lelkesedett. – Ami a szívben, az forog a nyelven. Hogy zeng az egész haza környéke literatúránk divatjáról! Nincs vége, se hossza az örömujjongatásoknak tudományaink felderült egérül, a világosság hasadó hajnaláról, a felébredt józan értelemről és az édes anyai, hazai, nemzeti nyelv, literatúra s tudományok szerencsés megérkezéséről. Ártalmas ez a szédítés. Valljunk igazat! Ott megállapodtunk, ahol elkezdettük. Egy kis zsidóság, egy kis felforrás az egész dolog summája! Augustus és XIV. Lajos századjai nálunk egy esztendőben be is állottak, el is múltak. A szív az értelmet követi, és a formának áldozták fel a szó velejét. Ne a szót vegyük üllő alá, ne szót kovácsoljunk, dolgot. Ne héjt, hanem velőt; ne formát, de valóságot. Itt mindenki azonnal zseni akar lenni. Örömet lennék én az a fenkő, amely tompa maga és élesít. Aztán ha majd Pannóniából Albion leend, születhet miközöttünk is Newton, Locke, Shakespeare és Milton.

Hirtelen elhallgatott, csak hosszú percek múltán szólalt meg újból: – Félre, vakmerő álom, amely ámító képeiddel csalogatsz!

Mintha már látta volna a pallos suhanását.

És Kazinczy, vele mi lesz? Akit épp akkor, mikor Szilágyi inzultált, tizenkét dzsidás kísérte be Regmecről Sátoraljaújhelyre. Megkönnyebbülésemre szolgált, hogy a Mestert nem végezték ki. Azonban hiába törekedtem látására, foghelyét, a budai Ferences kolostort erősen őrizték. Pedig ilyen közel két éve nem voltam Kazinczyhoz. A torkomban dobogott a szívem, ha erre gondoltam. Bármit megcselekedtem volna érte. De mit tehettem azokért is a Vérmezőn? A szegénylegénynek csak a mese ad igazi erőt.

Homokkal hintették fel a vér helyét. A holttesteket szekérre dobták, s elvitték. Senki nem tudja, hol nyugszanak. Abban a szörnyű zsvajban rettenetes csendet hallottam, melyben

véget ér a teremtés, a lét, a gondolat. Egyvalaki érzett velem, ki másnap a vesztőhelyen rózsákat ázott le csuporban. Vérvörös rózsákat.

A Python vérét senki nem hintette be. Apollo ugyan eltemette, Jupiter mégis vezeklésre kötelezte fiát. Emberek szolgálata által kellett megtisztulnia a gyilkosságtól. Az istenek embert szolgálhatnak! Apollo például Admetost, nyolc évig, mint pásztor, s az ember oly szeretetteljes volt hozzá – jóllehet kilétét nem is sejthette –, hogy hálából a világ legjobb feleségét adta néki. Ő, a fény, a nap, a világosság istene, aki mindent elért életében, csak a szerelem boldogságát nem. Talán a Python megátkozta? Hiába változtatta a hely nevét, ahol eltemette és jósdát alapított Pythóról Delphire, a szörny emléke időtelen ideig kísértette. Vagy csupán a tudás, a jelen, a jövő, a múlt látása ellenkezik a boldogsággal? Én, Csokonai Vitéz Mihály, ezért vezekeltem egész életemben? Ám az isten előtt végül ott áll az örökkévalóság. És előttem? Vagy előttem pedig az istenek állnak, mint dentumagor vagy lappon eleink előtt, s várják, hogy ősi rítust követve térjek hozzájuk?

Legyen vége életemnek, nem bánom, legyen vége! Megnyugodt vadsággal, hideg reményében evezek. Fájdalmim keménysége hajtó szellő csónakomnak. Az élet peremén, szörnyű sebeim vérét mindegyre veszejtve, utolsó kínjaim közepette már ezer szép istenasszony mosolyog felém udvarából Odinnak. Véremet veszejtem, kínomat nyeldeklem, a távolból közel, a nyomorból zsongás lesz. A Valhalla kapujában ott áll a földöntúli nők, a tündérek, a daimónok, a nimfák, a najádok, a sellők kara. Lelkem elröppent madarát mind ölelni kész. Már a kékszemű Valkiráék a legjobb sert készítik, az asztalt is terítik Odin palotájában, hol vaddisznósódort eszem majd a boldog istenekkel, s a harcon elesettekkel a nyilakról beszélgetek. Melyek Python vesztét okozták. Melyek, hogy derék harcosaink használatukkal felhagytak, ellenünk fordultak. Tatár, török, német felől ártatlanjaink szívébe záporoznak. A várnagy kaszálóján is immár a halál kaszál, és elveszejtettek ott egy már lefegyverzett, megtiport nemzetet. De Bécs várában felkent királyunk a kivégzett hazafiak odvas kaponyáiba töltött zabsertől részegül, holott Valhallája, erős Burgja cifra termeiből, udvarhölgyei öleléséből, lehet, hamarosan bujdosnia kell. Hol a mohos szirt pompáját tiszta tó szokta mosni, hol a szép nyírfabokrokot aranyos zúz teríti, ott bujdosolunk együtt majd a német királlyal. Ott Odin leányjai, a Valkiráék fogadnak, kik a harcosokba csüggedéskor hitet csepegtetnek, kik a reájuk sújtó ellen karját megbénítják, s ha idejük eljött, szárnyukon az égbe felrepítik. Ez a kies, ligetes, zöldellő, heroikus táj fogad be végül engem, amely magából kiveti a német királyt. Odin, a bitorló hitvány kaponyája tetejét lecsapván, sert tölt bele, úgy fogad: „Nem loptad el más tarándját, harc és fegyver közt éltél, előttem nem félelem szavával állsz meg! Lefolytak élted napjai, most már csak mosolyoghatsz.” Ekkor azonban medvétől és oroszlántól vontatott kocsin megérkezik Apollo papja, Sarastro. Kiveszi Odin kezéből a német király felső kaponyáját, és visszailleszti a homlokára, de úgy, hogy a sernek egy cseppje se vesszen kárba. A német király megrázza a fejét, tagjait, s mint álomból, feléled, persze csak annyira, mint egy tisztességes részeg. Sarastro mindannyiunkat felvezet a Szeretet oltárára, hogy együtt áldozunk a Fénynek és a Világosságnak. Nyerítést hallok. Megriadok, tán a lapponok mégis lovat akarnak áldozni? Nem, Pegasus nyerít. Vár reám, vár Arkádia, várnak már a Múzsák a Helikon ligeteiben.

Egy távoli országban szekéren zötykölődöm körbe-körbe – a kocsis nem találja a címet, melyet pedig Lilla írt fel nekem illatos kis papirosra. Amikor már harmadszor haladunk el egy pagodaszerű építmény mellett, mérgesen leugrom a szekérről, és berontok a terembe. Meghökkenek, vallási szertartásra számítottam, ehelyett az emberek hosszú asztalok mögött ülve, esznek. Kínzó éhség fog el. A terem mélyén, melyet egyébaránt szentélynek vélne az ember, nagy kondérokban jobbnál jobb illatú ételek fortyognak. Csak hát, mibe szedjem? Körültekintek a helyiségben és több polcot is látok, tele tányérokkal. Közelebb megyek, minden tányér szennyes. Valami verhenyeges, ragadós massa tapadt mindegyikbe. Az előttem étkezők, az illatok mindegyre fokozzák étvágyamat. Hirtelen megpillantom Lillát. Odasietek hozzá. Sötétbarna haja most kékesfeketén csillog. Orcái alul jobbról-balról kiteljesedtek. Szemeinek íve, most, mint a mandula – mégis Lilla az. Elönt az indulat. Hát megmondom néki

annyi év után, hogy múlhatatlanul szeretem, hozzá mérem az alkonyatot és a hajnalt, melyek felett mindig Lilla fénylése győzedelmeskedik. Mintha végül más szólt volna helyettem, csak az bukott ki ajkamon, hogy sehol nincsen tiszta tényér. Lilla kedvesen elmosolyodik – bár jelét sem adja, hogy megismert volna –, s javasolja, mondjam csak meg az apjának, mennyiért szállítom köbméterét a fának. Valóban, a helyiség közepén ott ül nehéz hímzésekkel kihányt öltözékben egy öreg lapon, vonásai egészen Vajda Páléra emlékeztetnek. Ijedten felugrom és kirohanok a helyiségből. Kijárat sehol, csak egy meredek lépcső felfelé. Nekiindulok. Konokul hágom a lépcsőfokokat. Rugdalózó tüdőhólyagjaim majd összeroppantják a szívemet. Csak megyek, kapaszkodom egyre feljebb. Mindennek csökken a mértéke. Friss szél vág az arcomba. Letekintek. Már csak akkorák az emberek, mint a hangyák. Már nem is látom őket. A torony tetejében – de nem is szilárd építmény az, már inkább lebegő felhőn; messze alatta kereng-pörög Illyés szekere – dr. Földi fogad e szókkal:

*Látod-e melly kicsiny itt a föld, fél része vizekkel
Béfooglalva setét zöldes, fél része világos,
S mint félérésű citrom hintálva tulajdon
Terhe nyomásától, lóg a nagy semminek ágán.*

Az egész természet egy olyan játékszín, amelyben szüntelen változnak az emberi dolgok. A nap mosolygására homályos komor éj felel. A filoméla halk dalára – irtóztató mennydörgés. Tavasszal a földet virágok és bársonyszín fű palástja vonja be. Télen a hideg szelek elveszik e gyönyörű mosolygást. Ahol gyönyörűséggel legelhetett a szem, leveleiktől lemeztelenített fákba ütközik. A szépség télen mégis jelentkezik. Midőn a friss hó púdere bevonja a tájéket, a lekopaszodott fák, bokrok ágazatát menyasszonyi fátyolba öltözteti, és a legrútabb fészerből is kristálypalotát varázsol. Egy percre csak. Amíg a lapátért, tüzelőért siető nehéz lábak a pitvar fejérségét sárrá nem tapodják, s a szűz havat elpiszkolva egymásra nem dobálják, hogy meglegyenek a járatok. Mintha patkány lenne az ember – iszkolásra kész. Akkor az angyalok megint messze elrepülnek, és itt hagyják az embert, aki mindig csak a szürkeségbe akar visszasüppedni, pedig szállhatna hópehelyként – legalább a képzelete. Hanem, amikor már minden el van takarítva, feledve, s helyreállt a rend – amely mindig csak a természettel szemben tud jelentkezni, az emberek viszonylataiban sohasem –, csak megrázzák magokat újra a hóesés égi követői. Már azért is. A gyermekekért. Akik nem csak a lapátot, söprűt látják meg a hóban, de a pelyhek fátyolát, az éj feje ragyogását is. A havazás másnapján borongótlanná változott ég alatt a természet nászi ünnepét. A végtelent. Azt, hogy az egész világ egy kitárt ablak az ég felé. Azt, hogy olvadáskor, a tél emléke virág formájában tökéletesedik. Csak a gyermekek láthatják – és a szerelmes asszonyok. Lilla megint a szán felé igyekszik. Kérlelem, ne hagyjon el. A lány elfordul. A keze után kapok, széjjelmorzsolódik ujjaim között – hóból van. Közel hajolok az arcához, látom az apró hókristályokat. Hát ezért menekült, hát ezért nem jelentek számára semmit. „Most már elmehetsz – mondom. – Menj, menj, ne lássalak többé soha! Még csalfának sem nevezhetlek, hisz neked nincs szíved.” Azzal hátat fordítok a hókristályleánynak, úgy zokogok. De egy könnyű kéz – tán hópehely – megérint. A lány szeméből végtelen szomorúság árad. A Latmos-hegy barlangját elhagyó holdistennőé. Mégsem jégből van? Most nem látszanak arcán az apró kristályok. Vagy csak máshogy esik a fény? Lilla néz, néz. Könny fakad a szeméből. Mély barázdát szánt arcán. Alakveszejtve elfolyik az arc, az áll, a váll, a test – Lilla elolvad. Nem marad más belőle, mint egy lüktető szív.

Ki mesélte, hogy a nagymamája a lova és a férje jelenlétében akart meghalni? És valóban, egy reggel, midőn kilovagolásból hazatért, az istálló előtt lehanyatlott a lováról. Szaladtak hozzá mindannyian, legelől a férje. A karjaiba vette pihegő feleségét, aki csak annyit mondott: „Szeretlek.” Azzal vége volt. Ki mondta? Pálóczy? Sárközy István? Melyik nemesúr?

Nékem miért kell hosszú megszibbadásban enyészniem? Miért nem lehetett szerető feleségem? Vagy nincs édesebb állapot születni csak egy örökké elérhetetlen nimfáért való

sóhajtásra? Ha a síron túl részt vesznek még a halandók árnyai azokban, amiket e földi vándorságoknak idején tettek vagy kedveltek; ha abban a nagy tartományban, melyet tőlünk tengerei zárnak el a homálynak, valamely hír lebeghet erről a lármás planétáról, melyben a napnak világánál zsibongunk, és ha ott az egyenlőség lugasai között a nemzetek egymást előtalálják, megértik, szeretik; úgy, tudom, ama természetes festő, ama prussus major nemes árnyéka olvadozva emlékezik majd Lillámról, amikor utánam jőve a földi hányattatások után az ideák igaz világában egyesülhetünk. Ha pedig nem, a mibelőlünk lett semmi el nem vádolja semmiségünket, minekutána a mi testünkből – mely az Isten fiának testével atyafi – a temetőkertben bogács kórók és földi bodzák fognak erőt adni a kifáradt igás lónak.

A lankadt liliom, melyet az eke lenyomott, szárát a földről többé nem veheti fel. Ha azonban a hajnali hűs harmat megáztatja, feláll, s régi hószínével borítja virágít el. A sedes volt az az eke, amely letiport engem. Lilla szerelmének harmatja felocsolt azután, s még mélyebbre nyomott. Hanem, hogy az oktatás ügyének szüksége van reám, s azt a csurgói katedrán bizonyíthattam, utoljára is életet lehelt belém. De a betegséggel már nem bírok. Amint édesapám is elveszejtette a harcot. A virág negyedszer is feláll, de az ember nem.

Lenni, vagy nem lenni – egyszer s mindenkorra lelépni a színpadról, vagy azon tán rajt sem lenni. Csak a héroszok sorsa fejeződik be véres deszkákon. Amúgy az ember a maga törpe komédiáját játssza el. Az akció sokszor egy állás, alkalmi munka, netán egy tál étel, egy pohár bor körül forog. Ám e kerengést magában mindig tartarusi mélységek és olymposi magosságok közt érzékeli. Akár a szín magosán lévők, kiktől országok, népek sorsa függ. Tán álmodni, ezen botlik el az élet. Állni a lapát mellett, mint Palinurus. Éj derekán a hajó felett egyedül őrködő. És egyszer csak lesodorja a fedélzetről az álom, és senki nem figyel a csobbanásra. Még, akiért virraszt, Aeneas sem. Végül is az ember nem számít. Megszületik. Egyszerre nyitja fel szemeit a világ látására és a sírásra. Könnyei csak postásai annak a nyomorúságnak, amely reá várokozik. Csak első zsengei siralmas érzéseinek, melyek egész életét el fogják borítani. Kisdedként még dédelgetik, tanítják. Az oskolában hangsúlyozzák a tudás fontosságát. Még többet tanul. Igyekszik, hogy hasznára lehessen a hazájának. Hatalmas tettekre kész. Várnak reá. És, amikor kilép az életbe, rádöbben, hogy senki nem várta. Hajózni mégis szükséges. És a művészet egy olyan hajó, amelyre csak felszállni lehet, majd lefordulni róla, mint Palinurus. Mert csak az istenek érthetik meg álmainkat.

Mint Endymionét. Aki átalusza az életet. Nyugvóhelyén, a Latmos-hegy barlangjában minden éjjel azt álmodja, hogy a világ legszebb és legszomorúbb asszonya szerelmesedett belé, aki a hegy fölé érve leszáll a barlang mélyére és csókjaival öntözgeti. Luna, a hold istennője. És az igazat álmodja. A kedvesét felébreszteni nem tudó égi asszony nap mint nap tündökletesebb és bánatosabb, az alvó álma egyre derűsebb és delejesebb lesz. Tökéletes szerelem az övék.

Mindenki felett továbblép az idő. Milyen jó lenne, ha a mindenség órája megállna, s örökkévalóságba dermedne, amikor az ember boldog. Mert a pillanat hová tűnik? S mi az idő? Most ugyanaz vagyok, mint aki tíz éve voltam? Ha visszaemlékezem Lillára, valóban őrá emlékezem? Az egyszer és az örökké miért mond ellent egymásnak? Vajon tényleg eltűnik a pillanat? Vagy az emlékezet is olyan, mint a rózsa, egyik szirmából bomlik a másik? Ha kinyílt vagy fergegeteg idő támad, egyszer csak ledobja mind – a semmiből világokat.

Jegyzések

Actor, auktor *lat* – szerző
ad interim *lat* – ideiglenesen
adverbium *lat* – határozószó
alumnus *lat* – diák
Annales Ecclesiastici *lat* – Egyházi évkönyvek
apographum *gör* – másolat
appetitus *lat* – étvágy
armális *lat* – nemesi levél
artikulus – cikkely, szakasz
as *lat* – ókori római pénzegység
asasinat – orgyilkos
Aufklaerung *ném* – felvilágosodás

Bibliopolium *gör-lat* – könyvesház
bién *fr* – jó, jól
biéne seance *fr* – jó előadás
Briefträger *ném* – levélkihordó
bunyik, bojnyik *szlovák* – naplopó, útonálló, zsvivány

Canna *lat* – nád, nádpálca
„C'est un voyage de triumphe!” *fr* – Ez egy diadalmenet!
charta *lat* – levél
chiaroscuro *ol* – világos-sötét (a fény-árnyék hatásra épülő, elsősorban festészeti módszer)
Chremes *lat* – uzsorás
„Classem praeclaram statui, mea carmina vidi. / Felix, heu nimium felix si littora tantum, /
nunquam Dardaniae tetigissent nostra carinae.” – Pompás osztály építettem, láttam
a versem. / Boldogság, már boldogság fürdette a lelkem. / Ó, csak a dardánok ne
kerültek volna e partra. (Vergilius: Aeneis, IV. 655–657.; az eredeti szövegben álló
urbs [város] szót Csokonai az alkalom okán a *classissal* [osztály] cserélte fel.)
comissariatatus *lat* – hivatal
Concursus Primarorium *lat* – az előjárók tanácskozása
conjoncture *fr* – konjunktúra, verseny
contrasto *ol* – ellentét
Contrat social *fr* – Társadalmi szerződés (J. J. Rousseau műve)
Corpus Historiae Byzantinae *lat* – Bizánci történeti gyűjtemény
critica *gör* – kritika (itt terhelő)
cursor *lat* – futár
custos *lat* – gondnok

De existentia Dei ex Naturali Theologia *lat* – Az Isten létezéséről a természetben való hitben
De oratore – A szónokról; Cicero műve
Déclaration des droits de l'homme et du citoyen *fr* – Emberi és polgári jogok nyilatkozata
declaratus *lat* – kimondott, kinyilvánított
deklináció (declinatio) *lat* – névszóragozás
„Der Künstler lässt sich bezahlen.” *ném* – A művészt fizessék meg.
dieteticum *gör-lat* – diéta, betegek helyes életmódja, táplálkozása
diplomatica *lat* – oklevéltan

disctrictus *lat* – kerület; distriktuális tábla – kerületi bíróság
disjecti membra poëtae *lat* – a költő szétszabdalt testrészei
diszkréción – díjazás, pénzbeni elismerés
diurnum *lat* – napi díj
Domini canes *lat* – Az Úr kutyái, a dominikánusok (középkori szerzetesrend, a rue Saint-Jacques-on lévő egykori kolostorukban gyűléseztek a jakobinusok)
drakar – viking gálya

Eclaircissement *fr* – felvilágosodás
editio *lat* – kiadás
epicum (epicus) *gör-lat* – epikus
epitáfium *gör-lat* – sírfelirat, sírvers
epopeia *gör-lat* – eposz
epopeia comica *gör-lat* – vígposz
eripio fulmen coelo sceptrumque tyrannis *lat* – kiragadom az égből a villámot s a zsarnok kezéből a jogart
erudíció *lat* – oktatás, művelés; erudíció – művelési célyzattal
erupció *lat* – kitörés (fény, nap, indulat)
européer *fr-ném* – európai műveltségű, látókörű
eszkatológia *gör* – a hittudománynak a világ, ill. az ember elmúlásával foglalkozó ága
ex cathedra *lat* – csalatkozhatatlan (tkp. „a szószékről” – eredetileg a római pápa hitről és erkölcsről való dogmaértékű kinyilatkoztatásait jelenti)
examen *lat* – vizsga
exemplár *lat* – példány, kiadvány
expeditor *lat* – levélelosztó, levelek küldését végző személy
experientia *lat* – tapasztalat

Fátermörder *ném* – a korabeli divatos, felnyúló gallér gúnyneve (a.m. apagyilkos)
Fiat voluntas tua! *lat* – Legyen meg a te akaratom!
fundamentum *lat* – alap
fundus *lat* – alap
Fünfüssig *ném* – ötös, drámai jambus

Grácia (gratia) *lat* – kellem, báj
Geráni – Martinovits Ignác

Habt acht *ném* – vigyázz
Handwerk *ném* – iparosmunka
hemisphaerica *gör* – félgömb alakú
heroica epopea *lat* – hősi eposz
heros *gör* – hős
historico-critico *lat* – történeti-kritikai
Historie Générale de Voyages *fr* – Az utazások általános története
Homo Sylvestris *lat* – az erdei ember (tkp. a majom, az ember rokona)
Höfling *ném* – udvaronc
humaniórák *lat* – a nyelvi-irodalmi és a történelmi tantárgyak összefoglaló elnevezése

Immodestia *lat* – szerénység
impurum *lat* tisztázatlan
in causa atheismi *lat* – ateizmus okán
in originali *lat* – eredetiben
in statu *lat* – milyen állapotban, helyzetben

independens *lat* – független
indifferentizmus *lat* – közömbösség, részvétlenség
Inégalité discours (Discours sur l'origine et le fondements de l'inégalité parmi les homme)
fr – Az emberek közti egyenlőtlenségek eredetéről és okairól (J. J. Rousseau műve)
ingenieur *fr* – mérnök
insurrekció *lat* – felkelés (nemesi, fegyveres)
inter aequales *lat* – a hasonlók között
interesse *ol* – érdeklődés
invalidus *lat* – rokkant, hadirokkant

Judiciara admonitio *lat* – ügyvédi felszólítás
jus *lat* – jog
jus gladii *lat* – pallosjog

Lethargia *lat* – aléltság
literaria grassatio *lat* – irodalmi útonálló
literatus *lat* – irodalmi, tudós
lucifuga *lat* – fénytől irtózó
lyrica *gör-lat* – lírai vers

Kaspium, Káspium – Kaszpi-tenger vidéke
katarakta *gör* – zuhatag, vízesés
konjugáció (coniugatio) *lat* – igeragozás
kravátli (cravatte) *fr* – nyakkendő
Künstler *ném* – művész

Matézis (mathesis) *gör-lat* – matematika, mérnökség
„...mea / virtute me involvo et beatam / pauperiem sine dote quaero.” –...önnön /
erényeimbe burkolózom, / és a nyomort adományok nélkül élem. (Horatius: Ódák,
III. 29.)
metier, métier *fr* – mesterség, szakma, mérték
monasticus *lat* – kolostori; ironikus értelemben régimódián vallásos
moralizmus *lat* – erkölcsi okoskodás
moschée *fr* – mecset
motus *lat* – mozgás

Nachstück *ném* – éjszakai tárgyú műalkotás
naturalizmus *lat* – a társadalmi fejlődést természeti okokra visszavezető filozófia
„Nemo libenter recolit qui laesit locum” – Senki se tér jó szívvel a helyre, melyet megsértett.
(Phaedrus: Mesék, I. XVIII.)
„Nihil mihi arrogo quamquam, nec derogo quidquam.” – Semmit sem követelek magamnak,
de semmit sem vetek meg. (Cicero S. Rocius érdekében mondott beszédének egyik
fordulatát idézi szabadon Csokonai.)
naturalis *lat* – természeti
„Naturam expellas furca, tamen usque recurret.” – Vasvillával űzd ki, a természet bejön
újra. (Horatius: Levelek, I. könyv X., 24.)
nobilitas *lat* – nemes
nomenclatio *lat* – névmutató
nota bene *lat* – jól jegyezd meg

Okkupáció *lat* – elfoglaltság, foglalkozás
„Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci.” – Mind szavazatvesztő, ki az édes szót

hanyagolja. (Horatius: Levelek, II. könyv III., 343.)
oráció *lat* – szónoklat, ima
orákulum *lat* – jósda, jóshely, jóslat
orator, orátor *lat* – szónok
originalis *lat* – eredeti

Pacinacidák *lat* – besenyők

Pacta sunt servanda. *lat* – A szerződéseket teljesítik.

palinódia *gör-lat* – ellendal, visszaéneklés; olyan költemény, amelyben a költő egykori állításait megmásítja

partikula *lat* – iskola más helységben működő fiókja

pater senex *lat* – idős atya; a római drámák jellegzetes alakja

patientia *lat* – türelem

„Patriam prodere nefas est, scelus contra nolle, dum possis, illustrare.” – A hazát elárulni nem szabad, míg teheted, ne dicsőítsd a bűnt. (Seneca: Levelek, 115.81–82.)

penguin *fr* – pingvin

pensio *fr* – nyugdíj

pensionatus *lat* – nyugalmazott

peripatetikus *gör-lat* – sétálva, iskolás megkötöttségek nélkül végzett oktatási módszer

personalis transmigratio *lat* – lélekvándorlás

philosofasterismus *lat* – okoskodás

plebecula *lat* – népség, köznép

popularis conscriptio *lat* – népszámlálás

porteur *fr* – hordár

positiva religio *lat* – tételes vallás

praeceptor *lat* – oktató

praejudicium *lat* – előítélet

praescribál *lat* – be-, feliratkozik

praetorianus *lat* – császári testőrök az ókori Rómában

„Principibus placuisse viris haud ultima virtus.” – Tetszeni mindenképp, nem utolsó férfias érdem. (Horatius: Levelek, I. könyv. XVII.)

princípium *lat* alap

privatus *lat* – magánszemély

pro primo *lat* – először

pro secundo *lat* – másodszor

pro tercio *lat* – harmadszor

prolodium *lat* – bevezetés

promóció (promotio) *lat* – előlépés

provízió (provisio) *lat* – ellátás, jutalom

publice *lat* – nyilvánosan

publikum (publicum) *lat* – közönség, nyilvánosság

purizáló (purus) *lat* – (kéziratot) tisztázó

Rationalizmus *lat* – az értelem fensőbbségét hirdető filozófiai irányzat

recifiál, recipiál *lat* – felfog, befogad

reflexio *lat* – visszajelzés

„Quis desiderio sit pudor aut modus / tam cari Capitis.” – Gyászban roskadozunk, nincs mi feledtesse / drága halottunkat. (Horatius: Ódák, I. könyv, XXIV., /Vergilius halálára/)

„Quos Melpomene nascentes / placido lumine viderit...” – Kire Melpomené születéskor / Felragyogó szemmel néztél... (Horatius: Ódák IV. könyv, III.)

Ratio educationis – Mária Terézia oktatási rendelete
recepisse *fr* – feladóvevény

Saeculum *lat* – század
sallárium (salarium) *lat* – fizetés
salve *lat* – üdv, dízsörtűz
Sancoussi (Sanssouci) – a porosz királyok rezidenciája
scena *lat* – színhely
Scriptores Rerum Italicarum *lat* – Az itáliai történelem írói
Scriptores Rerum Germanicarum *lat* – A német történelem írói
sedes *lat* – iskolaszék
senior *lat* – kollégiumi főgondnok
sententia *lat* – vélemény, gondolat
sermo merus *lat* – tiszta beszéd
sibi consul et senatus *lat* – önmaga konzula és szenátusa
socinianista philosophaster *lat* – közösségi eszméket hirdető okoskodó
solemnitas *lat* – ünnepi alkalom
Sonderling *ném* – különc
sordet gustus et ratio vapulat *lat* – mocskos az ízlés, és verve az értelem
souverain d'or *fr* – aranypénz
spáda, spádé *gör-ném* – töryszerű egyenes kard
species facti *lat* – tényállás
stáció (statio) *lat* – állás
stator *lat* – védelmező
status *lat* – rendek
superintendens *lat* – protestáns egyházkerület vezető lelkésze
syllaba *lat* – szótag

Szilencium *lat* – hallgatás, csend
szintaxis *gör* – mondattan
szolid (solidus) *lat* – valódi
szubjektum (subiectum) *lat* – alany

Testimonialis *lat* – bizonyítvány

Thesaurus Antiquitatum Hungaricum, sive collectio Scriptorum omnis aevi, Linguae et Nationis, quiunque de origine affinitate, patria, moribus, rebusque gestis Magyarorum ad mortem Ducis Arpadi quidpiam memoriae prodiderunt. *lat* – A magyar régiségek kincstára, avagy minden kort, nyelvet és nemzetséget képviselő író magyarokról, eredetükről, rokonságukról, őshazájukról, Árpád vezér haláláig terjedő szokásaikról, tetteikről, történelmükről megőrzött bárminemű emlékének gyűjteménye.

tomus *lat* – kötet
tractus *lat* – vidék (ugyanakkor elodázást, halogatást is jelent)
transmigratio *lat* – vándorlás
travesztia *fr* – komoly tárgyú írásmű szatirikus átköltése
tribunal *lat* – törvényszék
Tusculanum – Cicero vidéki birtoka

Valor *lat* – érték

Vatus avarus haud facile est animus. *lat* – Költőlelket nem igen mocskol fösvényiség.
(Horatius: Levelek, II. könyv, I. 119–120.)

veneranda *lat* – tisztelt
versificatio *lat* – verselés
votum *lat* – fogadalom
vukli *fr-ném* – hajtincs

VÉGE